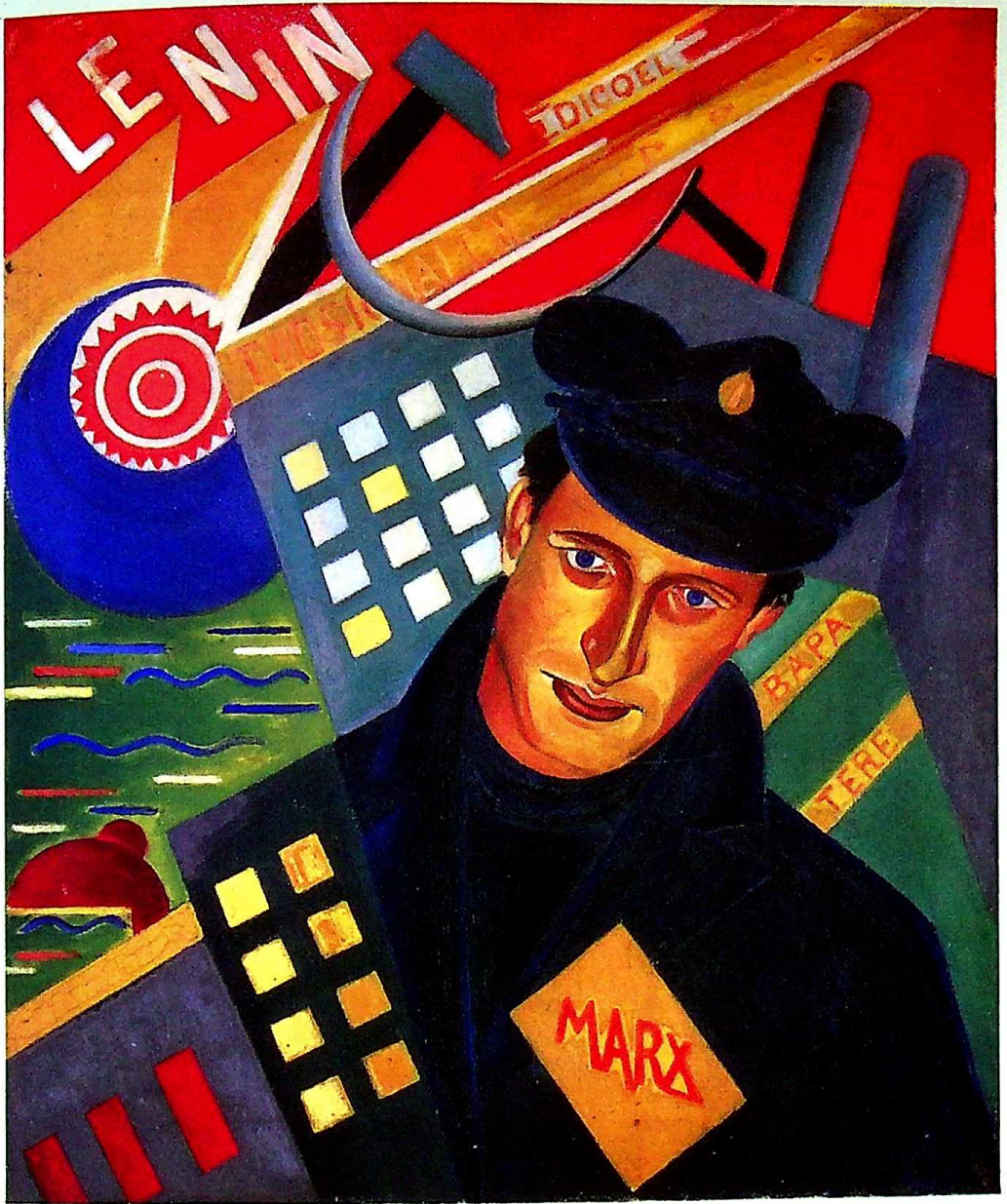

www.MinisterieVanPropaganda.org

Jef Last

Liedjes op de maat van de rottan

5 170
LIEDJES OP DE MAAT VAN DE ROTTAN

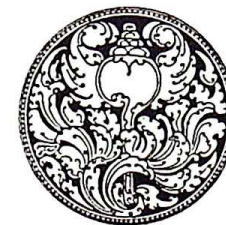
KONINKLIJK INSTITUUT
VOOR TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE

JEF LAST

LIEDJES OP DE MAAT VAN DE ROTTAN

Indische revolutionaire gedichten

Verzameld, ingeleid en toegelicht
door Harry A. Poeze

1994

KITLV Uitgeverij
Leiden

Omslag: P.A. Begeer, portret van Jef Last, omstreeks 1930. Collectie Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum, Den Haag.

Uitgegeven door:

KITLV Uitgeverij
Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde
Postbus 9515
2300 RA Leiden
Nederland

CIP-GEGEVENS KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, DEN HAAG

Last, Jef

Liedjes op de maat van de rottan : Indische revolutionaire gedichten / Jef Last ; verz.,
ingel. en toegel. door Harry A. Poeze. - Leiden : KITLV Uitgeverij. - Ill.

Met lit. opg.

ISBN 90-6718-069-6

Trefw.: gedichten ; oorspronkelijk / Nederlands-Indische poëzie.

ISBN 90 6718 069 6

© 1994 Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde

No part of this publication may be reproduced or transmitted in any form or by any
means, electronic or mechanical, including photocopy, recording, or any information
storage and retrieval system, without permission from the copyright owner.

Printed in the Netherlands

Inhoud

Inleiding	7
Gedichten	47
Toelichting op de gedichten	95
Literatuuropgave	111

Cas Oorthuys, portret van Jef Last in de jaren dertig. Collectie Nederlands Fotoarchief, Rotterdam, inv.nr. 8268/4 (© Cas Oorthuys/Nederlands Fotoarchief nfa).

Inleiding

Jef Last (1898-1972) is een bijna vergeten auteur. Zijn werk wordt al jaren niet meer herdrukt. Dat is wellicht naar literaire maatstaven gerechtvaardigd, maar als het blikveld wordt verwijd naar de politieke achtergronden van zijn werk blijkt Last de meest vooraanstaande vertegenwoordiger van de Nederlandse revolutionaire literatuur in de jaren dertig. Die literatuur heeft noch naar kwantiteit noch naar kwaliteit een groot formaat bereikt. De wisselwerking tussen politiek en literatuur echter maakt Last en zijn kameraden uit de sociaal-democratie en het communisme en de talloze varianten ernaast wel tot interessante onderwerpen van studie. De historici, uit de literatuurhoek of met andere achtergrond, hebben dit onderwerp tot nog toe echter grotendeels verwaarloosd. Met de wereldwijde 'ondergang' van links is er ook niet direct een omslag en opbloei te verwachten. Als krachtig argument tegen deze verwaarlozing komt er voor Last nog bij dat zijn levensloop indien als avonturenroman beschreven als volstrekt ongeloofwaardig zou worden afgedaan; in zijn geval overtreft de werkelijkheid het verbeeldingsvermogen. Verre reizen naar exotische landen, oorlog, verraad, spionage en erotiek vormen niet de minste ingrediënten van zijn levensverhaal.¹

In Lasts politieke omzwervingen in de jaren dertig, die hem van de linkervleugel van de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP) via een intermezzo bij de revolutionair-socialisten, die dichtbij Trotzki stonden en werden geleid door Henk Sneevliet, bij de Communistische Partij Holland (CPH) brachten, speelden ook de ontwikkelingen in Nederlands-Indië een rol. De communistische opstanden op Java (november 1926) en Sumatra (januari 1927), en de onderdrukking ervan maakten grote indruk op hem. De doodstraf die werd voltrokken aan een aantal opstandelingen en vooral de internering, zonder vorm van proces, per maatregel van de gouverneur-

¹ Rudi Wester heeft een biografie van Last in voorbereiding die naar verwachting in 1995 zal verschijnen.

generaal, van enkele duizenden communisten aan de Boven-Digoel, diep in Nieuw-Guinea, gaven hem telkens weer aanleiding tot protest. Dat protest gaf hij vorm in gedichten, die in diverse linkse bladen verschenen. Hij bracht ze samen in 1929 en 1930 in twee in eigen beheer uitgegeven bundeltjes, die nu uiterst zeldzaam zijn. De CPH gaf in 1933 een soortgelijk, even obscuur bundeltje uit. Hoe sterk een verband tussen Last en de Indische repressie werd gelegd, blijkt uit het schilderij van Piet Begeer dat de omslag van dit boekje siert. 'Digoel', 'Bapa Tere', de beul van Batavia, en 'Tijdsignalen', een dichtbundel waarin Last ook was opgenomen, zijn hier de trefwoorden.²

In dit boekje zijn, in chronologische volgorde, alle Indische gedichten van Last bijeengebracht, uit de jaren 1927 tot 1934, met tot slot een algemener gedicht uit 1936 of 1937, die ik heb kunnen vinden in tijdschriften, kranten of bundels.

In deze inleiding wordt de levensloop van Jef Last geschetst, vooral als noodzakelijke achtergrond voor een goed begrip van zijn poëzie.³ Daarnaast worden de plaats en waardering van auteur en zijn poëzie aangegeven in de Nederlandse socialistische literatuur volgens de geestverwanten en de 'burgerlijke' literatuurkritiek. Tot slot wordt Last gezien in het verband van de 'Indische poëzie': een niet omvangrijk genre waarin Lasts linkse geluid nog eens volkomen uit de toon viel.

De gedichten zijn alle van een toelichting voorzien, waarin de publicatie-geschiedenis en de varianten worden opgesomd, en wordt ingegaan op de specifieke gebeurtenissen die voor Last vaak de aanleiding tot zijn gedichten vormden. Per gedicht zijn deze opgenomen aan het slot van dit boekje.

² P.A. Begeer (1890-1975) verdiende zijn brood als onderwijzer, maar was daarnaast kunstenaar, dichter, romanschrijver en kunstcriticus van het Rotterdamse SDAP-dagblad *Voorwaarts*. Ook door zijn bestuurlijke inzet nam hij een centrale positie in in het Rotterdamse kunstleven (Brinkman 1991:81-2).

³ Mooij en Put (1963) schreven een korte biografie van Last. Van veel meer belang is Projektgroep (1975) die een omvangrijke studie over Links Richtten schreef, dat voor leven en werk van Last tot 1934, en voor kennis van de gehele linkse politiek-culturele activiteiten van omstreeks 1927 tot 1934 een buitengewoon rijke bron vormt. Het nawoord van Mooij in de fotografische herdruk van *Links Richtten* (1973) is eveneens van belang. Van de Pavert (1982) combineert een analyse van Lasts boek *Een huis zonder vensters* (1935) met veel biografische informatie. Een recente beknopte biografie levert Van Dijk et al. 1983. Last verschafte zelf ook het nodige biografische materiaal (Last 1941 en 1956). Het Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum in Den Haag beheert het uitgebreid archief van Jef Last, waaruit brieven zijn geraadpleegd en de grote serie plakboeken met allerlei secundair materiaal over zijn auteurschap. Als algemene bron van informatie over links in deze periode kon in vele gevallen *Biografisch woordenboek* (1986-92) dienen.

Joseph Carel Franciscus Last werd op 2 mei 1898 geboren in Den Haag. Zijn ouders hadden beiden banden met Indië. Zijn grootvader van moederszijde werkte bij het kadaster in Indië; zijn vader was zee-officier in Indië geweest en, na zijn repatriëring, in Nederland hoofdambtenaar bij de veiligheidsinspectie. Hun verhalen wekten al vroeg zijn belangstelling voor de Indische wereld (Last 1956:6-11). Hij verhuisde vaak, bezocht de HBS en ontwikkelde literaire interesses. In 1914 ging hij op bezoek bij een Engelse padvindervriend in Lancashire. Het leven van de arbeiders daar maakte diepe indruk op hem. Hij identificeerde zich met hun lot, idealiseerde hun onderlinge solidariteit en wilde daarvan ook deel uitmaken. Dit verlangen vormt in daad en geschrift een terugkerend thema in zijn leven en werk waarbij toch ook telkens blijkt dat Last, naar afkomst en opleiding, zich nooit geheel in deze maatschappelijke klasse kan thuisvoelen of als een der hunnen wordt erkend.

Al in zijn HBS-tijd wordt hij lid van de SDAP en verdiept hij zich in socialistische literatuur. Hij wordt van school verwijderd, doet staats-examen, breekt een adelborstenopleiding af en werkt drie maanden in de Limburgse mijnen. Hij meldt zich dan in 1918 voor de opleiding tot tolk Chinees aan de Leidse Universiteit. De overheid verstrekt hiervoor beurzen en garandeert een werkkring. Hij is corplid en actief in SDAP en Arbeiders Jeugd Centrale (AJC) in Leiden. Hij leert er ook Indonesische studenten kennen. Na enige tijd gaat hij wonen in Katwijk, waar hij als visser onder de vissers, in Katwijker kostuum, een tevreden bestaan leidt. De revolutionaire ontwikkelingen na afloop van de Eerste Wereldoorlog radicaliseren Last. Hij weigert een overheidsfunctie en particuliere dienst biedt in China geen emplot. Hij breekt zijn studie af, en na dienst op Katwijker kotters, tekent hij als matroos op diverse schepen, waarbij hij onder andere in Singapore belandt. In diezelfde periode voldoet hij ook aan zijn dienstplicht, bij de marine in Den Helder. Hij is vervolgens bijna twee jaar bedrijfsleider bij ENKA in Arnhem. In die tijd, in 1923, trouwt hij met Ida ter Haar, dochter van een Tweede-Kamerlid voor de Christelijk-Historische Unie en zuster van de latere adatrechtdeskundige prof.dr. B. ter Haar. Begin 1924 vertrekt hij naar de Verenigde Staten om Chinees te studeren, maar door geldgebrek komt daar niets van terecht. Met allerlei baantjes houdt hij zich daar in leven: kistenpakker, bordenwasser, bonbonverkoper, monteur, tuinman en colporteur. Na terugkomst leidt hij met zijn vrouw enkele maanden een tehuis voor moeilijk opvoedbare jongens en als arbeider zet hij zich in voor de fabricage van snijmachines bij de firma Van Berkel (Last 1941:5-25, 1956:23-8; Projektgroep 1973:20-3; Van de Pavert 1982:79-93).

In deze jaren verschijnen in de SDAP-pers al een flink aantal gedichten van zijn hand, vooral als verwerking van zijn eigen ervaringen als arbeider en matroos. In 1926 verschijnt bij de SDAP-uitgeverij 'Ontwikkeling' zijn debuutbundel zeemansliedjes *Bakboordslichten*. In het openingsgedicht 'Opdracht' schrijft Last zijn overtuiging uit:

Ik wéét dat ik bij júllie hoor!
Al schop je nõg zoo'n branie dronken,
al lig je nog zoo luid te ronken,
mijn hart is aan jouw leed geklonken:
Ik weet dat ik bij jullie hoor.

In 1925 treedt Last in dienst van het Instituut voor Arbeidersontwikkeling (IVAO), een in 1924 door SDAP en Nederlandsch Verbond van Vakverenigingen (NVV) gezamenlijk opgerichte organisatie tot ontwikkeling van de arbeidersklasse op een heel breed terrein. Een van de onderdelen was de filmdienst, waar Last per 1 september werd benoemd tot 'chauffeur-operauteur-explicateur en technisch leider'. Hij trok door het land met een rode auto 'Pieter Jelles' genaamd (naar de leider in ruste Troelstra) en vertoonde films, waarbij inleiding, toelichting en afsluiting grote aandacht kregen. De rode auto bracht Last in alle uithoeken van het land. Films en toelichting hadden groot succes, in flinke mate ook door de bekwame samenstelling en presentatie van het programma, waarbij Last zich graag voordeed als de 'Vliegende Hollander in een Roode auto'. Het eerste seizoen gaf Last tachtig voorstellingen, het tweede al meer dan tweehonderd, met gemiddeld tweehonderd bezoekers. De aanvragen om voorstellingen stroomden binnen; reorganisatie en uitbreiding waren nodig. In die fase raakte Last in conflict met de IVAO-leiding. Die verweet Last onbetrouwbaarheid, gemakzucht en technische onbekwaamheid. Last daartegenover verweet het bestuur onkunde en financieel wanbeheer. In oktober 1928 werd Last ontslagen. Bij dit alles zal ook een niet uitgesproken rol hebben gespeeld dat Last zich inmiddels had aangesloten bij de linkervleugel van de SDAP en zich daarin zeer actief betoonde. In de AJC was hij gebotst met de leiding toen hij de AJC tot radicale uitspraken had pogen te brengen. Tevens bestond de vrees dat hij zijn ideeën via de filmdienst zou uitdragen (Projektgroep 1973:24-6; Boumans, Debets en Verlaan 1977:179-80; Michielse 1980:168-70; Wiedijk 1986: 102, 104, 131-2).

Last bleef zich bezighouden met film. Hij schreef met grote regelmaat filmkritieken. Zijn filmscenario *Branding*, dat ook in druk verscheen, over de werkloosheid van de Katwijker vissers, werd in 1928 verfilmd door Joris

Ivens en Mannus Franken.⁴ Last zelf speelde de hoofdrol (Stufkens 1988: 61-2).

De SDAP kende een linkse oppositie die zich inzette voor samenwerking met socialisten en communisten van allerlei pluimage en die minder afwijzend stond tegenover de Sovjet-Unie dan de SDAP-leiding. Marxisme werd gesteld tegenover SDAP-reformisme en de bereidheid tot coalitievorming met de confessionelen afgekeurd. Niet het meest onbelangrijke verschil van mening betrof de koloniale politiek, waar de oppositie dicht de CPH-leuze 'Indonesië los van Holland, nu' naderde. In het blad *Eenheid* vonden in 1926 deze linkse SDAP'ers, communisten en links-socialisten elkaar. De redactie bestond uit Edo Fimmen⁵ en P.J. Schmidt⁶.

Die betrokkenheid leidde ook tot hun deelname in de Liga tegen Imperialisme en Koloniale Overheersching. Deze Liga kwam tot stand op initiatief van de Duitse communist Willi Münzenberg, een bekwame organisator die zijn sporen in de internationale communistische beweging al ruimschoots had verdiend. Hij waakte er voor een nadrukkelijk stempel van de Communistische Internationale (Komintern) op de Liga te drukken. De nationalistische uit de koloniën gingen gretig in op de uitnodiging voor een internationaal congres, dat in februari 1927 in Brussel bijeenkwam. Zij ontmoetten daar linkse sociaal-democraten en communisten; in totaal waren 37 landen vertegenwoordigd. Internationale verbroedering en hoop-

⁴ Joris Ivens (1898-1989) behoorde als filmer tot de Nederlandse en internationale avantgarde sinds zijn eerste documentaire uit 1928. Hij bleef zijn gehele loopbaan links geëngageerd, oogstte grote internationale roem, en filmde in Spanje, de Sovjet-Unie en China. Zijn film 'Indonesia Calling' (1946), in Australië gedraaid, waarin hij voor het Indonesische onafhankelijkheidsstreven koos, maakte hem vele jaren een ongewenst persoon in Nederland. Mannus Franken (1899-1953) werkte in zijn eerste jaren als filmer nauw samen met Ivens. Hij vertrok in de jaren dertig naar Indië, waar hij documentaires en speelfilms maakte, ook in overheidsopdracht.

⁵ Edo Fimmen (1880-1942) was actief in de vakbeweging en sinds 1919 in hoge functie in het Internationaal Verbond van Vakverenigingen (IVV, tot 1923) en de Internationale Transportarbeiders Federatie (ITF). Hij zette zich in voor samenwerking met de Sovjet-Unie en de anti-koloniale strijd. Door verblijf in het buitenland kon hij niet zeer actief in de linkse oppositie zijn. In 1932 bedankte hij voor de SDAP en werd lid van de Onafhankelijk Socialistische Partij (OSP), die hij al snel weer verliet. Tot zijn dood was hij secretaris van de ITF.

⁶ P.J. Schmidt (1896-1952), journalist en NVV-medewerker met veel internationale ervaring, onder andere in Indië en Siam, was zeer betrokken bij de anti-koloniale strijd, die hij van groot belang achtte in de strijd tegen het kapitalisme. Hij verliet de SDAP in 1932 en werd secretaris van de Onafhankelijk Socialistische Partij, die in 1935 met Sneevliets Revolutionair Socialistische Partij (RSP) fuseerde tot de Revolutionair Socialistische Arbeiderspartij (RSAP). Zijn militante agitatie leverde hem twee keer celstraf op. In 1936 verliet hij de RSAP en keerde terug naar de SDAP.

volle verwachting zetten de toon van de conferentie. Dat enthousiasme begeesterde ook Fimmen en Schmidt en de grote delegatie van Indonesische studenten uit Nederland. Zij waren leden van de Perhimpoean Indonesia (PI), die in enkele jaren was veranderd van sociale club in een politieke organisatie, waar het Indonesische nationalisme en principiële afwijzing van het Nederlandse koloniale bewind, eerder dan in Indonesië zelf, in politieke zin werden geformuleerd. Als strijdmiddel werd de non-coöperatiepolitiek gekozen. De politieke voorman van de PI was Mohammad Hatta⁷, die in Brussel de Indonesische communist Semaoen⁸, in 1923 uit Indië verbannen, als afgevaardigde namens de Partai Kommunist Indonesia (PKI) aantrof.

Indonesië kreeg bijzondere aandacht op het congres. In november 1926 op Java en in januari 1927 op Sumatra was de PKI in opstand gekomen tegen het koloniale bewind. De opstand was in korte tijd en met harde hand neergeslagen. Dertienduizend arrestaties werden verricht in een daaropvolgende communistenjacht. Slechte voorbereiding, onderlinge verdeeldheid en verzwakking door eerdere vervolgingen van de overheid hadden de opstand tot een bij voorbaat verloren zaak gemaakt. Niettemin was de internationale weerklank groot; de communistische wereld beroemde zich op deze revolutie. Dit alles straalde af op de Indonesische delegatie naar het Ligacongres, van wie Hatta en Semaoen in Ligabesturen werden verkozen.

De Nederlandse overheid bezag deze ontwikkelingen met ongerustheid en na lange voorbereiding en aarzeling werd op 10 juni 1927 huiszoeking gedaan bij de PI-leiders. De in beslag genomen papieren moesten materiaal opleveren voor een strafzaak tegen hen. Vier arrestaties volgden op 23 september 1927 (hierover ook p. 96-7).

De Liga wenste ook te komen tot nationale secties. Deze kwam in juli 1927 in Nederland tot stand. De PI had na enige aarzeling besloten de positie van non-coöperatie te verlaten voor 'een eenheidsfront van Indonesische

⁷ Mohammad Hatta (1902-1980), Minangkabauer, studeerde sinds 1921 economie in Rotterdam, was PI-voorzitter van 1926 tot 1930, waarvan hij de nationalistische ideologie uitwerkte en waarbij hij er voor waakte de eigen nationalistische koers te handhaven en afstand bewaarde tot het communisme. In 1932 keerde hij terug en zijn politieke actie daar leidde tot internering in Digoel (1935), dat na bijna een jaar werd verwisseld voor de Banda-eilanden. Na 1945 was hij met Soekarno de meest prominente politicus, en actief als premier en vice-president, tot hij in 1956 aftrad.

⁸ Semaoen (1899-1971), Javaan, door Sneevliet voor het Marxisme gewonnen, werd in 1920 voorzitter van de PKI. Na zijn verbanning trad hij voor zijn partij op in Nederland en in internationaal verband. Na 1928 werd hij op een zijspoor gezet. Hij woonde in de Sovjet-Unie tot 1956 toen hij terugkeerde naar zijn geboorteland.

vrijheidsbeweging en Nederlandsche arbeidersbeweging tegen het Nederlandsche imperialisme'. Als voorwaarde werd gesteld dat in de Liga niet alleen communisten, maar ook sociaal-democraten actief zouden moeten zijn. Aan die voorwaarde kon worden voldaan: de SDAP-linkervleugel was sterk vertegenwoordigd en overheerste de CPH-aanhang. Op 10 september 1927 verscheen het eerste nummer van *Recht en Vrijheid*, het veertiendaagse blad van de Ligasectie. In de medewerkerslijst staan vertegenwoordigers vermeld van PI, PKI en CPH, linkse daklozen als Henriette Roland Holst⁹, en linkse SDAP'ers als Fimmen, Schmidt en ook Jef Last (Poeze 1986:211-3; Cohen 1974:159-60).

In de opstanden in Indonesië en de gebeurtenissen daarna moet Last een nieuw onderwerp hebben gevonden, waarop hij zijn revolutionaire agitatie kon richten. Zijn familie-achtergrond, ervaringen in Leiden en de Nederlandse betrokkenheid maakten het lot van de Indonesische revolutionairen concreet en nabij.

Dat lot was weinig benijdenswaard. Deelnemers aan geweldacties werden zwaar gestraft en daarbij werd een hele serie doodvonnissen uitgesproken en voltrokken, de eerste in september 1927. Een veel grotere groep communisten die niet strafrechtelijk kon worden vervolgd, werd wél gearresteerd. Al in december 1926 kondigde de regering aan deze groep te interneren, om zo herhaling van communistische uitbarstingen te voorkomen. Het gouvernement kon hierbij gebruikmaken van een wettelijke bepaling die het de bevoegdheid gaf personen, 'in het belang der openbare rust en orde', een bepaalde plaats tot verblijf aan te wijzen. Op 10 december 1926 werd Boven-Digoel aangewezen als interneringsoord, 450 km de Digoelrivier op, 270 km ten noorden van Merauke in Zuid-Nieuw-Guinea, waar de nederzetting Tanah Merah werd gesticht. De eerste bannelingen arriveerden in maart 1927. Hun aantal liep in 1929 op tot 1200, die waren vergezeld van 400 vrouwen en 500 kinderen. Binnen het hun toegewezen gebied hadden de bannelingen bewegingsvrijheid en handelingsvrijheid. De meesten werkten als dagloner op de door het lokale bestuur aangelegde akkers; een deel als

⁹ Henriette Roland Holst-van der Schalk (1869-1952) is een van de belangrijkste persoonlijkheden in de Nederlandse linkse beweging, die op het gebied van politieke theorie en geschiedschrijving ook internationaal invloedrijk was; zij was een onvermoeibaar publiciste en productief socialistisch dichteres. Haar politieke loopbaan begon in de SDAP (1897-1912); van 1916 tot 1927 was zij communiste, meestal in nauwe band met Sneevliet, daarna ongebonden aanhangster van christen-socialisme en pacifisme. Het lot van de koloniale volken ging haar altijd zeer ter harte.

maandloner bij hospitaal, bestuurskantoor of technische werkplaats. Daarnaast waren er zelfstandige werkers: vissers, tuinbouwers en middenstanders. Voorzover hun verdienste onvoldoende was, werd dit aangevuld met een voedseluitkering in natura. Het stond de bannelingen in deze situatie ook vrij hun gezin mee te brengen of te laten overkomen. De meesten schikten zich min of meer in het hun opgelegde lot. Een kleine groep voegde zich niet naar de bestuurlijke wensen; zij weigerden op principiële gronden arbeid te verrichten en meden het contact met de overheid. Deze 'onverzoenlijken' werden in april 1929 overgeplaatst naar een nederzetting, Tanah Tinggi, nog 35 km verder de Digoel op, nadat hun een jaar eerder dichterbij Tanah Merah al aparte huisvesting was toegewezen. De groep van ongeveer 125 personen kreeg voedsel en kleding in natura uitgekeerd. Vanwege dit laatste werden ze ook wel 'naturalisten' genoemd.

Boven-Digoel is niet te vergelijken met de straf- of dwangarbeiderskampen, zoals Frankrijk die in Guyana had ingericht, of de latere Duitse concentratiekampen. Er was geen sprake van mishandeling, op enkele excessen na. In vergelijking met de periode in de gevangenis, in afwachting van het transport naar Digoel, was sprake van verbetering. De opgewonden sfeer, de onzekerheid en de wraakgevoelens van het gezagsapparaat hadden bij de behandeling van de gearresteerden vrij algemeen tot uitwassen geleid. In Digoel was het en werd het in dat opzicht met het verloop van de tijd beter. Voedselvoorziening en huisvesting waren minimaal maar toereikend. Het klimaat was echter vijandig, de omgeving onherbergzaam. Het oerbos kende vele gevaren; de Papoeagroepen in de omgeving waren een vrijwel voortdurende bedreiging. In de eerste jaren werd de gezondheids-toestand sterk bedreigd door veel voorkomende malaria. De medische zorg was overigens voldoende. Maar wellicht het ernstigst waren de gevoelens van isolatie, eenzaamheid en onzekerheid, die de bannelingen plaagden. Hun internering was voor onbepaalde tijd; naar goeddunken van het gouvernement kon de administratieve maatregel tot internering weer even administratief worden opgeheven. De autoriteiten spraken uit dat de internering niet langer dan nodig zou behoeven te duren. De opstelling van de banneling zelf zou in dat opzicht bepalend zijn. De Digoelbewoners waren zich hiervan bewust. Een gehoorzame, werkwillige houding kon bijdragen tot de opheffing van de internering. In de bijna-hysterie na de opstand waren duizenden arrestaties verricht, vaak van eenvoudige meelopers. Van die groep was er ook een aantal in Digoel beland, mede als gevolg van overijverige regionale bestuursambtenaren, die zo meenden hun conduitestaat te verbeteren. Deze groep hoorde niet thuis in het

verbanningsoord. Een bezoek in 1930 van W.P. Hillen, lid van het hoogste adviserende orgaan van de gouverneur-generaal, de Raad van Nederlandsch-Indië, leidde tot het vertrek van vierhonderd 'lichte gevallen'. De achtergebleven werkwilligen konden slechts in onzekerheid afwachten of zij wellicht een volgend keer tot de 'gelukkigen' zouden behoren.

Zij konden nog hoop koesteren. De 'onverzoenlijken' wisten dat hun keuze verbanning voor onbepaalde tijd betekende. In materieel opzicht was hun bestaan minimaal; zij kregen eens in de zoveel tijd een uiterst karige uitkering in natura. Zij weigerden elk contact met en werk voor het gouvernement. Nietsdoen, isolatie en uitzichtloosheid tekenden hun schijnbaar doelloos bestaan. Onderlinge geschillen kregen alle kans zich te ontwikkelen en persoonlijke en politieke tegenstellingen waren er volop. Niet weinigen, zowel in Tanah Tinggi en Tanah Merah, gingen psychisch ten onder aan deze situatie. De communicatie met de buitenwereld was overigens niet afgesloten. Brieven, kranten en ook financiële steun bereikten Digoel en men kon ook zelf schrijven naar de buitenwereld – gecensureerd natuurlijk. Voor de 'onverzoenlijken' vormde dit het enige contact met de buitenwereld.

Boven-Digoel bleef in functie tot 1943, toen tot evacuatie van de bannelingen naar Australië werd besloten, omdat Japanse bezetting dreigde. Aan een onbepaalde, 'levenslange' internering kwam zo een einde – een internering die voor tientallen al vijftien jaar had geduurd (Broersma 1928; Petrus Blumberger 1935; Schoonheydt 1940; Van Kampen 1975; Salim 1980).

Jef Lasts eerste Indische gedichten verschenen op 10 september 1927 in het eerste nummer van *Recht en Vrijheid* en op dezelfde dag in *De Notenkraker*, het satirische weekblad van de SDAP. Zijn gedicht hierin, 'Het galgewapen', zou het enige zijn dat Last in een SDAP-orgaan publiceerde. In *Recht en Vrijheid* drukte Last zes gedichten af, alle in meer of mindere mate met Indische aanleiding: de doodvonnissen, de arrestatie van de Indonesische studenten in Nederland en Digoel. Kritiek op de Nederlandse passiviteit, vooral in linkse kring, ontbreekt nog. Ook de SDAP wordt in dat opzicht gespaard. Behalve zijn gedichten schreef Last een aantal recensies van boeken over recente ontwikkelingen in China. Naast Last droeg Jan W. Jacobs¹⁰ poëzie bij, waarin hij twee keer Indische onderwerpen behandelde.

¹⁰ Jan W. Jacobs (1895-1967), van beroep corrector, was een produktief dichter in het AJC-genre, die zich tijdelijk aansloot bij de radicale linkervleugel van de SDAP. Na 1930 voegde hij zich weer in het gareel van de SDAP-lijn.

Het blad als geheel kende bekwame medewerkers en een interessante inhoud waarin Indische zaken de hoofdrol speelden, maar ook het internationale imperialisme, de Liga en de toestand in andere gebieden buiten Europa aandacht kregen. Henriette Roland Holst was de meest produktieve medewerker, gevolgd door P.J. Schmidt, J.D.L. le Febvre, een ongebonden links-socialist met een verleden als hoog Indisch bestuursambtenaar, en Jef Last. Uit PI-kring waren zeven medewerkers te noteren; de communisten bleven hierbij ver achter, alleen PKI-balling Semaoen leverde een aantal bijdragen. Onderwerpen waren volop voorhanden: de repressie in Indië en de arrestatie van de PI-studenten. Daarnaast was er uitgebreid aandacht voor de verhouding tussen Liga en sociaal-democratie. In september 1927 sprak de Socialistische Internationale zich negatief uit over de Liga, die werd gebrandmerkt als een instrument van Moskou. Die veroordeling werd gretig en fel overgenomen door de SDAP, die de Nederlandse Ligasectie en vooral de SDAP'ers erin uitgebreid verweet zich voor het karretje van Moskou te laten spannen. Even uitgebreid en emotioneel werden deze verwijten weersproken. In die ingezonden stukken en artikelen weerde ook Last zich. Hij was daarnaast voorzitter van de Liga-afdeling in Amsterdam geworden en trad op als spreker bij protestmeetings tegen de arrestatie van Hatta en zijn kameraden, en na hun vrijlating, bij feestelijke vergaderingen om hun vrijpraak te vieren. Dit contact met de Indonesische studenten verdiepte nog zijn betrokkenheid bij de Indonesische zaak.

De Liga had op internationaal vlak sinds september 1927 te maken met een uittocht van sociaal-democraten, terwijl Moskou duidelijker dan voorheen zijn stempel op de Liga drukte. In dat zuiveringsproces paste ook de resolutie die de SDAP-leiding voorlegde aan het SDAP-congres dat in april 1928 bijeenkwam. De resolutie constateerde bedekte communistische pogingen de eendracht in de SDAP te ondermijnen, waardoor noodlottige verwarring werd gekweekt, en achtte het met het oog op de eenheid en strijdkracht van de SDAP onwenselijk dat SDAP-leden 'tevens lid zijn van één der zoogenaamde planeten van de Derde Internationale', zoals de Liga. In hun eerste reacties lieten Schmidt en zijn medestanders weten niet te zullen buigen, wat dan het uitreden van zijn groep tot gevolg zou hebben. Zij schreven een open brief aan de SDAP-leiding met ruim tweehonderd ondertekenaars. De congresdiscussie was hartstochtelijk en dramatisch. Schmidt kreeg alle kans zijn standpunt uiteen te zetten, en zijn emotioneel en oprecht betoog werd door de leiding met meer begrip dan verwacht beantwoord. Vele afgevaardigden vroegen Schmidt dringend de partij niet te verlaten. De resolutie werd vrijwel unaniem aanvaard, maar in de

reacties en sfeer op het congres vond Schmidt voldoende aanleiding om in een aparte bijeenkomst van de SDAP-leden van de Liga die reactie nog eens te bespreken. Het verrassende besluit was om binnen de SDAP te blijven; het gevaar van een machteloos isolement in een nieuwe splintergroepering zal hierbij wel een grote rol hebben gespeeld. De SDAP'ers in de Liga bedankten, ook Jef Last. Korte tijd later verliet ook de PI de Ligasectie Nederland, in overeenstemming met de uitspraak niet alleen met communisten die sectie te willen vormen. Na zeventien nummers van *Recht en Vrijheid* onder brede redactie, rekte het blad onder CPH-leiding nog enkele nummers zijn bestaan, maar ging toen ten onder aan de al lang dreigende financiële tekorten en de te smalle basis (Van Hulst 1969:168-73; Cohen 1974:159-61; Projektgroep 1975:64-6).

Niet alleen leerde Last in de Liga Indonesische nationalisten kennen, maar ook Henriette Roland Holst en Henk Sneevliet, links-socialisten van grote naam. Sneevliet kon daarbij nog bogen op een actief politiek verleden in Indië, dat hem in 1918 een verbanning uit Indië opleverde. Zijn belangstelling voor Indië bleef onverminderd; in woord en geschrift getuigde hij daarvan overvloedig.¹¹ Begin 1928 publiceerde Last in *Klassenstrijd* (jaargang 3, no. 4, april 1928:97-9), het door beide prominenten als links platform geleide blad, het spreekkoor *Opstand!*, vol revolutionaire retoriek, in een in linkse kring populair genre. Het stuk verwijst nauwelijks naar Indië.

In juli 1928 verhuisde Last naar Rotterdam. Hij werkte een paar maanden als arbeider bij de inpoldering van de Zuiderzee, was assistent-bedrijfsleider in een manometerfabriek en studeerde ondertussen voor de onderwijzersakte. Met die akte was hij daarna een jaar lang invaller-onderwijzer in Rotterdam (Van de Pavert 1982:96).

De linkse oppositie in de SDAP kreeg de ruimte een eigen blad uit te geven, dat als het weekblad *De Socialist* op 6 oktober 1928 voor het eerst verscheen. Het kwam in de plaats van *Eenheid*. Redacteurs waren Fimmen, Schmidt en Jacques de Kadt.¹² De produktieve De Kadt zou de bepalende scribe van

¹¹ Henk Sneevliet (1883-1942), voor zijn verblijf in Indië (1913-1918) al actief als vakbondsman, werd daarna actief in internationaal communistisch verband, onder andere in China. In 1924 werd hij voorzitter van het Nationaal Arbeids Secretariaat (NAS); in 1927 brak hij definitief met de CPH. In 1929 werd hij voorzitter van een nieuwe partij, de RSP, die in 1935 fuseerde met de OSP tot RSAP. Van 1933 tot 1937 was hij Tweede-Kamerlid. Hij eindigde zijn leven voor een Duits vuurpeloton.

¹² Jacques de Kadt (1897-1988) werd in 1919 lid van de Communistische Partij en richtte na een aantal conflicten in 1924 de weinig succesvolle Bond van Kommunistische Strijd- en Propagandaclubs op. Deze werd in 1927 opgeheven, waarna De Kadt de linkervleugel van de

De Socialist worden, terwijl Schmidt naar buiten het gezicht van de oppositie bleef. In *De Socialist* werden de al genoemde oppositionele thema's weer bespeeld. De ruimte voor koloniale zaken was weer groot, waarbij ook regelmatig PI-leden bijdragen plaatsten. De lezers van *De Socialist* ontmoetten elkaar regelmatig op eigen bijeenkomsten en conferenties, waar ook Indonesische studenten en de door het NVV als adviseur voor de Internationale Arbeidsconferenties van 1929 en 1930 in Genève uitgenodigde Hadji Agoes Salim¹³ aanwezig waren. De SDAP-leiding zag dit laatste met misprijzen en waarschuwde ook via een resolutie op het partijcongres van 1929 voor 'een partij binnen de partij'. Schmidt beleed zijn loyaliteit en goede bedoeling en de situatie bleef grotendeels zoals hij was (Cohen 1974:162-4; Knechtmans 1989:49-52).

De Socialist was een blad op goed niveau, met een afwisselende inhoud, dat zich in het algemeen onthield van scherpe kritiek op de partijlijn. Jef Last vond in *De Socialist* een nieuw medium voor zijn pennevruchten. Hij schrijft over film, China, vertaalt Russische auteurs en laat poëzie afdrucken. Tot januari 1930, toen zijn medewerking eindigde, kunnen 17 gedichten worden geteld. Zeven hadden betrekking op Indische gebeurtenissen. De andere bestreken een wijd terrein: de koloniale actualiteit elders, stemmingsbeelden, politieke actualiteit en vertalingen van Siegfried Sassoons¹⁴ bittere gedichten over het soldatenlot in de Eerste Wereldoorlog. Zijn gedichten richten zich heel vaak tegen de zelfgenoegzaamheid van de arbeidersklasse in Nederland en, heel concreet, tegen de SDAP die te weinig doet en medeplichtig is aan het voortduren van executies, gevangenisstraffen en Digoelinternering.

SDAP kwam versterken. In 1932 werd hij secretaris van de Onafhankelijk Socialistische Partij, die zich toen afscheidde van de SDAP. In 1934 koos hij voor een ongebonden 'cultuursocialisme', waarover hij in boeken en een eigen tijdschrift schreef. In 1940 week hij uit naar Indië; na terugkeer in 1946 pleitte hij in de PvdA voor de Indonesische onafhankelijkheid. Van 1948 tot 1963 was hij Tweede-Kamerlid en buitenspecialist, en nog altijd een vruchtbaar publicist. Na zijn pensionering verliet hij de PvdA en schreef drie delen memoires.

¹³ Hadji Agoes Salim (1884-1954), Minangkabauer, was sinds 1915 als bestuurder bij de eerste Indonesische politieke organisatie, Sarekat Islam, betrokken. In deze islamitische organisatie bleef hij prominent. Daarnaast leidde hij een aantal belangrijke vakbonden en diverse periodieken. Hij was lid van de Indische Volksraad, een deels benoemd, deels gekozen vertegenwoordigend lichaam (1922-1925). Na 1945 was hij, als 'grand old man', onder meer minister van buitenlandse zaken. Last sloot vriendschap met Salim tijdens diens bezoeken aan Nederland. Salim bewonderde de Indische gedichten van Last zozeer dat hij ze zijn kinderen uit het hoofd liet leren (Last 1956:76).

¹⁴ Siegfried Sassoon (1886-1967) was Engels officier in de Eerste Wereldoorlog. Zijn poëzie heeft voor een groot deel de afschuw van de oorlog als thema.

De eerste publicatie van Indische gedichten bleef niet tot *De Socialist* beperkt. Ook *Bevrijding* plaatste twee gedichten, begin 1929 toen het maandblad nog het orgaan was van de Bond van Religieuze Anarcho-Communisten, en begin 1930, toen de ondertitel was verruimd tot 'Maandblad gewijd aan de vernieuwing van het socialisme'. Het blad-van-niveau gaf veel aandacht aan vredesbeweging en anti-militarisme.

Lasts inzet voor de Indonesische zaak bleef onverminderd. Hij sprak er over en diende bij zijn SDAP-afdeling in Rotterdam resoluties in om de eis voor vrijlating van Digoelbannelingen en amnestie voor politieke gevangenen in het verkiezingsprogramma van 1929 op te nemen. Niet het minste in dit verband was de uitgave in eigen beheer, onder de naam uitgeverij 'Storm', van het bundeltje *Liedjes op de maat van den rottan*. Last verzamelde hierin zijn agitatorische strijddichten in een vorm die voor Nederland uniek was. De bundel bestond uit zeventien eenzijdig bedrukte velletjes, die als een soort kalender of blocnote aan de bovenkant met één of twee nietjes werden bijeengehouden. De 'liedjes' werden op vergaderingen en op straat gecolporteed voor tien cent. Ze waren bedoeld voor openbare voorlezing ter agitatie en propaganda. De kalendervorm was gekozen om het afscheuren te vergemakkelijken, waarna de liedjes konden worden aangeplakt in het openbaar of in een schaftlokaal, of verdeeld onder meerdere mensen. Bij mijn weten was Last de eerste die deze vorm van politiek-poëtische propaganda in Nederland toepaste en er zijn mij ook geen navolgers bekend.

De omslag laat titel en Marx' beroemde leuze lezen tegen een lichte achtergrond waarop met even lichte letters een aantal namen staan opgesomd uit de linkse actualiteit en Indische geschiedenis, zoals Digoel, Poenale Sanctie, Mussolini, Tsjang Kai Tsjek, Diepo Negara, generaal Van Heutsz, exorbitante rechten, muilkorfartikelen, enzovoort. De zestien gedichten hadden voor de helft betrekking op Indië, twee op China en verder op diverse actuele zaken en algemene onderwerpen (anti-militarisme en 1-mei-viering), waarin ook de SDAP en sociaal-democratie fel worden gekritiseerd. Het verschijnen van deze bundel moet omstreeks april-mei 1929 hebben plaatsgevonden, gelet op de eerdere tijdschriftverschijningen en de actualiteit waarop werd gereageerd.

Op dezelfde wijze gaf Last in maart 1930, weer voor een dubbeltje, het bundeltje *De wind speelt op het galgetouw* uit. Weer zeventien velletjes bedrukt met een omslag, tien gedichten en zes illustraties. Zeven Indische gedichten werden vergezeld van gedichten over China, de slachting van de Eerste Wereldoorlog en de eerste mei. De 'plaatjes' van Johan Jacob

ONTWAAKT!

Proletariërs aller
landen vereenigt U!

Karl Marx

Liedjes
op de maat van den rottan
door Jef Last

Voskuil¹⁵ sloten in algemene zin aan op Lasts thema's. De Indische gedichten waren op twee na recente produkten; zijn Indisch debuutgedicht 'Het galgewapen' opende de bundel. Kritiek op het afzijdige links in Holland is ruim vertegenwoordigd en de SDAP krijgt daarvan een flink deel.

In een brief van 15 maart 1931 aan de uitgever Brusse, die in 1930 zijn bundel *Kameraden!* uitgaf, schreef Last dat hij in Duitsland en Rusland inspiratie had gevonden voor zijn agitatorische strijdgedichten, vooral in het Duitse blad *Die Linkskurve* en de Bund Proletarischer Schriftsteller.

'Hier in Holland ben ik de eerste geweest die in dit genre gewerkt heeft en de goede naam die mijn werk onder arbeiders heeft dank ik aan deze versjes. Daar er geen uitgever voor te vinden was heb ik het vorig jaar 2 bundeltjes met zulke gedichten à 10 cent uitgegeven. Binnen het half jaar zijn hiervan totaal 10.000 exemplaren verkocht geworden. [...] Van veel kanten hoor ik tevens, wat jammer dat die voddig uitgegeven kleine bundeltjes zoo gauw kapot gaan. Ik ben zelf overtuigd dat, wanneer in een goed bundeltje van f 1,- type Malik Verlag [de Duitse uitgever van proletarische literatuur], het beste uit dit werk herdrukt werd, met daarbij de nieuwere gedichten die ik in dit genre gemaakt heb, dit bundeltje niet een oplage van 400 maar van minstens 1500 exemplaren zou kunnen hebben. Ik vrees echter dat u juist deze gedichten niet voor uitgave door Uw firma geschikt zult vinden!'

Daarom werd *Kameraden!* een 'literaire' bundel, maar, besloot Last:

'het zou mij spijten wanneer ik mij daardoor de gelegenheid moest afsnijden om dat andere genre werk te publiceeren dat naar mijn meening de toekomst voor zich heeft en zich in het buitenland steeds meer doorzet'.

En op die manier zouden de arbeiders van de agitatiebundels wellicht overstappen naar de literaire bundels die nu voor socialistische intellectuelen bestemd waren.

In 1932 schreef Last in een overzicht over 'Die proletarische Literatur Hollands' in het communistische *Internationale Literatur* (Moskou) over zijn eigen bundeltjes:

'Bald haben seine Bände [...] einen für Holland sehr grossen Erfolg, 10000 Exemplaren sind in wenigen Wochen vergriffen. Das Verbot dieser Bände für die Armee, die Flotte und die Kolonien hat zu diesem Erfolg nicht wenig beigetragen. In diesen Liedern ergeht sich Jef Last schon nicht mehr über "die Freiheit oder über die Schönheit" des Sozialismus und ähnliche Abstraktionen, sondern er behandelt bereits ganz konkret, scharf agitatorisch und fast publizistisch die aktuellsten Geschehnisse.' (Last 1932:75.)

¹⁵ Johan Jacob Voskuil (1897-1972) werkte sinds 1920 als kunstenaar in Amsterdam en was in linkse kring actief. Hij liet een veelzijdig oeuvre na.

In het najaar van 1929 werden in *Tijdsignalen; Bloemlezing uit moderne revolutionaire poëzie* negen gedichten van Last opgenomen. Henriette Roland Holst verzorgde de keuze uit het werk van Freek van Leeuwen¹⁶, Garnt Stuiveling¹⁷, Jacobs en Last. Drie Indische gedichten kregen een plaats. Uitgever was weer 'Ontwikkeling'.

De kritiek van Last op de SDAP, poëtisch of prozaïsch verwoord, maakt het verbazingwekkend dat hij nog altijd SDAP-lid was. Hij had wellicht zijn hoop gesteld op het speciale koloniale congres ter vaststelling van een koloniaal beginselprogramma dat de SDAP voor januari 1930 had geagendeerd, en dat onvermijdelijk weer een confrontatie tussen leiding en linkervleugel zou brengen. De linkervleugel zette zich in voor erkenning van onmiddellijke onafhankelijkheid van Indonesië, in lijn met de PI; de leiding erkende het recht op onafhankelijkheid, maar wenste een geleidelijke voorbereiding daarop en stelde een aantal voorwaarden waaraan moest worden voldaan. De oppositie boekte een gedeeltelijk succes op het congres. Het recht op onafhankelijkheid werd onvoorwaardelijk erkend, maar 'onmiddellijke' verlening van onafhankelijkheid – op het moment dat de SDAP daartoe als regerende partij bij machte zou zijn – werd afgewezen. Die erkenning zou ook steun inhouden aan lijdelijk verzet en opstand als politieke en sociale rechteloosheid hiertoe noodzaakten. Bij die afwijzing speelden de Nederlandse economische belangen een rol en ook de wens zich niet bij voorbaat als mogelijke coalitiepartner buitenspel te zetten.

Ook Last was afgevaardigde en kreeg een paar minuten spreektijd, waarin hij de leiding verweet de linkse wensen af te wijzen uit angst de coalitiemogelijkheden te verspelen, wat partijleider J.W. Albarda een 'verdachtmaking' noemde. Toen hoofdredacteur J.F. Ankersmit¹⁸ van het SDAP-

¹⁶ Freek van Leeuwen (1905-1968), geboren in Leiden, werkte als kleermaker en fabrieksarbeider. Zijn eerste gedichten werden in SDAP- en AJC-bladen geplaatst. Armoede en werkloosheid plaagden Van Leeuwen veelvuldig en tekenden zijn werk, dat heel direct was geïnspireerd door het arbeidersleven. Last had aanzienlijke invloed op de homofiele Van Leeuwen, die met hem radicaliseerde. Hij werd en wordt beschouwd als de beste proletarische dichter van deze jaren, die zich eind jaren dertig afkeerde van links en religieus geïnspireerde poëzie schreef, maar weinig erkenning kreeg (Van Leeuwen 1981; Projektgroep 1975:14-9).

¹⁷ Garnt Stuiveling (1907-1985) studeerde Nederlands, publiceerde al op jonge leeftijd diverse poëziebundels, promoveerde in 1934, was leraar en van 1951 tot 1972 hoogleraar in Amsterdam. Hij publiceerde veel over letterkunde, vooral over de Tachtigers en grote, 'linkse' schrijvers als Multatuli, Gorter en Henriette Roland Holst.

¹⁸ J.W. Albarda (1877-1957), ingenieur, Tweede-Kamerlid van 1913 tot 1939 en in 1925 gekozen tot opvolger van Troelstra als fractievoorzitter. Albarda volgde een middenkoers van vernieuwing en politieke aanpassing, die leidde tot deelname aan het kabinet-De Geer in 1939, waarin hij minister van waterstaat was. J.F. Ankersmit (1871-1942), journalist, sinds 1900 bij *Het Volk*, waarvan hij van 1925 tot 1937 hoofdredacteur was.

dagblad *Het Volk* de linkervleugel bestrijding van zijn krant verweet 'op een manier, waarvan de honden niet zouden eten!' riep Last uit de zaal: 'Geef één citaat! Een koninkrijk voor een citaat!' Ankersmit sloeg terug: 'Laat Last zijn mond houden, anders citeer ik zijn dichtbundel, waarin alle gemeenheden van de 'Tribune' [het CPH-dagblad] in dichtmaat staan!' Het congresverslag (p. 36) noteerde 'instemming' hiermee. De linkse oppositie had dus enig succes geboekt en de meerderheid besloot binnen de grote partij actief te blijven. Niet aldus Jef Last. Hij zei zijn SDAP-lidmaatschap op en verliet *De Socialist*. In zijn lange bedankbrief is niet alleen het 'koloniale verraad' de aanleiding, maar wordt een litanie van grieven opgesomd over het 'ethische kletscollege' waarin de SDAP is verworden (*Verslag* 1930; Cohen 1974:167-71; Projektgroep 1975:31-3). Voor *De Socialist* heeft Last vriendelijke woorden over, maar haar conclusie deelt hij niet:

'De nederlaag was even verpletterend als principieel. Wij weten thans allen, dat de Indonesiërs geen daadwerkelijke steun van de partij hebben te verwachten, wanneer blijvende politieke en oeconomische rechteloosheid hen tot den opstand dwingt [...].

[...] het onverantwoordelijk is, door mijn blijven in deze partij het vertrouwen der Nederlandsche arbeidersklasse en voornamenlijk der Indonesiërs, in datgene wat de SDAP op koloniaal gebied voor haar kan beteekenen op eenigerlei wijze te versterken.'

De Kadet reageerde onder de titel 'De verkeerde weg' en betreunde het 'verlies van een kameraad, die in zoovele opzichten de verpersoonlijking was van de beste en edelste kern der strijdende socialistische beweging'.

In zijn politieke herinneringen was De Kadet in 1976 ook nog mild over Last, 'die in onze oppositie de ultra-radicalen geluiden deed horen, zowel in proza als in poëzie' (1976:49). En:

'Ik betreunde zijn heengaan wel. Want hij had de gave om inzichten kenbaar te maken die van de gangbare afweken en tot denken prikkelden. [...] Ik vond niet dat hij een groot kunstenaar was, ofschoon hij in het toenmalige Nederlandse literaire milieu wel zorgde voor pogingen tot vernieuwing.

Dat die vernieuwing meestal bestond in het navolgen van wat in Duitsland, Frankrijk en elders in de voorhoede-literatuur reeds aan de orde was, wist ik wel [...]. Maar ik vond het verdienstelijk dat hij, zowel op b.v. Döblin of Klabund of de vroege dos Passos¹⁹ de aandacht vestigde, als hun manier van schrijven op eigen wijze imiteerde. We hadden vaak samen gesproken op plaatselijke en gewestelijke

¹⁹ Alfred Döblin (1878-1957) was een voorman van de Duitse expressionistische roman, waarvan *Berlin Alexanderplatz* (1929) het hoogtepunt was. Klabund (pseudoniem van Alfred Henschle, 1890-1928) was de Duitse veelzijdige, virtuoze, provocerende schrijver van expressionistische en impressionistische poëzie en proza, vaak met oosterse thema's. John Dos Passos (1896-1970) was de radicaal-linkse Amerikaanse journalist en auteur, die met zijn cinematografische techniek in zijn sociale romans de Amerikaanse literatuur vernieuwde.

bijeenkomsten van onze groep; en na afloop hadden we nog veel samen gepraat. En ik mocht hem wel als spreker en prater.

Dat hij vreselijk ijdel was vond ik niet erg, want ik meende dat dit nu eenmaal bij de gemiddelde kunstenaar behoorde; en dat de gemiddelde politicus in dit opzicht óók van wanten wist! (De Kadt 1976:54-5.)

Heel spoedig al vindt Last onderdak bij het links-socialistische, aan het Trotskisme verwante, door Sneevliet gedomineerde organisatorische complex van Nationaal Arbeids Secretariaat (NAS) en Revolutionair Socialistische Partij (RSP). In het theoretische maandblad *De Nieuwe Weg* schreef hij al vanaf januari 1929: gedichten, verhalen en recensies van boeken en films. Ook trad hij regelmatig als spreker op, al maanden voor zijn breuk met de SDAP. Nadien schreef hij ook gedichten, politieke artikelen en commentaren in het NAS-orgaan *De Arbeid*, het RSP-blad *De Baanbreker* en *De Vonk*, het blad van de jeugdorganisatie Revolutionaire Jeugdbond (RJB). *De Baanbreker* verzorgde elf eerste publikaties van gedichten, waarvan vier over Indië, vier andere over Brits-Indië, en de overige over de opstelling van de Britse Labourregering tegen het nationalisme en over Vietnam. *De Arbeid* plaatste twee gedichten, één over Indië, en *De Vonk* een 1-mei-gedicht. *De Nieuwe Weg* tenslotte publiceerde in juli 1931 drie gedichten over de reis van de NVV-delegatie naar Indië, en daarnaast nog twee gedichten, waarvan één over China. Van de acht Indische gedichten handelen er vier over de NVV-delegatie. Lasts aanvallen op de SDAP bereiken hier een hoogtepunt, of dieptepunt, vanuit andere gezichtshoek beschouwd. Drie gaan in op de bekende afzijdigheid van de Nederlandse arbeidersklasse, en één heeft de zelfgekozen dood van de in Siam opgepakte revolutionair Soebakat (zie p. 103-4) tot onderwerp.

Last, inmiddels weer naar Amsterdam verhuisd, trad in dienst van NAS-RSP, voerde de redactie van *De Baanbreker* en *De Nieuwe Weg*, was voorzitter van de RJB en was de stimulerende kracht in de ontwikkelingsorganisatie Vereniging voor Volksonwikkeling na de oprichting in september 1930. Op talloze bijeenkomsten trad hij op met lezingen, films, kunst en literatuur, en hij organiseerde allerlei activiteiten op het gebied van dans, muziek, toneel en cabaret. Het bleek qua deelname al spoedig een succes. De soortgelijke organisatie van de CPH moest het afleggen tegen de NAS-RSP-organisatie, die tot vierduizend leden zou uitgroeien in Amsterdam (Projectgroep 1975:34-6, 98-102; Engels 1979:77-8).

Voorjaar 1930 publiceerde Last de al genoemde bundel *Kameraden!* Henriette Roland Holst verzorgde ook deze keer de selectie, waarin zelfs poëzie uit 1914 en 1916 een plaats vond. De meeste van de 27 gedichten waren na

1927 ontstaan. Strijddedichten ontbraken en waren door de uitgever ook nadrukkelijk voor opname afgewezen. Van de oplage van duizend was een jaar na verschijnen bijna de helft verkocht; een schril contrast met het succes van de eigen bundeltjes. De prijs speelde daarbij wellicht ook een rol: een gulden tegenover een dubbeltje. Zijn prozadebuut, de verhalenbundel *Marianne* verscheen najaar 1930 en werd door de critici welwillend ontvangen. Aan het eind van 1930 verscheen de tweede bundel *Tijdsignalen*, nu bij De Arbeiderspers, zoals de nieuwe naam van de uitgeverij Ontwikkeling luidde. Twaalf dichters en dichtersessen hadden werk voor de bundel geselecteerd, en ook Last mocht weer meedoen met vijf gedichten; één Indisch, één over Brits-Indië en drie anti-militaristische.

In november 1930 drukte *De Nieuwe Weg* een oproep af van Last, Freek van Leeuwen en Klaas Smelik²⁰ tot vorming van een bond van arbeiders en schrijvers tot produktie van revolutionaire literatuur, de bond Links Richten. Last was de drijvende kracht van deze bond, die tot 1934 veel van zijn activiteiten zou bepalen. Begin 1930 zetten Smelik, Van Leeuwen, Bertus Meijer²¹, Jac. van Hattum²² en Last zich aan de samenstelling van het toneelstuk *Hollands Welvaren!*, dat handelt over de uitbuiting van Indië door het Nederlandse kapitaal en de houding van de arbeidersklasse daar-teenover. Plaats van handeling is het Amsterdamse logement Hollands Welvaren, waar ex-koloniale soldaten, een Indiëdeserteur en zijn inlandse vrouw, de politie die hem wil arresteren en een verdediger van het

²⁰ Klaas Smelik (1897-?), geboren in Den Helder, voer op de grote vaart tot omstreeks 1923. Hij was daarna actief in communistische vakbondsactie onder zeelieden. Hij werd uit de CPH gezet vanwege zijn sympathie voor het NAS, waarin hij op velerlei gebied actief was. Hij schreef over zeemanzaken in de linkse pers, ook in literaire zin. Hij debuteerde in 1929 met *Van verre voyagiën*. In die tijd verdiende Smelik zijn brood als logementhouder in Hoorn (Projektgroep 1975:6-7).

²¹ Bertus Meijer (1900-?), geboren in Rotterdam, werkte als huisschilder, was gereformeerd en werd vrijdenker en communistisch sympathisant, en had grote belangstelling voor kunst en literatuur. Hij publiceerde verhalen en experimentele agitatieverzen. Freek van Leeuwen woonde lange tijd in bij het echtpaar Meijer (Meijer 1971; Projektgroep 1975:9-13).

²² Jac. van Hattum (1900-1981) was sinds 1922 onderwijzer, vanaf 1924 in Amsterdam. Hij was socialist en werd sinds 1930 een zeer produktief medewerker aan de NAS-RSP-pers, vooral met gedichten, voor een klein deel gebundeld in *Baanbrekertjes* (1932). Ook in *De Vrijdenker* schreef hij tientallen politieke gedichten, in een onmiskenbare eigen stijl die hem sinds 1933 met een iets andere onderwerpskeuze in de literaire wereld veel waardering opleverde. In 1993 verscheen zijn *Verzameld werk*, waarvan één deel *Verzen*. Jammer genoeg zijn slechts drie politieke gedichten uit zijn vroege periode opgenomen. Blijkbaar zijn deze ondermaats bevonden. Toen Links Richten in CPH-vaarwater raakte, haakte Van Hattum af en bestreed de bond fel (Oegema van der Wal 1969; Projektgroep 1975:7-8).

kolonialisme hun rol spelen, in voortdurende wisselwerking met de zaal, waaruit vele malen spelers het toneel opkomen. De zaal wordt opgeroepen solidair te zijn, geprovoceerd en mag zich tenslotte uitspreken via het stembiljet over 'Indonesië los van Holland – nu', of 'eens', of 'nooit'.

Alle vijf auteurs droegen, in verschillende mate, bij aan het stuk. Last leverde een eerder verschenen gedicht en verzorgde de eindredactie. Dit uiterst curieuze stuk, dat in de Nederlandse toneelkunst zijn weerga niet kende en kent, was zo experimenteel en gecompliceerd dat alle pogingen tot opvoering, waarvoor ook niet minder dan honderd spelers nodig waren, al in de eerste fase stukliepen. Last gaf het stuk in april 1930 in eigen beheer uit, maar ook de wijdere verspreiding leidde niet tot opvoering. Voor de gekozen vorm had Last zich ongetwijfeld laten inspireren door de 'Proletkult' in de Sovjet-Unie en Duitse theaterexperimenten; in Nederland nu voor het eerst beoefend in dit collectieve revolutionaire toneelstuk. Een meesterwerk is het stuk zeker niet: het is geen eenheid, de rollen zijn te veel sjablonen, en bij lezing lijkt het inderdaad niet of nauwelijks speelbaar. Links Richten werd vervolgens voornamelijk actief in Rotterdam, waar Van Leeuwen en Meijer met gedichten in pamfletvorm reageerden op de actualiteit en deze op straat colporteerden (Projektgroep 1975:125-37).

Aan Lasts drukke activiteiten in NAS-RSP-verband was in juli 1931 plotseling een einde gekomen. Hij legde zijn bestuursfuncties neer. Hij bleef lid en voerde oppositie tot zijn roeyement in november 1931. In zijn bestrijding van NAS-RSP, die hij liet afdrukken in het CPH-dagblad *De Tribune*, nadat hij voor het populaire weekblad *Het Leven* een reportagereis naar Moskou had gemaakt, waarvan hij in positieve toon verslag deed, deugde van zijn politieke onderdak, waar hij anderhalf jaar had gewerkt niets – niet het programma, niet de afwijzing van samenwerking met de communisten, niet de hantering van Trotsky's gedachtengoed en niet de dictatuur van Sneevliet. Zijn lage plaats op de gemeenteraadslst noemde Last niet, maar zou wellicht een rol hebben gespeeld (Projektgroep 1975:164-74). Later schreef Sneevliets biograaf dat Last 'een onrustig element was in de beweging en bijzonder individualisties in zijn optreden' (Perthus 1976:345).

Last was nu politiek dakloos, maar stond dicht bij de CPH. Zijn brood moest hij nu verdienen met literair en journalistiek werk. Met Links Richten in Rotterdam ging hij zich meer bemoeien. De toetreding van Geert van Oorschoot²³ had daar een inventief verkooptalent binnengebracht. Met

²³ Geert van Oorschoot (1909-1987) was dienstweigeraar, en zat daarom een celstraf uit, drankbestrijder en vrijdenker voor hij voor korte tijd Links Richten versterkte, dat zijn bundel

een bundeltje gedichten van Van Oorscot zelf opende Links Richten een reeks van vijf (november 1931-februari 1932), waarvan Van Leeuwen er twee vulde; twee waren collectieve werkstukken van zeven, respectievelijk negen dichters. Last droeg aan beide bij; in *Van onderop* een gelijknamig gedicht, waarin ook de Indische repressie aan de orde komt.

Inmiddels was door het uittreden van RSP-sympathisanten Links Richten meer in de CPH-hoek gedreven; die tendens werd versterkt door de toetreding van CPH-leden. Last had inmiddels ook in Amsterdam een Links-Richten-groep om zich verzameld, die pro-CPH was. Deelname van Links Richten aan het 'Volkscongres' van de CPH was voor Van Oorscot reden Links Richten te verlaten. De CPH-kern bleef over, zette op een landelijke conferentie in mei 1932 aansluiting bij de in Moskou gevestigde Internationale Vereeniging van Revolutionaire Schrijvers (IVRS) door, besloot tot uitgave van een tijdschrift en tot vestiging van een landelijk bestuur in Amsterdam. Last was daar niet bij. Op uitnodiging van de IVRS vertrok hij in april 1932 naar de Sovjet-Unie. Hij keerde pas terug in januari 1933 en werd daarna lid van de CPH. Op afstand bleef hij Links Richten begeleiden en had hij aanzienlijke invloed op het blad *Links Richten*, dat één jaargang met tien nummers volmaakte van augustus 1932 tot augustus 1933. Zeer opmerkelijk is dat in *Links Richten* aan Indië nauwelijks aandacht werd besteed. Aan de mouterij op 'De Zeven Provinciën' werd een speciaal nummer gewijd, met een viertal gedichten, maar die richtten zich louter op de mouterij (zie hierover p. 107-9). De schrijvers ervan waren Freek van Leeuwen, Lou Tieman, Greta van Wassenaar en Tom de Wit.²⁴ De repressie en het voortgaand bestaan van het Digoelkamp werd geen volwaardige aandacht gegeven. Het lijkt geen bewuste redactionele politiek, want de CPH was overigens volop actief tegen Indische misstanden. Last publiceerde vier gedichten in *Links Richten*: een lofdicht op de Sovjet-Unie, een anti-fascistisch gedicht en twee 'Nederlandse' produkten.

Links Richten zou wellicht aan financiële problemen zijn bezweken als niet rond de Rijksdagbrand van februari 1933 een conflict was ontstaan. Uit communistische hoek verscheen het *Bruinboek*, waarin de van mede-

---

in de cel geschreven poëzie *Gevangenis* uitgaf. Van 1932 tot 1934 was hij actief in de OSP, die hem toen royeerde samen met onder anderen De Kadt. Na 1945 was hij de drijvende kracht van zijn gelijknamige uitgeverij, waar hij onder het pseudoniem R.J. Peskens ook autobiografisch werk uitgaf.

²⁴ Lou Tieman was huisschilder in Amsterdam en in CPH-verband een productief revolutionair dichter. Verdere gegevens ontbreken over hem. Van Greta van Wassenaar en Tom de Wit heb ik geen personalia kunnen vinden.

plichtigheid aan de brandstichting beschuldigde communisten werden vrijgeleit en de dader Rinus van der Lubbe als instrument van de Nazi's werd voorgesteld. Ter verdediging van Van der Lubbe verscheen het *Roodboek*. Het CPH-deel van Links Richten veroordeelde Maurits Dekker²⁵, die aan het *Roodboek* had meegewerkt, en Jacques Gans²⁶, die weigerde deze uitspraak te volgen, werd geroyeerd. Die afkeuring werd niet gedeeld door de meerderheid van Links Richten in Amsterdam. De CPH-leden verlieten toen Links Richten, dat vervolgens ten onder ging. De CPH-aanhang formeerde zich rond *Links Front*, dat het in 1934 als orgaan van de Arbeiders Theater Bond Holland vijf nummers uithield. Last schreef er zijn 'Ballade der 7-Provinciën' voor. Over die muiterij had hij ook al eerder een gedicht geschreven (Projektgroep 1975:175-219, 233-482; Heijmans 1983; Van de Pavert 1982: 117-31, 141-6).

Sinds 1931 was Lasts poëzie ook nog diverse malen gebundeld. Voor de Jeugdbond voor Onthouding stelde Jan W. Jacobs in 1931 *Voor kamp en kouter* samen, waarin Last drie gedichten bijdroeg; geen felle poëmen, maar gedichten in AJC-toon.

Brusse gaf in 1932 een tweede bundel uit, *Verleden tijd*, met 19 gedichten, die ook een chronologisch overzicht van de ontwikkeling in zijn werk verschaften. De laatste afdeling bundelde drie gedichten met Indische achtergrond en één over de executie van vier 'vrijheidvechters' in 'Viet Annam'.

De Indonesische strijdgedichten werden eind 1933 opnieuw gebundeld. De CPH-uitgeverij 'Agentschap Amstel' perste op 16 bladzijden 17 gedich-

²⁵ Maurits Dekker (1896-1962), uit een arm Amsterdams joods gezin, had vanaf zijn twaalfde jaar talloze baantjes, en ontdekte al vroeg zijn schrijftalent en artistieke interesse. De bohémien Dekker, die ook als gevolg van zijn geldnood in de gevangenis belandde, schreef sociaal-kritische psychologische romans. Hij radicaliseerde via SDAP en anarchisme tot CPH-sympathisant. Hij was secretaris van Links Richten, tot hij zich terugtrok toen zijn revolutionaire roman *Brood* (1932) daarin slecht werd besproken. *Brood* is met *Partij remise* (1933) van Jef Last één van de weinige produkten in dit genre. De affaire rond het *Roodboek* betekende de breuk tussen CPH en Dekker, die in zijn werk radicaal en anti-fascistisch bleef. Hij schreef onder andere uit socialistische visie een historische roman over de Tachtigjarige Oorlog (*Oranje* 1934-36, drie delen) en een succesvolle bezettingskroniek *De laars op de nek* (1945).

²⁶ Jacques Gans (1907-1972), altijd een non-conformist, woonde enkele jaren in Parijs, en ging eind 1931 naar Berlijn. Hij werd als een literair talent beschouwd en schreef veel kritieken over internationale literatuur. Hij was CPH-lid en volgde in Links Richten Dekker als secretaris op. Na zijn roeyement was hij enige tijd in Trotskistische kring te vinden. Na 1945 werd hij journalist; eerst bij het communistische *De Waarheid*; tenslotte schreef hij commentaren in *De Telegraaf*, en werd gevierd en verguisd.

ten: 13 Indische, 2 Brits-Indische en 2 Chinese. De uitvoering was dus nogal bescheiden en de tekstverzorging slordig – drukfouten, een verkeerde titel en een ontbrekende toelichting. De prijs was er naar: tien cent. Zes waren al in *Liedjes op de maat van den rottan* gepubliceerd; en vier in *De wind speelt op het galgetouw*. In de selectie is geen bepaald patroon te ontdekken.

In 1932 verscheen *Het roode lied van heden; Bloemlezing uit de moderne revolutionaire poëzie*, verzameld door Johanna Opdam. Uitgever was de anarchistische Bibliotheek voor Ontspanning en Ontwikkeling, een buiten eigen kring vrijwel onbekende eenmansonderneming die jaarlijks een tiental boeken uitgaf. Van 33 dichters werd een eigen keuze uit hun werk opgenomen, waarmee het de meest omvangrijke en brede bundeling van eigentijdse revolutionaire poëzie werd. Last koos vijf gedichten, waarvan drie met Indische inhoud.

In 1933 stelde I. van der Velde voor de Arbeiderspers *Het eeuwige vuur* samen, een bloemlezing van driehonderd bladzijden uit de revolutionaire poëzie van de Middeleeuwen tot 'heden', uitvoerig ingeleid door Henriette Roland Holst. Ruim twintig 'jongere' dichters kregen plaatsing, met vanzelfsprekend meer ruimte voor de SDAP'ers onder hen. Maar eenkennig was de redacteur niet. Last kreeg twee gedichten, een Indisch 1-mei-gedicht en een van zijn lofliederen op de socialistische opbouw in de Sovjet-Unie. Met die laatste vulde hij grotendeels de bundel *Twee werelden*, die in 1933 bij Brusse verscheen en de poëtische neerslag vormde van zijn verblijf in de Sovjet-Unie. In zijn poëzie is, na nog de twee gedichten over 'De Zeven Provinciën', de aandacht voor Indië vrijwel verdwenen. De bundels *De bevrijde Eros* (1936) en *Bloedkoraal* (1937) geven vorm aan zijn ervaringen in Marokko en zijn inzet aan linkse zijde in de Spaanse Burgeroorlog. In zijn wereldwijde solidariteitsgevoelens ontbreekt echter nog steeds Digoel niet, zoals het afsluitende gedicht in deze bundel laat zien.

In Lasts prozawerk, waarin hij bewust poogde zijn politieke overtuiging uit te dragen in literaire vorm – zoals *Liefde in de portieken* (1932), *Partij remise* (1933), *Zuiderzee* (1934) en *Een huis zonder vensters* (1935) – of in reportagevorm – *Het stalen fundament* (1933) over het verblijf in de Sovjet-Unie, en *De Spaansche tragedie* (1938) – is het 'Indisch' aandeel gering en tot enkele verwijzingen beperkt. Het enige vermeldenswaardige is de brochure van zestien bladzijden die de Nederlandse afdeling van Internationale Roode Hulp, een Kominternorganisatie die zich inzette voor vervolgderevolutionairen in vele landen, in 1933 uitgaf: *De vlucht van den opstandeling; Een verhaal uit de Indonesische opstand*. Het lot van Soebakat, waaraan Last twee gedichten wijdde, wordt hier opnieuw verhaald. Matro-

zen van een Hollands schip, van Batavia op weg naar Singapore, helpen een verstekeling, als communist op de vlucht na de opstanden van 1926-1927, illegaal Singapore binnen te komen. Later horen zij dat hij in Siam is opgepakt en uitgeleverd op het schip waarmee de keizer van Siam voor een staatsbezoek naar Indië kwam. In de cel in Glodok (Batavia) pleegde hij zelfmoord, aldus de te betwijfelen officiële lezing. Kennismaking met en verhalen van de communist geven voor de matrozen de doorslag zich aan te sluiten bij de Roode Hulp.

Niet alleen de Oostindische kolonie had Lasts belangstelling. Ook bij de West was hij betrokken. Hij kende de Surinamer A. de Kom²⁷ goed, die volop actief was in dezelfde linkse kringen als waarin Last zich bewoog. Hij stimuleerde De Kom bij het schrijven van diens *Wij slaven van Suriname* (1934), had een aandeel in de totstandkoming van het manuscript, over de mate waarvan nog steeds verschil van mening bestaat, en zette zich in voor publikatie ervan (Projektgroep 1975:614-6).

Na zijn terugkeer uit de Sovjet-Unie in januari 1933 werd Last lid van de CPH. Binnen die organisatie werd hij met woord en daad ingeschakeld bij allerlei activiteiten. Een kaderlid herinnert zich hem zo:

'Hij was nog niet lang geleden uit de Sowjet-Unie teruggekeerd en verscheen in een Russische kiel en hoge Russische laarzen. Ik vond hem altijd ietwat afstandelijk, een man die voortdurend in tijdnood leek te zitten en waarschijnlijk door zijn onrust slechts vluchtige aandacht toonde voor het verweer van anderen.' (Schmidt 12981:47.)

De CPH zet hem ook in over de grens. Hij leert zo de beroemde Franse auteur André Gide²⁸ kennen, met wie hij reizen naar Marokko en de Sovjet-Unie maakt. Gide heeft belangrijke invloed op Last. Hij wordt zich meer bewust van zijn eigen homofiele – of liever biseksuele – geaardheid. En als Gide in 1936 zijn desillusie met de praktijk van de Sovjetstaat opschrijft begint ook bij Last de twijfel. In september 1936 gaat Last naar

²⁷ A. de Kom (1898-1945), al sinds 1920 in Nederland, was in 1932-1933 kortstondig terug in Suriname, waar zijn agitatie en reputatie tot grote onrust leidden. Na drie maanden hechtenis werd hij in mei 1933 uitgewezen naar Nederland. Hij stond dichtbij de CPH, die zijn martelaarsrol uitbuitte. Zijn illegale werk leidde in 1944 tot zijn arrestatie; hij overleed in een concentratiekamp.

²⁸ André Gide (1869-1951) behoort tot de grootste Franse schrijvers en was al invloedrijk in zijn eigen tijd met een groot complex oeuvre, dat zijn eigen gecompliceerde persoonlijkheid weerspiegelde en waarop zijn seksuele, pedofiele aanleg grote invloed uitoefende. Hij was sinds 1930 communist, wat door de Sovjet-Unie propagandistisch werd uitgebuit. In 1947 ontving hij de Nobelprijs voor literatuur.

Spanje, waar hij als milicien deel uitmaakt van de republikeinse troepen, die de rechtse opstand van generaal Franco pogen te weerstaan. Zijn dapperheid wordt beloond met diverse promoties, tenslotte tot kapitein. Zijn brieven worden uitgegeven en gebundeld, en diverse malen vertaald. Nationaal en internationaal doet hij verslag van zijn ervaringen en roept hij op tot steun en solidariteit. Maar zijn contacten met Gide, waarvan hij zich niet wil distantiëren, maken hem in communistische kring verdacht, in een politiek klimaat dat in Moskou wordt bepaald door politieke processen en vervolging. Last bedankt voor de CPH in februari 1938 en wordt het onderwerp van een lastercampagne in de communistische pers. Door in vreemde krijgsdienst te treden had Last zijn Nederlanderschap verloren. Zijn bestaan werd mede hierdoor onzeker en financieel bleef het precair. Edo Fimmen bezorgt hem werk in Noorwegen. In mei 1940 is hij weer terug in Nederland. Tijdens de bezetting is hij redacteur van het linkse blad *De Vonk*, dat na 1945 als *De Vlam* een tijdlang als breed links platform populair is. *De Vlam* en Last spreken zich hierin uit voor de Indonesische onafhankelijkheid. In 1950 gaat hij naar Indonesië waar hij enkele jaren als regeeringsadviseur en leraar op Bali werkt. Hij voltooit zijn studie Chinees en promoveert in dit vakgebied. Hij reist veel, doet daarvan verslag in vele kranten en tijdschriften en ook boeken, vertaalt uit vele talen en houdt honderden lezingen. Zijn Indonesische ervaringen vinden hun neerslag in het op een traditioneel Balisch gegeven gebaseerde drama *Djajaprana* (1954), de reportageboeken *Bali in de kentering* (1955) en *Zo zag ik Indonesië* (1956), en twee succesvolle kinderboeken over de Balische jongens *I Bontot* en *I Koese* (1958 en 1972) (Van de Pavert 1982:146-50, 159-66, 174-8, 200-21).

Bij een politieke partij sluit Last zich na 1938 niet meer aan. In 1966 staat hij bij Amsterdamse gemeenteraadsverkiezingen op de lijst van Provo. Hij schrijft daarover: 'provo's zonder organisatie, die door hun provocaties de mensheid wakker houden en in beweging brengen zullen er altijd blijven. En tot dat soort provo's hoop ik mijn leven lang te blijven behoren.' (Van de Pavert 1982:221.) Last overlijdt op 15 februari 1972.

De poëzie van Last is deel van de geschiedenis van de Nederlandse socialistische poëzie die met Herman Gorter en Henriette Roland Holst begon. In de bruikbare zesdeling waaraan Garnt Stuiveling in zijn *Wegen der poëzie* (1936:53-4) deze gedichten onderwierp, vertegenwoordigen zij de schrijvers over het socialisme als beginsel en toekomstige maatschappijvorm – Gorter in visionaire zin, Roland Holst in morele zin. De concrete omstandigheden van de arbeider, in positieve of negatieve zin verwoord, leveren bij Stui-

veling arbeiderspoëzie of proletarische poëzie. De derde tweedeling betreft de politieke poëzie, die algemene idealen en verwachtingen of concrete voorvallen tot aanleiding heeft. Zo ontstaan dan de idealistische poëzie, met C.S. Adama van Scheltema als populaire voorman en een hele rij navolgers in SDAP-verband en AJC-sfeer, en de politieke poëzie met vaak een direct politiek doel. Deze laatste categorie, waartoe ook Last behoort, heeft door de economische crisis en de verscherpte politieke tegenstellingen waarop ze reageert veel nieuwe vertegenwoordigers, die, volgens Stuiveling, op Freek van Leeuwen na, uitwisselbaar zijn (Stuiveling 1936:67-9). Al in zijn inleiding geeft Stuiveling (1936:6) zijn oordeel:

'Bij de socialisten, voor wie de lezerskring als strijdende massa uiteraard een belangrijke factor is, komt sterk de neiging op om een algemeen verstaanbaar vers te schrijven, dat iedere sier mist, maar de politieke wil op overtuigend hevige wijze tot uiting tracht te brengen. De grens tussen pamflet en poëzie verliest daardoor niet enkel aan scherpte, maar soms wordt zelfs theoretisch de gelijkheid van deze begrippen gepropageerd. Dat men daarmee noch het pamflet noch de poëzie een dienst bewijst, blijkt proefondervindelijk uit de resultaten.'

De socialistische poëzie maakt een chaotische indruk, wat kan worden verklaard door het ontbreken van een kritisch centrum en literaire traditie, de verdeeldheid van het proletariaat en het miskennen van 'de onvervangbare culturele waarde der dichtkunst' (Stuiveling 1936:73).

Ook Henriette Roland Holst verdiepte zich een aantal malen in de eigenschappen van de socialistische poëzie. Haar inleiding bij *Tijdsignalen* (1929), met het werk van de 'vier jonge dichters' opent zij met (p. 5):

'Hun aller streven is er op gericht, den afstand tusschen de poëzie en de massa te verminderen. Zij willen verzen schrijven, die tot het gemoed van arbeiders spreken en door arbeiders genoten kunnen worden, – verzen waarin de massa haar leed en haar vreugden, haar haat en haar liefde, haar aspiraties en toekomstverwachtingen vindt uitgebeeld. Zij willen, dat hun verzen de massa helpen, haar loomheid af te schudden, haar apathie te overwinnen en zich te vereenigen in den strijd voor het Socialisme. Zij stellen hun muze in dienst van de socialistische idee en zij zijn overtuigd, dat dit feit hun poëzie anders doet zijn, anders van geest, van toon, van wezen, dan de poëzie der niet-socialistische dichters van dezen tijd.'

Dat anders-zijn wordt in de 'burgerlijke' kritiek geloochend, maar bestaat volgens Roland Holst wel. Sociale gevoelens als 'meegevoel, gerechtigheidsgevoel, gemeenschapsgevoel, verantwoordelijkheidsgevoel' zijn door de socialistische inspiratie algemeen gericht; de poëzie staat in dienst van het ideaal van het socialisme, dat naar de overtuiging van de auteur zeker zal zegevieren. Ook de burgerlijke dichter kan sociale gevoelens tonen, maar dat is op één gebeurtenis gericht en kan geen deel zijn van een groter

geheel en zijn inspiratie is de 'schoonheid' (Roland Holst 1929:9-13).

In haar bijna tachtig pagina's tellende inleiding bij *Het eeuwige vuur* (1933) gaat Roland Holst nog veel dieper in op het wezen der revolutionaire poëzie. Als de poëziekenmerken Schoonheid, Waarheid en Gerechtigheid (of Liefde) worden verbonden en verenigd, in tijden van geestelijke of sociale vernieuwing, ontstaat revolutionaire poëzie (p. 12-8). Zo gebeurde het in de Middeleeuwen toen de burgers zich emancipeerden, tijdens de Hervorming van de zestiende eeuw en in de strijd tegen het kapitalisme, die in de negentiende eeuw begon. Sinds het eerste hoogtepunt bij Gorter heeft de socialistische poëzie vele varianten gekend, waarbij de 'echte' socialistische poëzie slechts ontstond als de dichter zijn inspiratie op een algemener, hoger, tijdloos plan, tot 'hoge, sereene zekerheid', kon brengen. Nu, aldus Roland Holst, neemt de geestelijke en maatschappelijke ontreddeering toe.

'Verbijsterd wordt de menschheid her en der gejaagd door de geesels van werkloosheid, nood, inflatie, ellende, terreur. Het leven holt voort in teugellooze verwarring. Niemand weet waarheen, niemand weet het in de teugels te vatten, behalve de russische bolschewiki en – de fascistien.'

'Het negativisme breekt door in de revolutionair-socialistische poëzie der laatste jaren. Wat daarin opklinkt, zijn de kreten van pijn eener doodelijk gewonde menscheijkheid; de vloekzang van een, soms kunstmatig aangewakkerden en vergiftigden haat, de woeste wraakliederen eener menigte, wier harten hunkeren naar vergelding. Het zijn in menig opzicht de losgerukte, uit hun verband gerukte flarden van de eens zoo sterk en hecht verbundene, socialistische idee, die in dit alles hoorbaar worden. [...] Het tijdgedicht, in de werken der oudere generatie uitzondering, is regel geworden in dat der jongere en jongste. De onmiddellijke psychologische reactie op de feiten en gebeurtenissen van den dag, is haar voornaamste motief. De stof van het gebeuren wordt, in al zijn grove, zinnelooze rauwheid, in al zijn schijnbaren onsamenhang, omgezet tot hartstochtelijken aanklacht, tot haat- en vloekzang, tot den strijdoproep, tot het, tusschen zooveel onlust, van lust doorsidderde "te wapen", de schrille kreet, waarin elke ongelouterde poëzie der sociale opstandigheid uitmondt.'

'De gedichten dezer revolutionaire jong-socialistische dichters [...] hebben te nauwernood nog deel aan de poëzie. Vele daarvan zijn blinde natuurklanken, kreten, zich losscheurend uit een verwarde worsteling. Zij, die ze uiten, overzien nog niet, wat groot is in het gebeuren en wat klein, wat hoofdzaak en wat bijkomstig. Ze verwarren zich, doordat ze geen afstand hebben. In hen is het element geheel verdwenen dier goddelijke lichtheid, waarmee de poëzie de somberste materie doorglanst en doorstraalt, de lichtheid van het bewuste, genotgevende spel, waarin de scheppingskrachtige geest zich uitleeft. Niets daarvan kan blijven leven in een poëzie, die zóó wanhopig tusschen de smartemuren der dagen is geklemd, zóó overheerscht door het tumult van ongelouterde hartstochtelijkheid.' (Roland Holst 1933:83-6.)

In *Poëzie en maatschappelijke vernieuwing* (1935) constateert Roland Holst niet alleen, maar oordeelt zij ook – en negatief, waarmee ook haar eigen ontwikkelingsgang veel te maken heeft. Zij veroordeelt de politiek-proletarische poëzie, die de blinde drang en politieke capriolen volgt – zo verdwijnen bezieling en inspiratie van de door haar tot grote hoogte verheven poëzie: 'haar koers op de wijde zeeën der verbeelding wordt bepaald door de flonkerende sterren van waarheid, schoonheid en goedheid' (p. 77).

'Hartstochtelijke haat, bittere wrok, verterend ongeduld naar den dag der wrake' kenmerken het lot van het proletariaat. De neerslag ervan in dichtvorm kan geen socialistische poëzie opleveren – het gaat daarin niet om

'een taktiek, om het "links" of "rechts" gericht zijn, het aanvaarden of verwerpen van bepaalde strijdmiddelen uit nuttigheidsoverwegingen. Het gaat evenmin om dogma's en geboden. Het gaat om een overvloedig besef van vreugde-in-verbondenheid, om een straal van het licht, dat tot mensch en menscheid neerdaalt uit een boven-natuurlijke sfeer en alle levens-verhoudingen doordringt, verzacht, en adelt.' (Roland Holst 1935:89-92.)

Met zulke etherische beschouwingen²⁹ had Roland Holst zich wel heel ver verwijderd van Jef Last en zijn dichtwerk, waarover zij in 1929 – in *Tijdsignalen* – nog schreef:

'Jef Last is de geboren chansonnier van het viertal, de socialistische liedjeszanger. Ik zie hem in mijn gedachten zijn gedichtjes voorzingen in de kroegen eener groote stad, waar matrozen, havenarbeiders en lose werklui samenstromen. Ik weet niet of in hem de opstandigheid het felst is, maar zeker is het bewuste verlangen om één met de massa, met het proletariaat te zijn, in hem het sterkst.

Het is zeer typisch en ook zeer begrijpelijk, dat in Jef Last, die geen proletariër-van-afkomst is, de opzettelijke poging treft om zich met de proletariërs te vereenzelvigen, met hun aspiraties en idealen niet alleen, maar ook met hun ruwheid, hun kultuurloosheid, hun verachting voor de burgerlijke en half-burgerlijke kultuur. [...]

Wanneer men zijn liedjes leest voelt men, hoe de fase, dat socialistische dichters zich tevreden stellen met vage en vaak retorische ontboezemingen, gelukkig voorbij is. Ook in de poëzie wordt het socialisme konkreet, krijgt het vorm en gestalte.' (Roland Holst 1929:16-7.)

En over de Indische thema's schreef zij:

'Een ander teeken der tijden is de kracht van het meegevoel, uitstroomend naar de verdrukten, gekwelden en uitgezogen koloniale massa's, en de felle verontwaardiging, de toorn, de afschuw, die het tyrannieke optreden der Nederlandsche machthebbers tegen de overheerschte Indonesiër in hen wekt. Voor de eerste maal stellen, in de Nederlandsche socialistische beweging, proletarische dichters hun talent in dienst van den strijd tegen de koloniale heerschappij.' (Roland Holst 1929:15.)

²⁹ Zie over de poëtische opvattingen van Roland Holst ook Proost 1937:253-61.

In haar inleiding in de bundel *Kameraden!* (1930) herhaalt zij deze lovende woorden voor de 'liedjeszanger' Last die zich laat kennen

'als een kameraadschappelijk wezen, en tevens opstandige natuur, als een mensch-van-de-daad, een mensch met een zeer reëele, allerminst romantische inzetting tegenover het leven, en tevens als een idealist wiens gevoel en verbeelding aan alle, ook de gewoonste, ervaringen, iets toevoegen van schoonheid.' (1932:3-5.)

Hoe reageerde nu de kritiek op het werk van Last, en vooral zijn Indische gedichten? Het is te verwachten dat de linkse pers positief en welwillend is, en dat blijkt ook zo. Maar ook hier ontbreken kritiek en analyse niet. De Kadt (*De Socialist*, jaargang 2, no. 60, 23-11-1929:6-7) noemde de bundel

'een eerste en vaak geslaagde poging, de poëzie van den klassenstrijd niet als versieringsvorm, maar als "wapen", d.i. in organisch verband met het geheel, te geven. Geen poëzie *over* den klassenstrijd, maar niets anders dan een deel van dien strijd op een bijzondere wijze gevoerd, en zoo weer tot steun en versterking van alle andere onderdeelen.'

En over het aandeel van Last:

'En wij kunnen schrijven over de Digoelschande en over dat schrikbewind in Indonesië, maar Jef Last schreeuwt het uit, krijscht, spot, geeselt, smeekt en bezweert.

Goed, dat is dan aangrijpende rijm-journalistiek zal men misschien zeggen; maar waar is de poëzie, waar is de schoonheid?

De poëzie is hier, waar ze altijd is, in het rythme, in het felle beeld, en ja, de schoonheid van een "Doodenkolonie" is meer van een ander soort dan die van "mijn liefs blonde haren" of van de "waterlelie".'

De student Hein van Wijk³⁰, aan het begin van een lange loopbaan als pacifist, echode in *Propria Cures* (jaargang 41, no. 123, 17-12-1929) Roland Holst:

'Jef Last, evenmin als Jacobs van huis uit proletariër, is het in doen en denken geworden. [...] Jef is in de massa ondergedoken, in hem spreekt slechts de proletariër. Hij is een vent voor kroegen en barrikaden, om voor Rotterdam's havenproletariaat opstandige liedjes te zingen, die inslaan, die wild maken, die bonkige harten doen opvlammen! Hoor zijn protest tegen de executies in Indonesië.'

Collega-dichter Frits Tingen³¹ besprak *Tijdsignalen* in *Bevrijding* (jaargang 2, no. 2, juni 1930:31). Hij is welwillend, maar ook kritisch: 'De dichter en de propagandist zijn bij hem niet altijd in harmonie. Het is moeilijk de juiste verhouding van gedicht en gedachte vast te stellen, vooral omdat die

³⁰ Hein van Wijk (1907-1981) was sinds 1928 links SDAP-lid. Hij verliet in 1932 de partij en was daarna invloedrijk als socialistisch pacifist. Van 1966 tot 1974 was hij Eerste-Kamerlid voor de Pacifistisch-Socialistische Partij.

³¹ Frits Tingen (1900-?), een blinde dichter, droeg bij aan diverse bloemlezingen, schreef in diverse bladen, veel in *Bevrijding*, en publiceerde de bundel *Stemmingen en strevingen* (1927).

verhouding niet constant is'. 'Tendenz' is niet doorslaggevend; 'kunst wil nu eenmaal meer zijn'. Ook voor Tingen is 'De doodenkolonie' een prachtig voorbeeld van 'dichterlijk voelen en bewuste socialistische agitatie'.

Lasts kritische zin ten aanzien van zijn eigen werk was niet bijzonder ontwikkeld; zijn eigendunk over zijn werk was redelijk hoog. Waardering en erkenning zocht hij niet alleen bij verwante bladen, maar ook in de burgerlijke pers voor de literaire merites van zijn werk. Zo ook voor de beide Indische bundeltjes, die hij waarschijnlijk ruimschoots ter recensie verspreidde en die nauwelijks werden besproken, met een enkele uitzondering.

Eén ervan was Victor E. van Vriesland³², die in de *Nieuwe Rotterdamse Courant* (1-10-1930) de *Liedjes op de maat van den rottan* besprak, echter slechts om 'de scheurkalender-voddigheid van diens [Lasts] proletarische propagandalectuur, in hare echtheid' te contrasteren met een vernietigend oordeel over een bundel van de linkse dichter Martien Beversluis.

'De pretentieloze revolutionaire rijmen van Jef Last maken een volkomen echten, eerlijken, oprechten indruk. Zij zijn fel en hevig eenzijdig, vol ongeveer de verontwaardiging, haat, strijd lust. Zij betoogen niet, zij redeneeren niet: zij propageeren, en zetten onverholven aan tot opstand en omwenteling, met den fanatieken nadruk die slechts uit algeheele overtuiging en waarachtigheid voortkomt. Men denke niet aan de "klewang-wettende" liederen, waar Multatuli aan het eind van Max Havelaar op doelt. Want met kunst hebben deze rijmen niets te maken, in opzet noch resultaat. De schrijver zal daar wel maling aan hebben, en heeft van zijn standpunt gelijk. Bevattelijkheid, felheid, zijn voor zijn propaganda effectiever dan letterkundige schoonheidsoverwegingen. Had het in zijn macht gelegen, beide in zich te vereenigen, dan zou het beoogde effect van geheel anderen aard zijn geweest. Dan ware deze uitgave ook voor hen van belang, die niet des schrijvers geestverwanten zijn.'

Hiermee zou Van Vriesland zijn bespreking kunnen besluiten

'als er niet toch eene halfslachtigheid bijkwam. De rijmen, immers, mogen pretentieloos zijn, hij, of zijn uitgever, is dat blijkbaar niet. Want wat bewoog anders den schrijver, dit propagandageschrift ter recensie te doen zenden aan de N.R.C., om onder de rubriek Letterkunde als poëzie beoordeeld te worden? Zou hij dan toch niet onverschillig zijn voor de schoonheidswaarde van zijn strijdkreet? Eene zuiver politieke opwekking moet immers zichzelf verzwakken door deze duidelijk "burgerlijke" rest van ijdelheid en literaire preoccupatie.[...]

Het is wel zeer inconsequent en kortzichtig. Communistische poëzie is in deze kroniek herhaaldelijk besproken; communistische schrifturen waarop deze benaming niet van toepassing is, behooren, wat ook hun verdere waarde moge zijn, niet op deze plaats behandeld te worden.'

³² Victor E. van Vriesland (1892-1974), dichter en essayist, die als literair criticus hoog-gewaardeerd was. Hij was van 1931 tot 1938 redacteur letteren van de NRC. Daarna werd hij hoofdredacteur van *De Groene Amsterdammer*.

De recensies van *De wind speelt op het galgetouw* in de linkse pers loven zijn opstandigheid, inzet, actualiteit en compromisloze keuze. Dat de techniek wel eens daaronder lijdt en de toon wordt geforceerd is dan onvermijdelijk. Een literaire maatstaf wordt niet aangelegd. Dat doet wel A. Defresne³³ in *De Groene Amsterdammer* (29-11-1930), die Last verwijt in zijn poëzie slechts één voorspelbare en karikaturale tweedeling van onderdrukkers en verdrukten te hanteren. In zijn bundeltje worden slechts gevoelens geuit als:

'haat, minachting, afgunst, verachting. Het is den dichter geen enkel oogenblik gelukt zijne levensvisie te verbeteren tot het inzicht, dat ook de verdrukkers het slachtoffer van de onvermijdelijkheid des levens zijn, in de laatste instantie even willoos, even, ja misschien meer medelijden en betreuren waard zijn dan de verdrukten. Daarom zijn deze verzen slecht, zeer slecht, plat-propagandistisch en dat alleen nog voor de minst ontwikkelden... Ze zijn dom en nooit ontroerend, zij getuigen van de geestesgesteldheid van een bedelaar, die op zijne landlooperijen de Max Havelaar op een mestvaalt vond en er niets van begrepen heeft.'

Zijn wens tot literaire erkenning buiten eigen kring bleek ook al uit de mogelijkheid om de *Wind speelt op het galgetouw* op 'oud Hollandsch papier' in duurzamer uitgave te kopen voor één gulden.

De tweede bundel *Tijdsignalen, Kameraden!* en nog twee bundels gaven Anthonie Donker (pseudoniem van N.A. Donkersloot)³⁴ in *Den Gulden Winckel* (januari 1931:9-11, 19; ook in Donker 1932:116-27) aanleiding tot een lange beschouwing onder de titel 'Revolutionnaire poëzie'. Over *Tijdsignalen* oordeelt hij: 'helaas poover', 'schamelheid' en 'innerlijke armoede'. Deze socialistische dichters missen 'oorspronkelijke persoonlijkheid'; 'nergens in deze heele bundel komt het tot poëzie'. En Donker, bepaald geen reactionair, besluit:

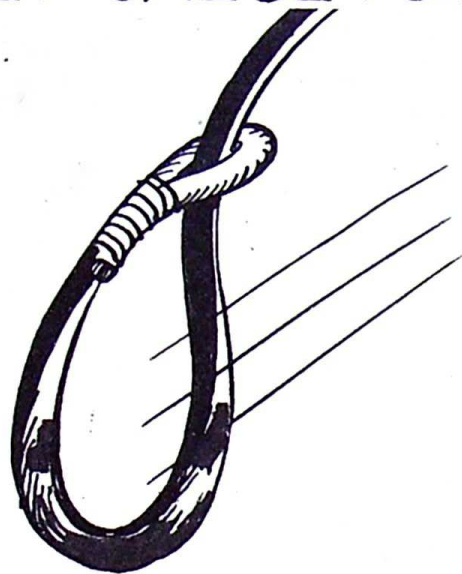
'Revolutionnaire poëzie in ons land? Ziet hier de oogst. Op de dappere en bittere poëzie van den opstand en de sterke, staalhard glanzende van den arbeid blijven wij wachten. Zonder veel hoop.'

Over deze recensie ontstond een briefwisseling tussen Last en Donker, waarin Last op 16 februari 1931 ook zijn frustratie uitschrijft:

³³ August Defresne (1893-1962), letterkundige en toneelschrijver en -regisseur, in toneelkring in de jaren dertig een invloedrijk vernieuwer.

³⁴ N.A. Donkersloot (1902-1965), produktief dichter en criticus, studeerde Nederlands, promoveerde en werd in 1936 hoogleraar in Amsterdam. Na 1945 was hij tevens Eerste-Kamerlid voor de PvdA.

DE WIND SPEELT
OP HET GALGETOUW

LYEDJES VAN
JEF LAST
PLAATJES VAN

10 CENT

'De boekwinkel echter koopt ons werk niet wanneer de heele burgerlijke pers ons werk systematisch blijft negeeren. [...] Wij worden niet besproken, niet genoemd in bloemlezingen en literatuurgeschiedenissen. De arbeiders kochten binnen 6 maanden 10.000 van mijn kleine bundels maar geen enkele boekhandel is bereid mijn prozawerk te bestellen omdat het in de groote bladen is doodgezwegen.'

Eén zo'n brief werd in bewerkte vorm in *Den Gulden Winckel* (maart 1931:51-2) afgedrukt. Last ontzegt de burgerlijke criticus het vermogen een verantwoord oordeel te geven over socialistische dichtkunst. De onderwerpen en terminologie hebben voor de proletariër een geheel andere lading dan voor de burger – 'brokken haat, strijd en leven' staan zo tegenover 'antipathieke politieke termen'. 'Wij zullen elkander nooit begrijpen. Wat, bij deklamatie, op een arbeidervergadering werkt als een zweeps slag, werkt op Victor E. van Vriesland als ulevellen-rijmen.' En iets verder:

'Men kan heel goed een sierlijke dolk bewonderen zoolang deze aan de wand hangt. Maar wanneer de punt op uw borst gezet wordt voelt ge de pijn en kunt ge de schoonheid van den dolk niet meer waarderen. Hier is de grens der burgerlijke kritiek. Juist wanneer socialistische kunst goéd wordt wondt zij den burger en is de objectiviteit van het oordeel, goddank, verdwenen.'

En Last besluit: 'Ik geef toe dat wij [...] te vroeg zijn geboren. Onze tijd komt na de revolutie. Gelukkig is dat spoedig.' Donkers antwoord heeft als kern: 'Waarachtige poëzie wordt herkend ook zonder gelijke gezindheid'. Hij besluit met:

'Dat, waar het in poëzie ten allen tijde om gaat, is taalkracht, en, goed, laat het dan ook maar bijtende, wondende, krenkende taalkracht zijn. Never mind, máár taalkracht. Dichten is, hoe dan ook, vuur slaan uit taal. Ik ontken, dat ik die vlam niet zou zien, als een communist ze uit de taal slaat.

Als alleen de brandstichters den brand zien, dan is het een armzalig vuurtje.

Zoo is het nu nog met de revolutionaire poëzie in ons land gesteld. Zorg gij, dat het anders wordt.'

De debattanten sloten in *Den Gulden Winckel* van april 1931 (p. 92-3) hun polemie af. Last schreef nog eens dat de socialistische dichters niets anders willen zijn

'dan bruikbare soldaten in het gelid van den klassenstrijd, bouwers op de steigers der revolutie. En het is juist de schoonheid van dit werk die door burgerlijke critici nooit begrepen of gewaardeerd kan worden. Hier werkt een onbewuste, maar klassebepaalde vernauwing van het blikveld, waartegenover zelfs de beste wil tot objectiviteit machteloos moet blijven.'

Donker kon nog met een voorbeeld Lasts ongelijk aantonen:

'De verzen van den heer Last vind ik zeer zwak, echter niet omdat hij mij in theorie in elk geval moorddadig gezind is, want juist zijn revolutionaire proza, de novellenbundel *Marianne* waardeer ik buitengewoon. Ofschoon deze nog vrij wat dreigender van revolutionaire inhoud is dan zijn verzen.

Ik woon op de Spoorsingel te Rotterdam en in Lasts novellenbundel spelen zich de revolutionaire tooneelen in de omgeving van de Nenijs, vlak achter mijn huis af, dus mijn positie is door die onmiddellijke nabijheid wel uiterst bedreigd – of, om weer eens ernstig te worden, zijn novellen zijn meer dan welk Russisch werk ook geschikt om mij het reële dreigement der revolutie te suggereeren en mij van dit werk afkeerig te maken. Het zou echter treurig met mij als criticus gesteld zijn als dit mij nu verhinderde de plastische kracht dier novellen te bewonderen, en ik neem aan dat ik niet de eenige burgerlijke criticus ben die daartoe in staat en bereid is.³⁵

E. du Perron deed in dezelfde aflevering van *Den Gulden Winckel* (p. 94-5) ook een duit in het zakje. Nieuws voegde hij niet toe; hij formuleerde het slechts scherper en barokker dan Donker.³⁶ Zo ook later Van Vriesland in de

³⁵ Donker bleef geïnteresseerd in de revolutionaire poëzie, getuige zijn 'Poëziechroniek' in *De Stem* (jaargang 14, 1934:296-304), waarin ook Last er over *Twee Werelden* weer van langs krijgt: 'hij neigt in zijn vers veel te veel tot een Adama van Scheltema-achtige rijmram en een rhetorisch pathos, dat den achtergrond van een rookerige vergaderzaal noodig heeft, een heesche voordrachtstem en geschude vuist'.

³⁶ E. de Perron (1899-1940), geboren in Indië, woonde sinds 1921 in Europa, veelal in België en Frankrijk, was redacteur van het literaire maandblad *Forum* (1931-1935), van 1936 tot 1939 weer in Indië, gevreesd als polemist en criticus, en een centrale en omstreden figuur in het literaire leven van de jaren dertig. In zijn brieven nam Du Perron nog minder dan in zijn publikaties een blad voor de mond. In maart 1931 schreef hij H. Marsman: 'Die revolutionaire poëzie is wsch. beroerd [...]. Meneer Jef Last is de eenige die ik ken: dat is erg.' (Du Perron 1977-90, II:484.) Over de polemieek schreef hij uitgever W.A. Kramers van *Den Gulden Winckel* op 4 maart 1931: 'Wat is die Jef Last een lul-met-vingers! Zelfs als "revolutionair" het doodschoppen niet waard, vooral als zoodanig niet. [...] dat bocht van die kerels; er is er, geloof ik niet één die de "proletarische" kracht van Speenhoff bereikt!' (Du Perron 1977-90, II:487.) En over de laatste ronde in de polemieek in april 1931: 'Tegenover de lullige houding van Donker – die bepaald bang lijkt – krijgt Last een imposant air. [...] ik zou graag [...] dien braven Last vertellen dat hij nog maar een erg labbekakkig revolutionairtje is, ondanks zijn kordaat kwetteren langs kunst en poëzie.' En zo ging Du Perron strijd lustig nog een velletje verder (Du Perron 1977-90, III:48-9). Donker had hem wel nieuwsgierig gemaakt naar *Marianne*, dat hij bestelde: 'Z'n poësjie lijkt wel stront, maar als-i zich nou nijdig maakt in prosja!' (Du Perron 1977-90, III:52.)

Du Perron die in 1934 kennismakte met Last mocht zijn persoon meer dan zijn werk en deed daarvan verslag aan zijn trouwste correspondent Menno ter Braak (1902-1940), essayist en redacteur letterkunde van *Het Vaderland* (1933-1940) en van *Forum* (Ter Braak en Du Perron 1962-67, II:376-7, 380). Du Perron schreef in mei 1934: 'Er is bij Last – ofschoon hij toch geschikt is – een neiging om slimmer te zijn dan wij en om ons te "gebruiken", en vrij veel vijandigheid die uit literaire *streberij* voortkomt. [...] hij voelt zich erg beroemd en speurt overall naar echo's van zijn literair personage.' (Ter Braak en Du Perron 1962-67, II:410.) Ter Braak antwoordde: 'een geschikte vent, totaal over het paard getild in "revolutionnaire" kringen, daardoor ijdel geworden, dientengevolge er op gesteld, die ijdelheid ook beloond te zien in "onze" kringen; eigenlijk een bourgeois, maar uit de schuit gevallen in de puberteit [...]. Hij is bijwijlen kinderachtig romantisch, voelt zich erg "vervolgd" [...] en heeft het ook wel

Nieuwe Rotterdamsche Courant (22-8-1931).

De polemiek was in feite een discussie waarbij de argumenten geheel langs elkaar heen gleden. Last ontzegde Donker de bevoegdheid tot oordelen. Het is dan wel heel merkwaardig dat hij zo zijn best deed met het toezenden van recensie-exemplaren en bij Donker over het gebrek aan reactie klaagt. Of is dit het terugtrekken op een onneembare verdedigingsstelling, waarbij de vraag van de poëtische kwaliteit niet aan de orde was?

De verschillen in beoordelingsmaatstaf van revolutionaire en burgerlijke poëzie, die Donker en Du Perron miskennen, voert Jan Greshoff³⁷ bijna berustend op in zijn bespreking van *Verleden tijd* in het literaire maandblad *Groot Nederland* (jaargang 31, februari 1933:184-5).

'De heer J. Last [...] houdt er ten bate van zijn medestanders een andere, z.g. revolutionaire aesthetica op na.

Wat òns verandert, laat de Lastianen koud. Wat hèn uit hun evenwicht brengt, wat hen driftig maakt, ontroert, buiten en boven zich zelf brengt, vinden wij een vrij kinderachtige fraseologie. Maar wat wij vinden heeft hier geen enkel belang.

Last beoogt en bereikt precies hetzelfde als wij: ook hij wil den innerlijken staat van zijn lezers wijzigen, hij wil hen gelukkig, opgewonden, verontwaardigd, melancholiek maken al naar het pas geeft. En ik ben er overtuigd van, dat het hem lukt. Ik geloof vast dat er partijgenooten zijn, die in Last hun vreugde en hun smart, hun hoop en hun angst terugvinden. Voor *die* is de poëzie van Last "mooi". Prachtig mooi. En zij bewonderen en beminnen *terecht* hun dichter. Het is met deze revolutionaire poëzie *precies* als met de heilige beelden der roomschen. De ware geloovigen vragen niet naar mooi of leelijk, zij aanbidden met volledige overgave en met een volledig heilsresultaat de afschuwelijkste gipsafgietsels van de aller afschuwelijkste matrijzen. En hun beeld vinden zij *mooi* als het hun maar de gewenschte geloofsontroering, welke het alpha en omega van hun aesthetica is, geeft.

Wij, oningewijden in de mystiek der goed gedisciplineerde, afgeëxerceerde "op-roerlingen", vinden echter in deze boekjes weinig of niets. In onze verachtelijke burgermansooren klinken bijna àl de verzen banaal, vulgair, wezenloos. Ze zijn niet voor ons geschreven. Zij gaan ons niet aan. En wij doen het verstandigst, wij zijn het rechtvaardigst wanneer wij er over zwijgen, maar niet dan nadat wij geconstateerd hebben dat in Last een kracht gespannen is; een vuur brandt... Een vuur waar wij ons niet aan warmen mogen. Helaas? of goddank?'

In deze jaren werd zijn poëzie in de burgerlijke pers vrijwel altijd beoor-

---

beroord trouwens.' (Ter Braak en Du Perron 1962-67, II:413.) Du Perron waardeerde later zijn *De Spaansche tragedie* hogelijk en kwam hem te hulp tegen de CPH toen deze in 1938 een bloemlezing van socialistische poëzie uitgaf, waarin de naam noch het werk van Last werd genoemd (J.W. van Dijk (red.), *Dichter en maatschappij; Uit de jongste Nederlandse poëzie*), in een recensie in het *Bataviaasch Nieuwsblad*, 15-10-1938 (herdrukt in Snoek 1990:338-43), en steunde Last ook financieel (Du Perron 1977-90, VII:509).

³⁷ Jan Greshoff (1888-1971), journalist, criticus, dichter, woonde van 1927 tot 1939 te Brussel en onderhield een groot netwerk aan literaire en culturele contacten.

deeld van 'matig tot slecht'. Zelfs Stuiveling in zijn *Wegen der poëzie* (1936:70) oordeelt dat het 'dichterlijk vermogen ver achter staat bij zijn begaafdheid als prozaïst'. Maar juist de Indische bundeltjes behoren tot zijn beste werk. De andere bundels 'doen te zeer verstandelijk aan; ze bezitten vele kwaliteiten die men ook in zijn proza bewonderen kan, maar ze ontroeren vrijwel nergens als poëzie'.

De poëzie van Last heeft de literaire tijdstoets niet doorstaan, zijn proza evenmin. De obscuur verschenen, sterk actualiteitsgebonden Indische gedichten zijn vergeten. Drie werden nog eens herdrukt in *Vuur en Vlam*, de bloemlezing uit Lasts poëzie, die in 1958 verscheen. In mijn biografie van de Indonesische revolutionair Tan Malaka (1976) nam ik de twee gedichten over Soebakat op die ik vond tijdens het snuffelen in oude, linkse periodieken. De Indische connectie van Jef Last werd opgehaald door Joop van den Berg in *Indische Letteren* (6e jaargang, no. 3, september 1991:136-41), die van de 'Digoeldichter' drie kort ingeleide gedichten opnam. Gerrit Komrij heeft Last overigens niet helemaal tot een vergeten dichter gemaakt. Van de 'duizend en enige gedichten' die hij bloemlas, is er één van Jef Last uit een vroege bundel; geen socialistisch gedicht en dan ook 'Rust' getiteld (Komrij 1979:617).

En waarom dan nu deze bundeling van alle Indische gedichten? Het zal duidelijk zijn dat niet het literair belang dat ingaf. Wel vormen ze een illustratie van de betrokkenheid van de linkse activist en kunstenaar Last en Nederlandse linkse politieke organisaties bij Indonesische zaken. Dat verhaal is interessant en boeiend; er lopen bijvoorbeeld rechtstreekse lijnen naar een aantal hoofdrolspelers in de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd van 1945 tot 1949. En zoals ook De Kadt oordeelde: Last paste voor Nederland nieuwe politiek-literaire methoden toe, zoals in de schrijversbond Links Richten, het toneelstuk *Hollands Welvaren!*, zijn revolutionaire proza en bij de uitgave van de twee Indische bundeltjes. Dat hij zijn inspiratie hiervoor in Duitsland en Rusland vond, doet hieraan niet zoveel af.

In zijn agitatiegedichten, geënt op de actualiteit, zoals hier gebundeld, laat Last zien dat hij zijn vak beheerst en zeer diverse dichtvormen en rijmschema's kan hanteren. Een flink aantal krijgt de grootste zeggingskracht door voordracht. Veelvuldige herhaling en de opvoering van de spanning tot een climax komen vaak voor; het succes dat Last met de voordracht ervan had bij een welwillend publiek is dan ook gemakkelijk voor te stellen. Het veelvuldig gebruik van cursief en vet past ook hierbij. Dat doet ook het scheppen van tegenstellingen, zoals tussen het revolutionaire Indië en daar gebrachte offers en het zelfvoldane, risicoloze leven in Nederland;

in 'Makker, niet waar, gij wist het niet?' zelfs in drievoudige vorm: de Indiëse elite en het Siamese gezelschap tegenover de gearresteerde Soebakat, en daarnaast weer de makkers in Holland.

De meeste van zijn verzen zijn, zoals Van Vriesland schreef, volkomen echt, eerlijk, oprecht, vol ongeveinsde verontwaardiging, haat en strijdlust. Een uitzondering vormen hierop wellicht een aantal tegen de SDAP gerichte gedichten, en zeker de vier gedichten tegen de reis van de NVV-delegatie naar Indië. De politieke lijn van NAS en RSP vereiste keiharde bestrijding van het NVV; Last zorgde er voor; in viervoud zelfs. Zo ook worden in de gedichten uit de CPH-periode de verplichte verwijzingen naar de politieke leuzen-van-de-dag opgenomen. Haast om de actualiteit te volgen, leidt soms tot plichtmatige rijm of gewrongen constructie. Maar ook blijven er gedichten over die indruk maken – naar inhoud en vorm, en ondanks pathetiek en retoriek. Met de geestverwanten van zestig jaar geleden heb ik een voorkeur voor 'Doodenkolonie' – dat Last merkwaardig genoeg nooit bundelde – en 'Makker, niet waar, gij wist het niet?' is denkkelijk het voorbeeld van een zeer geslaagd agitatievers.

De 'Indische' poëzie door Nederlandse auteurs in of buiten Indië over Indië geschreven, is relatief niet omvangrijk. Nieuwenhuys' overzicht (1978) laat dat zien en de bloemlezing die Joop van den Berg verzorgde (1984), is voor wat betreft namen en beoefende genres compleet. Socialistische dichters kende Indië niet en zelfs sociale inspiratie is zeldzaam. De bundels van de ter linkerzijde te situeren dichters Daan van der Zee³⁸ (1923) en Adolf ter Haghe³⁹ (1928, 1939) leveren slechts een enkel gedicht op, waarin hun maatschappelijke overtuiging doorklinkt. Het politieke door de actualiteit geïnspireerde gedicht is in Indië afwezig of zeldzaam en zou, zelfs met slechts een deel van de kritische zin van Lasts gedichten, tegen een overheidsverbod aanlopen. De Indische bundeltjes van Last mochten dan ook niet worden ingevoerd. De Indische postdienst moest ze signaleren, in

³⁸ Daan van der Zee (1880-1969) was zeer actief in de Bond van Christen-Socialisten tot hij in 1916 naar Indië vertrok, waar hij als ambtenaar en gemeentesecretaris van Batavia (1920-1928) werkte. Hij was toen al sociaal-democraat. Na zijn terugkeer werd hij een invloedrijk Indiëspecialist, die veel publiceerde over koloniale zaken.

³⁹ A. ter Haghe was het pseudoniem van dr. J.A. Koch die sinds omstreeks 1913 meer dan tien jaar arts was in Bandoeng. In die tijd promoveerde hij. Van 1916 tot 1920 was hij lid van de gemeenteraad. Begin jaren dertig werd hij leraar aan de HBS in Bandoeng, later aan de Algemeene Middelbare School in Soerabaja. Zijn in 1939 bij Elsevier in Amsterdam verschenen *Iboe Indonesia (Moeder Insulinde)*; *Roman van een utopist*, geïnspireerd door de nationalistische beweging, werd in Indië verboden.

beslag nemen en aan justitie overdragen (Poeze 1983:437, 1988:342). Het Indische politieke gedicht werd dus in Nederland geschreven. Last was daarbij de enige met een produktie van enige omvang, die ook nog tot bundeling kwam.

Jan W. Jacobs schreef over de begrafenis van Van Heutsz in *Recht en Vrijheid* een veelgeprezen gedicht (ook in *Tijdsignalen* 1929:44-6), en later een Digoelgedicht in de bundel *Van één wereld* (1934:52-3). Stuiveling schreef in *De Socialist* (jaargang 2, no. 101, 1-9-1930:6) een zeer militant gedicht onder de titel 'Indonesia Merdeka'. W.N. Dinger, mij onbekend, schreef in *De Nieuwe Weg* (jaargang 7, no. 4, april 1932:97) een gedicht ter ere van de 'onverzoenlijken': 'Nog steeds Boven-Digoel'. Marie W. Vos (1897), dichteres van de AJC, beperkt zich niet tot het daarvoor geijkte genre. In een bundel onder de titel *Roode geranium* (1928:17-8) verwacht men geen gedicht als 'Bapa Tèrè, De beul van Batavia'. Maar 'harde, donkre mannen, / Al te lang getrapt, vernederd, / ziedende van broederliefde, / En van haat voor de tyrannen.' vallen onverschrokken na het handwerk van de beul. En het slotvers verwijdert zich ver van de gebruikelijke AJC-lyriek:

Holland, Holland, op de baren
Ligt een zwart volk, onbezielt nog,
Rustend met gevouwen handen.
Maar het springt al van de baren
En het balt de donkre vuisten:
'Holland, Holland, beul der volkren,
Bapa Tèrè, Bapa Tèrè!'

De dichter Martien Beversluis (1894-1966) vierde, toen hij op zijn bizarre politieke omzwervingen bij de CPH was beland, de onthulling van het Van Heutsz-monument in Amsterdam met 'De steenen generaal' (Beversluis 1935:25-7). De bloemlezingen leveren weinig op: een gedichtje van Geert van Oorschot (Opdam 1932:77).

De Notenkraaker drukte met enige regelmaat op de Indische actualiteit reagerende gedichten af, meestal onder pseudoniem. Zo schreef A.B. Kleerekoper een lang rijm 'Hulde, hulde!' tegen de doodstraf (no. 2, 8-1-1927:16).

De vele gedichten over de muiterij op 'De Zeven Provinciën' weer spiegelen de enorme aandacht hiervoor in linkse kring. Zo plaatste *Links Richten* vier gedichten, wat nog werd overtroffen in *De Notenkraaker*, waar Willem van Iependaal, Marie W. Vos weer en de onbekende P. Hoogenboom hun dichterlijke solidariteit beleden. Ook de Antilliaan Luc Tournier (1907-1980) schreef hierover een gedicht dat Van den Berg als enige politieke gedicht over Indië in de koloniale periode opnam (1984:71).

Al met al blijkt uit dit niet uitputtende overzicht dat Last in zijn eentje bijna twee keer zoveel Indische gedichten schreef als zijn linkse broeders en zusters in de poëzie samen.

Het galgewapen

Moord is het woord van den heerscher
En *moord* is de zin van zijn wet,
Een galg heeft hij zich als zijn wapen
In Nederlandsch-Indië gezet.

Zes lijken tooien de galg reeds
En ieder dier lijken verbeeldt
Een gunst der genadige heerschers,
Waar Indië mee werd bedeed.

Zoo het eerste lijk men ziet stijgen,
Zoo steeg ook de Hollandsche macht,
Toen het edele Hollandsche leger
De Indische vrouw heeft verkracht.

Zoo het tweede lijk daar omhoog gaat
Zoo gingen de vlammen omhoog,
Toen de brand, dien de Hollanders stichtten,
De Inlandsche kampongs doorvloog.

Zoo het derde lijk daar omhoog gaat,
Zoo steeg ook het beursdividend,
Toen de Inlander eenmaal door slagen
Aan het lot van den slaaf was gewend.

Zoo het vierde lijk daar omhoog gaat,
Zoo stegen de honger en nood,
Toen de ondervoede bevolking
Ten prooi viel aan ziekte en dood.

Zoo dat vijfde lijk daar omhoog gaat,
Zoo steeg de onmenselijkheid,
Toen de duizenden die zich verzetten
Naar de Digoel werden geleid.

Maar zoo 't zesde lijk daar omhoog gaat,
Zoo stijgt vlammen op het verzet,
En breekt straks de macht van den heerscher
En breekt zijn onmenselijke wet.

Moord is het woord van den heerscher
En *moord* is de zin van zijn wet,
Tot de laaiende vaan van den *opstand*
Door den slaaf in zijn plaats wordt gezet.

Opvoeding

Nu 'k je landen heb genomen
en je arbeid niet betaald
weet je, dat je moet geloven,
wat de zendeling verhaalt.

Nu 'k je dorpen platgebrand heb
en je vrouwen heb verkracht
weet je, dat je van den blanda
niet vergeefs beschaving wacht.

Als je langzaam aan verhongert
en het dividend weer stijgt
zal je leeren te begrijpen,
dat de sterkste 't beste krijgt.

Als de witte mieren kruipen
langs je vastgebonden lijf
weet je, dat ik je met zachtheid
slechts tot schuldbekennen drijf.

Als 'k je lang genoeg gesard heb
en je, toen je weg liep, ving
zal je vast den blanke danken,
die je aan je teenen hing.

Als je te vergeefs gebouwd hebt
op ons schit'rend ethisch woord
leer je nu, dat wij niet bang zijn
voor '*den dagelijkschen moord*'.

Want als straks de lijken beng'len
aan den hoogen galgepaal,
dan pas zal je goed begrijpen
Hollands heerlijk ideaal.

Nabetrachting omtrent den lintjesregen

Een lintje ook voor u mijnheer? Dat is uitstekend,
Wat deed u voor het volk? U zoog het uit?
't Strekt u tot eer, want 'k weet men heeft berekend
Dat te veel bloed opstandigheid beduidt.

Een lintje ook voor u mijnheer? Wel, dat is prachtig,
Wat deed u voor het volk? U gaf ze les
Hoe door het lichaam gaat, met een stootforsch en krachtig,
Een bajonet? Wel, u verdient er zes.

Wat deed u voor het volk mijnheer? U zegt U strafte
De dief uit nood en de dienstweigeraar?
Een lintje voor den Heer die zoo mooi blafte,
Voor dat gespuis is nooit een straf te zwaar.

Aan U de beurt. Aha, U fabriceerde
Gas, dat de long doet zweren uit het lijf,
Wel, dat 's niet kwaad, daar ik toch zeker buiten
de loopgraaf, waar die gassen komen, blijf.

En wat deed U mijnheer? U liet Chineezzen worgen?
En aan uw handen kleeft nog rood het bloed?
Wel, ter belooning van zoo vele zorgen
staat een rood koortje in uw knoopsgat goed!

Wat hoor ik nu? Nog zeven lintjes over?
En nemen die de vorm aan van een strop?
Die zend ik dan als loon, voor hun verknochtheid
aan 't bruine volk, naar Indonesië op!

Les pays bas – Les pays très bas – Les pays aussi bas que vous voudrez

(Erich Wiechman)

Ik klaag U aan, o geest der inquisitie
Die nog steeds leeft in les Pays très Bas
Ik klaag U aan, speurhonden der politie
Die gaat de gangen der gedachten na.
Ik klaag U aan, handlangers der justitie
Van 't galgenland, dat kende geen gena.

Ook in dit land hebt gij weer opgestoken,
Vrijheid ten spijt, uw loensend grijze hoofd
Dat loert op wie zijn ketens heeft verbroken,
Dat elk bedreigt die in het recht gelooft.
Uit burgerliefde zijt gij opgedoken,
En prijst de hand die 't licht der opstand dooft.

Wat deerde U het stijgend percentage
Terwijl het volk zijn hongerliedren zong?
Wat deerde U der wetten sabotage
Als met mishandling men tot werken drong?
Wat deerde U der rechtspraak persiflage
Als mierenmartling tot bekennen dwong?

Het deert U niet, gij die blijft stil gezeten
Als verontwaardiging kookt in 't jong gemoed
Dat van zijn zusters hoort de jammerkreten
Dat van zijn broeders stroomen ziet het bloed.
Gij hebt geen last van een te nauw geweten
Nu gij den kerker voor hen open doet.

Ik klaag U aan, o geest der inquisitie
Die loerend rondsluipst tusschen vrije menschen
Ik klaag U aan, inbrekende politie
Die aan het denken stellen wilt Uw grenzen.
Ik klaag U aan – U vonnist de justitie
In 't hart van allen die de vrijheid wenschen!

Persoonlijke aanleiding bestond voor den moord...

Regeringsrapport

De auto stopt voor de hooge poort
van de societeit, en zooals het hoort
snelt kromo aan met een whisky todd,
in dienst van den hoogen blanda God.
Die zet zich aan 't kaarten en drinkt en lacht
en vertelt, hoe hij 's middags het kind heeft verkracht
van kromo hier, die van niets nog weet,
en veegt zich de lippen terwijl hij eet.
En kromo brengt weer een whisky todd
voor den schommelstoel wippenden blanda God,
en de blanda begint weer een nieuw verhaal,
hoe op d'onderneming, met haal na haal
van de zweep hij den jongen van kromo trof,
die zwoegde te langzaam, die werkte te slof,
dat kan de tantième niet lijn,
zegt blanda en slaat op zijn dijen.
Hij leest met verwaterde oogen de krant
en vloekt op de menschen, en zegent het land
dat millioen na millioen aan het moederland zendt
en berekent, dat eigenlijk nog dertig cent
veel te veel is als loon voor zoo'n Indischen vent.
Dan glijdt onder tafel de blanda God
bij 't genot van zijn zooveelste whisky todd.

En kromo staat. In zijn oor klinkt na:
Partai kommunist Indonesia!
het woord dat hij hoord' in de kampong,
het lied van de hoop dat zijn hart zong,
het lied van de wraak: de bevrijding komt dra:
Partai kommunist Indonesia!
het woord, half begrepen, door 't hart toch verstaan
dat eind'lijk het uur der vergelding zal slaan:
'wij dulden 't niet langer, het einde is na,
Partai kommunist Indonesia!
En eind'lijk ontleedt zich der jaren haat
als kromo de hand aan den blanda slaat.
Het glas valt om, en de whisky todd
vloeit over het lijk van den blanda God.

Het recht nam zijn loop en men hing kromo op,
men bouwt voor zijn oogen de galg en de strop,
de autoriteiten slaan d'uitvoering ga,
het recht van den blanda kent geen gena.
Te dreigend klinkt in hun ooren na:
PARTAI KOMMUNIST INDONESIA!

Aan de kameraden

Aneta meldt uit Timahoe:
'Twee Indische militairen werden wegens
deelname aan de communistische onlusten
door den krijgsraad ter dood veroordeeld'.

De macht van den heerscher steunt slechts op geweld,
geweld wordt betaald met der arbeiders geld,
het arbeidersgeld dat de heerscher nam,
die uit verre gewesten veroverend kwam,
die hen liet leven in kommer en nood
en die opstandigheid straft met den dood,
die de beulen koos uit hun eigen volk,
tot de smart over 't land droeg zijn donkere wolk,
die de Inlanders maakte in zijn dienst soldaat,
de steun van zijn macht en de macht van zijn haat.

Geronseld om tegen je volk te staan,
hebt gij die schande te niet gedaan,
gekozen als dienaren van het geweld,
zijt gij de slaven te hulp gesneld,
verkozen tot steun van des uitbuiters macht,
hebt gij uw leven ten offer gebracht.
Wij kennen uw naam niet, wij kennen uw daad,
wij reiken van ver u de hand, kameraad!

De doodenkolonie

Brandende zon – éénvormige huizen –
Rondom in 't bosch het eentonige ruischen
Der donkere boomen. –
Doellooze stilte – doellooze rust –
Geen arbeidsvreugde – geen arbeidslust –
Geen hoopvolle droomen:
De doodenkolonie. –

Een open graf – ondoordringbare wanden –
Geen nieuws – geen tijding – in 't donker branden
De vuren der wachten. –
Armoede nadert – gebrek sluipt aan –
De dagen als slaven geketend gaan –
Hoop'loos de nachten:
De doodenkolonie. –

Verlangen rekt zich als smeekende armen
En stuit op het bosch – en vindt geen erbarmen –
De heerscher zwijgt. –
Doellooze arbeid – doelloos 't leven –
Doelloos te hopen – doelloos te streven –
Hoe 't hart ook hijgt:
De doodenkolonie. –

En wij zitten thuis in mak'lijke stoelen,
Waar we heusch wel een klein beetje meelijden voelen,
En doen geen steek. –
Doellooze stilte – doellooze rust –
Geen moed om te vechten – geen strijdenslust –
Een verzande kreek:
Een doodenkolonie. –

De oorlog nadert – de vrijheid sterft –
De heerscher zijn bloedige beulen werft.
't Goud houdt zijn waarde! –
Armoede nadert – gebrek sluipt aan –
Tot de heerscher gerust zijn slag kan slaan,
En maakt heel de aarde:
Een doodenkolonie. –

Zullen ze blijven?

'Waar ze zullen blijven, tot ze bewezen
hebben tot inkeer gekomen te zijn.'
Min. Koningsberger.

Vergeet gij dan zoo licht, volk van de lage landen,
gezetten bij 't ontbijt en met uw ochtendblad,
hoe aan de Digoel ginds, in 't felle zonnebranden,
nog altijd hulploos ligt de stille doodenstad?
Maar zij vergeten niet!

Maar zij vergeten niet, die ver van hun verwanten
boeten te driest geloof in te hoog ideaal,
wier smart geen echo vindt in onze brave kranten,
wier klacht geen weerklank vindt in onze fraaie taal.
Neen, zij vergeten niet!

Neen zij vergeten niet, die wachten eindloos wachten,
verbannen zonder recht voor ongewissen tijd,
en die, naar heerschers woord, nu zoetjes moeten trachten
te leeren in die hel benepen volgzzaamheid.
Maar zij vergeten niet!

Neen zij vergeten niet, die wellicht eens geloofden,
dat uit het Westen hun zou antwoorden een kreet,
een kreet van opstand tegen hen die roofden,
zoo daar als hier, arbeiders bloed en zweet.
Zij staren over zee.

Zij staren over zee – wat doen wij, kameraden?
Straks rijst in Amsterdam 't beeld van den generaal,
liefde voor Indië vult dagelijks onze bladen,
en zij? Zij wachten steeds, eentonig is 't verhaal!

Vergeet gij dan zoo licht, volk van de lage landen,
rustig bij uw ontbijt en bij uw ochtendblad?
Staat op! Breekt uit! Breekt los! Verscheurt de slavenbanden,
en rust niet, eer uw hand, hun bruine handen vat.

Het oude lied

(Opgedragen aan de leden der S.D.A.P.)

Arme man' en vrouwen
stuurt men naar de Digoelkampen
o, welk een schande
lage wraak van Nederland.

Weet je nog het lied uit je kindertijd?
Het lied, hi ha ho, der gerechtigheid?
Wat waren we dom, 'k lach me krom, ja krom,
Gerechtigheid past niet meer bij de tijd.

Zing jij nog het lied opstandigheid?
Het lied, hi ha ho, dat den balling bevrijdt?
Ik ben niet zoo dom, 'k lach me krom, ja krom,
Zij kunnen wachten want ik heb de tijd.

Wij zingen het lied der tevredenheid,
Het lied, hi ha ho, der gezelligheid,
Al roert ginds de trom, 'k lach me krom, ja krom
Wij sparen de kool en wij sparen de geit.

Wij wachten gedwee op de meerderheid
Vol van, hi ha ho, onderworpenheid.
Al wachten zij stom, 'k lach me krom, ja krom,
Voor ons is de rust en voor hen is de strijd.

Wij wachten gedwee en voorbij gaat de tijd,
De tijd, hi ha ho, die de vrijheid beidt.
Tot eind'lijk hun drom, 'k lach me krom, ja krom,
Met vlijmscherpe kling ons de keel afsnijdt.

Kruisgesprek

Als Philips' Radio eens wou,
En zond door d'aether heen,
Naar 't Digoel-kamp aan man en vrouw,
Wat wij voor Indië deên.
Als Philips' Radio eens wou,
En Vara had het woord,
'k Verzeker, dat je hooren zou,
Wat je nooit hebt gehoord!

Hilversum – Vara – Van Kol – Van Kol,
Met leden van het Instituut zit heel zijn bankje vol,
Je ziet, wij zijn voor Indië van enthousiasme dol.

Hilversum – Vara – Van Kol – Van Kol,
Krijg jelui de zwartwaterkoorts, wij houden hier wel vol,
Ons Volkraadslid, geloof dat maar, is heusch een knappe bol.

Hilversum – Vara – Van Kol – Van Kol,
Van 'Indië vrij!' – ik zeg het je – heeft enkel Rusland lol,
Als een ministerzetel lokt draaien wij als een tol.

Hilversum – Vara – Van Kol – Van Kol,
Stop met bevolkingsrubber toch de wereldmarkt niet vol,
Het gappen van je grond is heusch slechts een beschavingsrol.

Hilversum – Vara – Van Kol – Van Kol,
Wat is een scheerder zonder schaap en Holland zonder wol?
Als je je rustig scheren laat, dan doe je ons een lol!

Hilversum – Vara – gegroet – gegroet,
De Kamerfractie voert den strijd, dus ballingen houdt moed,
Maar lieve mensen, als 't je blijft, vergiet vooral geen bloed!

Als Philips' Radio eens wou,
Dan vlogen door de lucht
De phrasen, en als antwoord kwam
Niets dan een groote – zucht.

Het Digoel Wilhelmus

Volgens een regeeringsbericht waren verschillende bannelingen bereid op koninginnedag het Wilhelmus mede te zingen. De anderen zullen naar een strenger verbanningsoord worden gedeporteerd. Wij vermoeden, dat het Wilhelmus er ongeveer als volgt uitzag:

Wilhelmus van Nassauwe
zing ik omdat ik moet,
den vaderland getrouwe
dat dronk mijn broeders bloed.
De knechten van Oranje
lieten mij ongedeerd,
de rechter zei, 'k verban je
opdat je ginds krepeert.

In Blanda's vrees te leven
heb 'k niet genoeg betracht,
daarom ben ik verdreven
en werd ik hier gebracht.
De heerschers, die regeeren,
kozen als instrument
in dienst der suikerheeren
van Rhemrev's regiment.

Mijn schild ende betrouwen
zijt gij niet, 'grootte heer',
voortaan zoo wil ik bouwen
slechts op mijn volks verweer,
dat het toch vroom mag blijven
vol strijdlust t' aller stond,
de tyrannie verdrijven
die mij het hart doorwondt.

Vrij naar Marnix van St. Aldegonde.

Eenheid!

Zij zitten steeds, ja steeds nog ginder...

Maat – wat doet gij?

Gij hebt Uw vreugd aan bloem en vlinder,
Gij zijt nog vrij – gij hebt geen hinder
van slavernij.

Zij wachten weken, maanden, jaren...

Maat – wat doet gij?

Terwijl gij wikt en weegt met maren
Verft smart de kleur van hunne haren
tot witte zij.

Moeten zij dan nog meer verdragen?

Maat – wat doet gij?

O, laat door Uwe polsen jagen
Het bloed, en breekt met felle slagen
de dwinglandij.

Laat ons vereenigd met hen strijden,

Maat – zij aan zij,

Fier op de leus, die wij belijden,
In leed en lust elkaar ter zijde,
En beiden – vrij!

Bapa Tere heeft weer werk!

Aneta meldt d.d. 8 Maart uit Batavia:
'De G.-G. heeft het verzoek om gratie van
Hadji Doelhadi, die door den Landraad te
Pandeglang ter dood veroordeeld is,
afgewezen'.

Motto:
Zij eischen amnestie voor politieke gevangenen
Maar ik zorg voor politieke gehangenen.
De graaf van Digoelland

De Christen lacht:
'omhoog gaat voor de tiende maal
in Indië de galgepaal
en Bapa Tere wacht.'

De Christen lacht:
'omhoog voert hen de galgestrop,
zoo heffen wij het volk daar op
en smoren iedere klacht.'

De Christen lacht:
'Ze schrijven mooie moties, maar
ik hier, en Bapa Tere daar,
wij zijn de ware macht!'

De Christen lacht:
'de arbeider blijft braafjes thuis
en ginds staat voor de vaste kluis
de beul op wacht.'

De Christen lacht:
want machtiger dan twintig man
is d' eene man, die zeggen kan,
dat hij beschaving bracht:
beschaving van de galgepaal,
die morgen voor de tiende maal
zijn offer wacht!

Bapa Tere = de beul van Batavia.

Het mes en de strop

Henny Marsman prees in de 'N. Rott.'
met nadruk de fascistische dichtbundel:
'Het mes'.

Het mes in Holland
en de strop in Indië
zijn saâm verbonden
door bewondering.
Het dividend der suikerwinsten
drukt op de schouders
der gehângenen.

Het erts van Poeloe Laoet
en van Celebes
betaalt het erts der Almanak,
de luxehutten van de Statendam
en 't rubber van de promenadedekken
schreeuwt in zijn vele kleuren:
'POENALE SANCTIE!'

Het mes in Holland
en de strop in Indië
zijn saam verbonden
door het kapitaal,
tot eens de vuist der revolutie
de strop doorsnijdt
en ook de keel
der overheerschers!

Waar blijft de Amnestie?

Ik vat het niet, begrijp het niet,
Middendorp spreekt zoo mooi,
maar ginder, aan de Digoel, staat
nog steeds de menschenkooi.

Ik vat het niet, begrijp het niet,
geen rechter werd gehoord,
al doet dan Stokvis zoo zijn best,
waartoe die stille moord?

Ik vat het niet, begrijp het niet,
dat namelooze leed,
door Vleming's radio-rede heen
hoor 'k nog hun smartekreet.

Ik vat het niet, begrijp ze niet,
de phrasen die ik zie,
ik vraag, zoolang dat kamp daar is,
Waar blijft de Amnestie!

Welk een zegen: alle negen!

Onder het bewind van onze negen nieuwe ministers wordt de terreur in Indonesië met volle kracht hervat.

Welk een zegen!
Alle negen
zijn de posten weer bezet,
Indië kan weer galgen bouwen,
op het hoofd van die rabauwen
wordt een extra prijs gezet –
Door de negen!

Welk een knapen!
Rustig slapen
kan de Nederlander weer.
Holland scheert weer kalm zijn schapen,
't bloedgeld innen de satrapen,
met de hand aan het geweer –
Op last der negen!

Nimmer gratie
voor de natie,
die haar vrijheid winnen wil.
Digoel's pracht kolonisatie
behoedt Holland voor inflatie,
het verbannen staat niet stil –
Op last der negen!

HET NIEUWE KABINET.

ALLE NEGEN.

'Plaatje' van Johan Jacob Voskuil in *De wind speelt op het galgetouw*

Welk een zegen!
Alle negen
zijn de posten weer bezet,
d'arbeider kan veilig rusten,
want hij móet het potje lusten,
dat voor hem wordt opgezet –
Door de negen!

Mijne Heeren,
't kan verkeeren,
zoo ge 't vuurtje te fel stookt.
Eén keer zullen wij ontwaken,
één keer zult ge 't tergen staken,
als het potje overkookt –
Van de negen!

Nieuwjaarsgebed der kapitalisten

Geef ons, O Heer,
spionnen meer,
kanonnen meer
en Digoel!
En geef ons, Heer,
ter Uwer eer,
de galgen weer
en Digoel!

O, schenk hen, Heer,
de lijdzaamheid
en 't wijs beleid
der Digoel!
En maak, O Heer,
dat steeds kastijdt
hun vrijheidstrijd
de Digoel!

O, schenk ons, God,
een beter lot
en vetter pot,
en Digoel!
Zoo worde, God,
hun hoop geknot,
Gij voert hen tot
De Digoel!

Soebakat dood?

In de gevangenis van Glodok heeft de jonge communist Soebakat zichzelf van het leven beroofd.

De heerscher.

Soebakat dood? – Eén vijand minder,
een Indonesische rabauw,
van meelij heeft ons hart geen hinder.
Zich zelf gedood? – Dat spaart ons touw!

Soebakat dood? – Eén strijder minder,
die ons gezag verjagen wou,
de cel van Glodok werkt gezwinder,
dan zelfs de Digoel werken zou.

Soebakat dood? – Eén droomer minder,
en alles wat het kost is nou
een kleine geldsom voor den vinder,
die onze speurhond wezen wou.

Soebakat dood? – Eén horen minder
aan de opstandige karbouw,
een nieuwe keten voor den binder –
en weer een hoop ging op in 't blauw.

Het volk.

Soebakat dood? – Tién nieuwe strijders
staan op als wrekers van zijn smaad;
voor iedere doode tien bevrijders,
voor ieder offer tien belijders
zijn door zijn smaad gewekt tot daad.
Zoo groeit de haat! Zoo valt Uw staat!

Makker, niet waar, gij wist het niet?

*De keizer van Siam, in wijds ornaat,
verschijnt op het dek van den stoomer,
en terwijl hij daar buigend te glimlachen staat
houdt men beneden in ketens van haat
een jeugdige kerel met mager gelaat,
een Indische vrijheidsdroomer:*

SOEBAKAT!

Wij hebben niet op ónzen rug gevoeld
en, dieper dan ons vleesch, tot in het hart
het striemen van de ranselende rottan.
De schande drukte niet op ónze schouders,
de honger woelde niet in ónze maag,
maar ook, óns hart heeft nooit een droom gekend,
zoo heerlijk licht, zoo oogverblindend hel,
als déze droom, waarvoor zij alles gaven:
de gouden *Vrijheid* van hun vaderland.

*De generaals en gouverneurs
staan minzaam en lachend te praten
met residenten en controleurs,
met steunpilaren van kerk en van beurs.
Benéden bewaken soldaten:*

SOEBAKAT!

Gij hebt het wapen niet gegrepen, makkers,
als Soebakat. Gij hielt het vaandel niet
der opstand als zijn handen 't vaandel hielden.
En gij zijt niet, als hij terneergeslagen,
en als een beest van dorp naar dorp gejaagd
en eindelijk gevangen in een kooi:
een lief presentje van een keizer voor
de dierentuinen van den grooten heer.

*En op het blanke witte dek
begint het pétillant gesprek
van dames en diplomaten.
Men kan bij champagne en eerewijn
zoo onbezorgd en tevreden zijn:
naar Glodok voert men gelaten
SOEBAKAT!*

Glodok: zeventienhonderd communisten
zijn gevangen in uw cel.
Soebakat was een van hen
en de rottan raakt hen daaglijks
en hun voorland is de hel,
is de wildernis der *Digoel*,
is de geestelijke dood.

Makker, nietwaar, gij wist het niet?
Als gij het wist, gij hadt het niet geduld.
Maar *in Uw naam* werd Soebakat gevangen,
toen Soebakat zichzelf heeft opgehangen,
was *úw regering* schuld.

Makker, niet waar, gij wist het niet?
Gij *wéét* het *nù!* En als gij zwijgen blijft,
als niet uw hart U thans den strijd in drijft,
als niet uw hart gewond werd door zijn pijn,
dan zal uw eeuwig, smaadlijk schándeteeken zijn:
SOEBAKAT!

Een lied op den Meidag

De geuzenhoed der vrijheid op de lokken
en met het masker der gerechtigheid
waakt Neerlands maagd over de vette brokken
die Holland uit het Indisch lichaam snijdt.

De wenkbrauwboog tot schoone lijn getrokken
en met de glimlach van de eerlijkheid
verbergt de maagd achter haar zwarte rokken
het veile hunkren der begeerigheid.

Maar door 't gemor van 't volk te zeer geschrokken
en door het wassen van den vrijheidsstrijd
toont zij bij 't luiden van de nieuwjaarsklokken
de volle maat van haar kwaadaardigheid.

Thans op den Meidag, nu de vaandels lokken
tot optochtvreugd en blijde feestlijkheid
zit Digoel vol, ranslen de rottanstokken
en houdt de beul zich tot zijn taak bereid.

De greep der maagd versmoort het luide mokken,
O makker, die U tot den feestdag wijdt
gedenk vandaag aan Glodok's vunze hokken
en houdt uw vuisten vaardig tot den strijd!

Waar is de vonk?

Door gebrek aan ondersteuning van sociaal-democratische zijde, kon de motie De Visser tegen het Digoelkamp in de 2e Kamer niet in behandeling komen.

Wij zijn hen allemaal al lang vergeten
in d'oude sleur van elken nieuwen dag.
De wrevel in ons hart is uitgesleten,
de klank verklonk der eerste opstandkreten
wij streken neer de trotsche oproervlag.

Wij zijn een volk van nette burgermensen
een minimum aan narigheid
is 't maximum van onze wenschen
en het behoud van d' oude grenzen
de beste borg voor onze veiligheid.

Wij zijn een zaak in eerste klasse waren
boter en kaas zijn prima kwaliteit.
Het trillen van de teere hartesnaren
is niet bevorderlijk voor 't centen sparen
het kost te veel van onze kostbre tijd.

Wij zijn hen allemaal reeds lang vergeten:
de bannelingen in hun levend graf.
Wij zijn in eer en waardigheid gezeten
maar ook die arm zijn prijzen God voor 't eten
dat, hoewel schamel, Zijn genade gaf.

Wij zijn hen allemaal al lang vergeten
en zij verrekken en verkwijnen daar.
De wanhoop heeft hun harten aangevreten
hun schoon verzet is in het hart gebeten
voor 't volk van Holland ligt de slaapmuts klaar.

Wij zijn een volk van nette burgermensen,
de ouderling groet braafjes met zijn pet.
Wie schrikt ons wakker uit dit nare drenszen?
Waar zijn de harten die de vrijheid wenschen?
Waar is de vonk van 't heilige verzet?

Digoel – Digoel

Waarom ik over Indië schrijf
en niets van mijn eigen land?
Daar ginds werd het lijf van mijn maats de schijf
voor het wapen in heerschers hand!

Daarginds slaat de rottan, en vol zit de cel
want zij plantten de roode vaan.
Wij vinden het prachtig en prijzen hun wel
maar wat hebben wij gedaan?

Wat deert ons de vent die daar ginds krepeert
in de hel van het Digoel-oord?
Als de koningin dertig jaar jubileert
is de wereld toch zoo als het hoort!

Wij hebben wel zorg, maar wij hebben nog brood
en zoolang houden wij ons maar stil
wat heb je nou aan een voorbarigen dood
als de baas het toch een keer zoo wil?

Wij vinden het prachtig, die kerels daar
in hun bittere opstandigheid
maar we laten ze rustig, jaar na jaar
in hun barre verlatenheid.

Het is wel beroerd, maar wij zijn nog gezond
en wat heb je aan al dat misbaar?
Met het geld van de steun kom 'k voorloopig nog rond
en mijn aardappeltjes worden wel gaar.

Wij zijn socialist! wis en drie! op één Mei
maar je moet niet te veel van ons wenschen
als er een lolletje is zijn wij er bij
maar elk ideaal heeft zijn grenzen.

En zie je, de daad der opstandigheid
moeten andren maar voor ons bedrijven
want wij kiezen liever de landerigheid
waar je gezond bij kunt blijven.

Zo staat het in Holland. En daarom, vriend
denk ik steeds aan die Indische makers.
Waar 't bekvechten ophoudt en 't strijden begint
daar zijn wij, in Holland, maar stakkers.

Het reisverslag der delegatie

BANDOENG – In een persgesprek verklaarden de leden van de N.V.V.-deputatie, dat zij bij den opening van den Volksraad zoodanig gezeten waren, dat zij niet zichtbaar waren van de perstribune af, eenige rijen achter den voorzitter. *Zij stonden op toen de gouverneur-generaal binnenkwam, evenals toen deze aan het einde van zijn rede de zegen van den Allerhoogste afsmeekte. Zij stonden nog, toen na het vertrek van den gouverneur-generaal buiten het volkslied werd gespeeld. Zij verklaren nadrukkelijk, dat van eenige onbeleefdheid of demonstratie geen sprake was, voorts, dat de commentaren welke in de pers geleverd zijn, in flagranten strijd zijn met de waarheid.*

ANETA

'Een prachtig land mijnheer
een goddelijk klimaat
al 't andere is niet waar
wat in de kranten staat.
Wie spreekt er van terreur?
Men heeft ons niets gedaan
maar wij zijn nette lui
wij zijn niet opgestaan.

'k Ging bij de Graeff te gast
de man is wijs en goed
ik drukte hem de hand
en 'k zag geen vlekje bloed
men spreekt van hongersnood
hoe kan het toch bestaan?
De tafel was perfect
'k ben laat opgestaan.

'k Zag van Digoel niets
men nam ons niet gevangen
men snoerde ons niet den mond
wij zijn niet opgehangen
wij zagen Middendorp
hij heeft een beste baan
gelooft U mij mijnheer
die is vroeg opgestaan.

En zie je, de daad der opstandigheid
moeten andren maar voor ons bedrijven
want wij kiezen liever de landerigheid
waar je gezond bij kunt blijven.

Zo staat het in Holland. En daarom, vriend
denk ik steeds aan die Indische makkers.
Waar 't bekvechten ophoudt en 't strijden begint
daar zijn wij, in Holland, maar stakkers.

Het reisverslag der delegatie

BANDOENG – In een persgesprek verklaarden de leden van de N.V.V.-deputatie, dat zij bij den opening van den Volksraad zoodanig gezeten waren, dat zij niet zichtbaar waren van de perstribune af, eenige rijen achter den voorzitter. *Zij stonden op toen de gouverneur-generaal binnenkwam, evenals toen deze aan het einde van zijn rede de zegen van den Allerhoogste afsmeekte. Zij stonden nog, toen na het vertrek van den gouverneur-generaal buiten het volkslied werd gespeeld. Zij verklaren nadrukkelijk, dat van eenige onbeleefdheid of demonstratie geen sprake was, voorts, dat de commentaren welke in de pers geleverd zijn, in flagranten strijd zijn met de waarheid.*

ANETA

'Een prachtig land mijnheer
een goddelijk klimaat
al 't andere is niet waar
wat in de kranten staat.
Wie spreekt er van terreur?
Men heeft ons niets gedaan
maar wij zijn nette lui
wij zijn niet opgestaan.

'k Ging bij de Graeff te gast
de man is wijs en goed
ik drukte hem de hand
en 'k zag geen vlekje bloed
men spreekt van hongersnood
hoe kan het toch bestaan?
De tafel was perfect
'k ben laat opgestaan.

'k Zag van Digoel niets
men nam ons niet gevangen
men snoerde ons niet den mond
wij zijn niet opgehangen
wij zagen Middendorp
hij heeft een beste baan
gelooft U mij mijnheer
die is vroeg opgestaan.

't Komt allemaal terecht
als je je plaats maar weet
beleefd je buiging maakt
niet te veel sambal eet
en bij 't Wilhelmus steeds
want daar komt het op aan,
geen oogenblik vergeet
dat je hebt op te staan.

Wij zijn heusch niet voor strijd
naar Indië gegaan
wij hebben niemand daar
ooit in den weg gestaan.
De romantiek, mijnheer
heeft voor ons afgedaan
't belang van 't kapitaal
hebben wij goed verstaan.

Bij het kalmeerend werk
vindt U ons steeds vooraan
'k zou voor het Wilhelmus haast
van eerbied dubbel slaan
al wat Aneta schreef
daar is geen woord van aan
ik zweer bij Mohamed
wij zijn wèl opgestaan.

De opstandelingen

Moltmaker, Kupers en Danz laten door Aneta bekend maken:
'Zij stonden op toen de gouverneur-generaal binnenkwam, evenals toen deze aan het eind van zijn rede de zegen van den allerhoogste afsmeekte. Zij stonden nog, toen na het vertrek van den gouverneur-generaal buiten het volkslied werd gespeeld. Zij verklaren nadrukkelijk, dat van eenige onbeleefdheid of demonstratie geen sprake was.

Mei 1931.

Zij hebben de stem van het bloed niet verstaan
uit de grond van 't geknechte land.
Zij zaten te zaam met de heerschers aan
en drukten hun bloedige hand.
Zij zijn niet in 't oord der verbanning geweest,
men sloot hen niet op in de cel.
Zij hebben gebrast en gefuifd en gefeest
met de beulen uit Indië's hel.

Hen heeft niet de geeslende rottan geraakt,
de honger heeft hen niet verteerd.
De fuif in 't paleis heeft hun kostlijk gesmaakt
en men heeft hun als 'heeren' geëerd.
Zij zijn niet getergd en getrapt en gevloekt,
zij zagen hun vrouw niet verkracht.
Zij hebben in Solo een winstje geboekt
en den sultan hun groeten gebracht.

Men vond hen bij den opstand niet
in de rijen der makkers vooraan.
Zij kozen de kant die het meeste biedt
en boden hun diensten aan.
Zij hebben het lot van den slaaf niet gedeeld,
die verneedring en smaad moet doorstaan.
Pas toen het Wilhelmuslied werd gespeeld
Toen, zijn zij opgestaan.

Late Paschen

Christus is waarlijk opgestaan.
Russische Paaschgroet.

Hij is waarlijk opgestaan
Prijs en dank den Heer!
Hij is waarlijk opgestaan
Den G.G. ter eer.

Hij is waarlijk opgestaan
Heil zijn nobel hart!
Hij is waarlijk opgestaan
en verdient geen gard.

Hij is waarlijk opgestaan
't wonder is geschied
Hij is waarlijk opgestaan
bij 't Wilhelmuslied.

Prijs den beul van Buitenzorg
Prijs het N.V.V.
Zij staan voor de orde borg
ginder, over zee.

De drie wijzen uit het westen

Waar koning Herodes in bloed regeert
hebben drie wijzen den vorst geëerd.

De eerste bracht hem voor 't wreed beleid
de offergave der lijdzaamheid.

De tweede droeg voor zijn troon van haat
De wierookgave van het verraad.

De derde bood aan zijn vuist van staal
Het oude, aan flarden gescheurd ideaal.

Zij vereerden zijn geesel, zijn cel en zijn strop
En zagen tot hem als hun Heiland op.

Zij zagen vol eerbied zijn tronie aan
En daar waar hij ging, zijn zij opgestaan.

Zij bogen zich neder en likten zijn hiel
Toen het heilige lied in hun harten viel.

Terwijl zij daar bogen voor 's konings troon
Lag naakt in zijn kribbe, Ardjoeno's zoon.

Van onder op!

Hoe zetten de Russische maats éénmaal
de wereld op haar kop?
Met sikkel en hamer, met vuur en staal
van onder op – van onder op!

Hoe kwamen de kerkers van Glodok zoo vol
en de lijken aan strop naast strop?
Uit de angst voor de haat en de kracht die zwol
van onder op – van onder op!

Hoe trokken in China de makkers voort
met de roode vaan in top?
Als wrekers van uitbuiting woeker en moord
van onder op – van onder op!

Hoe lang worden hier nog de loonen verlaagd
en jaagt men ons terug in het slop?
Zoolang tot, de eenheid der arbeiders slaagt
van onder op – van onder op!

Hoe bouwen de makkers den sowjetstaat?
Hoe beur ik mijn kind naar het licht?
Hoe worden de strijdende makkers op straat
te samen gesmeed tot een moker van haat?
Hoe worden de wapens gericht?
En hoe groeit, met jeugdig en trotsch gelaat
onze jonge reus, onze arbeidersraad
en zet de bedrijven stop?
Door de daad, – en alléén door de daad,
kameraad
Door de éénheid – VAN ONDER OP!

De nieuwe zevensprong

Wie wil dansen de zeven, de zeven
dansen de Zeven Provinciën sprong?
Ze zeggen dat hij niet dansen kan
de kleine, vertrapte, bruine man,
maar hij danst voor en wie volgen kan
die doet als hij tot de edelman
Ruys en Colijn en 't heele span,
meedansen aan de strop.
Dat is één.

Kom laten we dansen de zeven, de zeven
dansen de Zeven Provinciën sprong.
Ze zeiden dat hij maar hongeren moest
met drie centen daags hielden zij hem koest,
ze hebben zijn veld en zijn dorp verwoest,
ze plantten hem neer op ons oude roest,
ze leerden aan hem hoe hij schieten moest,
toen hief hij de vuist en heerlijk woest,
ging rood de vlag in top.
Dat is twéé.

Kom, laten we dansen, enz.
Ze zeggen dat hij niet dansen mag
de blanke slaaf van het blank gezag,
maar blank en bruin trekt saam ten slag
in het roode licht van den nieuwen dag
en over het water schalt hun lach,
want hoog in de lucht waait hun muiersvlag
bij de eenheid van hun strijd.
Dat is drie.

Kom laten we dansen, enz.
Ze zeggen dat hij niet dansen zal,
de makker in Holland aan den wal,
ze graven voor hem hun leugenval,
zij drijven hem weer naar ellende's dal,
maar de opstand groeit in macht en tal,
een machtige stoet die dansen zal
de dans der opstandigheid.
Dat is vier.

Wie wil dansen, enz.
Ze zeggen dat hij niet dansen wil,
dat hij gedwee moet zijn en stil
gehoorzamen aan tucht en dril,
ze maakten zijn leven koud en kil,
maar door de lucht klinkt fel en schrill
der revolutie wilde gil:
Makkers ten laatste male.
Dat is vijf.

Kom, laten we dansen, enz.
Ze dachten dat hij niet dansen zou,
ze dachten zijn harts slag mat en flauw,
ze dachten zijn maatschap eng en nauw,
ze maakten zijn wereld vaal en grauw,
maar Jan Proleet sloeg uit zijn klauw
en zwoer het roode vaandel trouw
der Internationale.
Dat is zes.

Kom, laten we dansen, enz.
Ze sprongen naar de vrijheid,
ze sprongen naar 't geluk,
ze sprongen van opstandigheid
hun slavenketens stuk,
ze sprongen naar de kelen
van kapitaal en staat
zij toonden met hun zevensprong
aan ons den weg der Daad.
Dat is zé-é-ven.

Ballade der 7-Provinciën

De zon gaat op over Straat Soenda
de zon gaat weer onder in zee,
met elken slag van de wentelende schroef
slaat het hart der proleten mee.
Stempelbroeders van Holland, verstaat gij?
Toont, maats van den arbeid, uw daad mij!
Wat zal in Parijs, in New York en Berlijn
Het antwoord op hun opstandigheid zijn?
Zeven Provinciën
draadloos bericht:
'Wij willen de maats uit den kerker bevrijden!'
Op de brug een bruin en een blank gezicht.
Tsjumandrin - Kroeskop
Naar Soerabaja den steven gericht
Voer de 'Zeven Provinciën' verder.

De zon ging op over Straat Soenda,
de vloot van den heerscher koos zee,
maar zwaar beladen droeg iedere kiel
de vloek der gevangenen mee.
In de steden van Holland, hoe streed gij?
In de stegen van Londen, wat deed gij?
Was als antwoord op dat wat hun radio vroeg
het opstandige kloppen der harten genoeg?
Vliegveld Batavia
draadloos bericht:
'sabotage vertraagde de vlucht der machines.'
Op de bak een bruine en blanke wacht.
Kawilarang - Bosschart.
Onder 't sterrenlicht van den tropennacht
vaart de Zeven Provinciën verder.

Een moordenaar wierp in Straat Soenda
zijn moordende bom op de brug. –
Wie van ons heeft het moorden verhinderd,
wie geeft den slag hem terug?
In de kerkers van Hitler nog lijdt gij,
in den greep van den heerscher nog zijt gij,
wat zal in Parijs, in New York en Berlijn
op twee eeuwen kerker uw antwoord zijn?
Leipziger rechtbank
draadloos bericht:
'Dimitrof aanklager voor het gerecht!'
Géén stierf vergeefs!
Overall waar de arbeider opstaat en vecht
leeft de geest van de 'Zeven' verder!

De onbekende proletariër

De onbekende Proletariër...

Een der driehonderd misschien, die bij de 'opruiming' der
gevangenis in Peking werden onthoofd;
één der honderden studenten die in Shanghai zijn
neergeschoten;
of een Japanner, die op de eilanden sterft, omdat hij in het
communisme heeft geloofd;
of een rebel uit Brazilië, die ze een bajonet in het lichaam
hebben gestoten...

De onbekende Proletariër...

Eén die in Hilters kerkers sterft, omdat hij de namen van zijn
makkers niet wou verraden;
of een rebel in Italië die zijn regiment tegen den oorlog heeft
opgeruid;
één der makkers uit Asturië wellicht, die het geweer overnam
van een stervende en opnieuw heeft geladen;
één die in het Kamp der Onverzoenlijken, in Digoel, zijn leven
besluit...

De onbekende Proletariër...

Hij, die niet op de tribune stond en wiens naam je nooit in de
kranten hebt gelezen;
één die met géén Leninorde beloond werd, maar, die evengoed
als Stachanow, zijn plicht heeft gedaan;
die geen hooger loon te verwachten had, zelfs geen genade, die
alleen had te vreezen;
maar die voor jou en mij, makker, in den dood is gegaan.

De onbekende Proletariër...

Gisteren was hij het..., wie is het morgen?...

wie zegt het dat jij het niet bent, makker naast mij uit dezelfde
straat?

wie zegt me, dat je moed niet even groot zal zijn als die van
Boedjonny,

en dat je niet bereid bent tot het hoogste offer en de moedigste
daad?

De onbekende Proletariër...

Hij leeft overal, nooit zullen ze hem klein krijgen, hij is niet te
verslaan;

hij is het proletariaat zelf dat leven blijft, ook als zijn leiders
worden gevangen;

hij staat op uit zijn graf, hij loopt met vlamme vaandels in
de rijen vooraan;

en hij zal er bij zijn als de laatste dictator aan de laatste galg
wordt gehangen.

De onbekende Proletariër...

Ik weet het nu heel zeker, makker die mij de hand drukt, dat
ben jij.

Dat ben jij stakersvrouw, dat ben jij, die gebogen en geslagen
werd en toch nog blijft strijden.

Ik weet het heel zeker, jongen uit de Jeugd, en jij meisje,
daarginds aan zijn zij.

Ik weet het, omdat Marx gezegd heeft: 'Het proletariaat alleen
zal de arbeidersklasse bevrijden'.

Tekening Johan Jacob Voskuil in: *Kristal; Letterkundige productie 1935.*
Amsterdam: De Spiegel; Antwerpen: Het Kompas, 1935:30.

Toelichting op de gedichten

Het galgewapen (p. 47)

Dit eerste Indische gedicht is het enige dat in een SDAP-periodiek verscheen, in het satirische weekblad *De Notenkraker* (no. 37, 10-9-1927:443). Het werd kort nadien gebundeld in *Tijdsignalen* (1929:59-60). *De Baanbreker* (jaargang 1, no. 38, 11-1-1930:2) en *De wind speelt op het galgetouw* (no. 1) namen het op onder verwijzing naar *Tijdsignalen*. *Onder den koperen ploert* (p. 2) opende er mee. Het werd tevens opgenomen in de bloemlezing uit Lasts poëzie *Vuur en vlam* (1958:26-7), met als bron *Tijdsignalen*.

Met deze zesvoudige drukgeschiedenis is 'Het galgewapen' het meest 'populaire' gedicht van Last. De diverse versies verschillen nauwelijks. Hier is *De wind speelt op het galgetouw* gevolgd, waarin in vergelijking met *Tijdsignalen* cursiveringen zijn toegevoegd. In het zevende vers is het eerdere 'ging' vervangen door 'gaat', een schijnbaar logische correctie. Slechts *De Notenkraker* voert een ondertitel op: 'Een woord van waar-schuwing'.

'Het galgewapen' is een militant gedicht, waarvan de plaatsing in het SDAP-orgaan opmerkelijk is, hoezeer ook de SDAP actie voerde tegen de doodstraf. Naar toon en inhoud viel het buiten het gebruikelijke kader van *De Notenkraker*. Qua opbouw is het een goed afgerond geheel, dat via herhaling in de eerste regels van elk vers naar een climax voert.

De doodvonnissen die waren uitgesproken in verband met betrokkenheid bij de communistische opstand op Java in november 1926, werden in september 1927 voltrokken. Drie Indonesiërs werden op 10 september opgehangen in Tjimahi, vier anderen trof dit lot een week later in Pandeglang. Last schreef zijn gedicht dus vóór deze terechtstellingen; vandaar ook het algemene karakter.

Opvoeding (p. 49)

Dit gedicht werd in het eerste nummer van *Recht en Vrijheid* geplaatst (10-9-1927:5), opgenomen in *Liedjes op de maat van den rottan* (no. 4) en overgenomen in *Onder den koperen ploert* (p. 13-4).

De hier gevolgde versie uit *Liedjes* heeft cursiveringen toegevoegd. In het tweede vers, derde regel is 'den blanda' in de plaats gekomen van 'de blanken'. In de laatste regel van het vijfde vers zijn 'teenen' in plaats gekomen van 'haren'.

'Opvoeding' is naar thema en opbouw verwant aan het gelijktijdig verschenen 'Het

galgewapen'. Het is van dezelfde algemene anti-kolonialistische aard, waarbij ook verwezen wordt naar het lot van de arbeiders in Oost-Sumatra, waar met zekere regelmaat sprake was van wantoestanden, waarvan de door strikte regels aan de onderneming gebonden contractkoelies (in de zogenaamde poenale sanctie) het slachtoffer werden. In het laatste vers verwijst Last naar de aanstaande terechtstellingen, waarvan de eerste samenvielen met de dag van verschijnen van het eerste nummer van *Recht en Vrijheid*, en Lasts gedichten in dit blad en *De Notenkraker*.

Nabetrachting omtrent den lintjesregen (p. 50)

Dit gedicht verscheen in het tweede nummer van *Recht en Vrijheid* (24-9-1927:3) en werd nooit gebundeld.

De lintjesregen, de ruimschootse toedeling van koninklijke onderscheidingen, vond traditioneel plaats ter gelegenheid van de verjaardag van de Nederlandse soeverein. In de regeerperiode van koningin Wilhelmina was dat op 31 augustus. In het gedicht passeren alle linkse 'bêtes noires' de revue: de uitbouter, de militair, de rechter en de kapitalist, in hun clichégedaanten. De verwijzing naar China lijkt hier niet zo op zijn plaats. De afsluitende regels hebben direct betrekking op de zeven inmiddels in Indië voltrokken doodvonnissen.

Les pays bas, Les pays très bas, Les pays aussi bas que vous voudrez (p. 51)

De eerste publikatie in *Recht en Vrijheid* (no. 3, 8-10-1927:5) werd gevolgd door bundeling in *Tijdsignalen* (1929:57-8). In de hier opgenomen laatste versie zijn een flink aantal niet ingrijpende stilistische veranderingen aangebracht.

De titel is ontleend aan Erich Wichman (1890-1929) – Last schreef de naam fout –, de altijd dwarsliggende bohémien, modern kunstenaar, dichter en anarchist, die in de jaren twintig actief was in de prille en versplinterde fascistische beweging. De keuze van Last voor Wichmans uitspraak, die diens haat-liefde-verhouding tot Nederland voortreffelijk samenvat, verbaast dan ook.

Dit gedicht is een directe reactie op de arrestatie op 23 september van vier Indonesische studenten in Nederland, voormannen van de radicale studentenorganisatie Perhimpunan Indonesia (PI): Mohammad Hatta, Ali Sastroamidjojo, Abdoelmadjid Djojoadhiningrat en Nazir Datoek Pamontjak. Al enkele maanden eerder, op 10 juni 1927, waren huiszoekingen verricht bij de PI-leiders. De bestudering van de grote hoeveelheid in beslag genomen papieren leidde tot de arrestaties. Na een lang voorarrest kwam het in februari 1928 tot een proces wegens 'schriftelijke opruiing tot gewelddadig optreden tegen het openbaar gezag'. Voor overheid en openbaar ministerie eindigde dit proces in een enorm echec. De rechtbank stelde de verdachten onmiddellijk in vrijheid en liet in de uitspraak geen spaan heel van de aanklacht. De PI boekte een grote prestigezege; de overheid leed ernstig gezichtsverlies. Geheel links Nederland, inclusief de SDAP, had de studenten gesteund. De SDAP zamelde geld in en leverde de verdedigers. Dit ondanks de voor de SDAP veel te radicale PI-opstelling en de deelname in de sectie Holland van de Liga tegen Imperialisme en Koloniale Overheersching,

waarvan *Recht en Vrijheid* het orgaan was, en waarin de SDAP met veel misprijzen linkse SDAP'ers als Last, Schmidt en Fimmen en de PI zag samenwerken met de Communistische Partij. Voor de SDAP was de Liga slechts een Moskouse satelliet (Poeze 1986:211-5).

Lasts gedicht richt zich tegen de geest der inquisitie, die in Indië rechteloosheid toestaat en ook in Nederland de vrijheid wenst te beteugelen. Zonder last van 'een te nauw geweten' werd 'de kerker' voor 'hen' – de vier studenten – opengezet. Dit gedicht onderscheidt zich door abstractie – en in titel – van de veel directere, agitatorische 'liedjes' in de twee bundeltjes *Liedjes op de maat van den rottan* en *De wind speelt op het galgetouw*. Daarom vond het daarin waarschijnlijk ook geen plaats.

Persoonlijke aanleiding bestond voor den moord... (p. 53)

Dit verhaal in dichtvorm werd eerst gepubliceerd in *Recht en Vrijheid* (no. 4, 22-10-1927:6) en daarna opgenomen in *Liedjes op de maat van den rottan* (no. 7) en *Onder den koperen ploert* (p. 4-5). De versie in *Liedjes* verschilt in geringe mate van de eerste publicatie. In de naam van de communistische partij is het Indonesische 'Partai' in de plaats gekomen van 'partij' en in de voorlaatste regel stond eerst: 'Maar dreigend klinkt in hun ooren nog na'.

De verwijzing naar 'Regeeringsrapport' heb ik niet kunnen traceren. Het ligt voor de hand dat Last vraagtekens wilde zetten bij de 'persoonlijke aanleiding'. De Partai Kommunist Indonesia is de wrekende belofte voor bevrijding die kromo, de verzamelaar voor de gewone man, mede motiveert bij zijn moord op de wrede koloniale employé van een onderneming. Het is wel opmerkelijk dat de communisten, zeer gewantrouwd en bestreden door de SDAP, hier in zo'n gunstig daglicht worden gesteld door het SDAP-lid Last.

Aan de kameraden (p. 55)

In *Recht en Vrijheid* (no. 9, 31-12-1927:7) verscheen dit gedicht voor het eerst. Het werd nauwelijks gewijzigd overgenomen in *Liedjes op de maat van den rottan* (no. 11) en *Onder den koperen ploert* (p. 10). *Bevrijding* (jaargang 1, no. 9, januari 1930:140) ontleende het aan *Liedjes*. Timahoe in de toelichting boven het gedicht moet worden gelezen als Tjimahi.

De inspiratie en tendens spreken voor zich.

De doodenkolonie (p. 56)

Eerst verschenen in *Recht en Vrijheid* (no. 14, 10-3-1928:3) werd dit gedicht herdrukt in *Tijdsignalen* (1929:56). In de herdrukte versie is het derde vers weggelaten; waarschijnlijk om redenen van poëtische kwaliteit. Overigens verschillen zij weinig van elkaar; slechts het weglaten van 'reeds' als voorlaatste woord in de tweede regel van het laatste vers is het opmerken waard.

Dit is Lasts eerste gedicht dat geheel over Boven-Digoel handelt. Het is een weinig opwekkend beeld dat hij oproept, waarin geen enkel perspectief wenkt en het gebrek aan werkelijke inzet in Nederland wordt gehemeld.

Zullen ze blijven? (p. 58)

De Socialist publiceerde in zijn eerste nummer (6-10-1928:5) dit gedicht, dat door *Bevrijding* (no. 97, november 1928:492) werd overgenomen. *Liedjes op de maat van de rottan* (no. 9) bundelde het, evenals *Onder den koperen ploert* (p. 14) onder de verkeerde titel 'Nabetrachting bij de lintjes-regen'. In het 'Anti-koloniaal toneelstuk' *Hollands Welvaren!* was dit gedicht onderdeel van de handeling (1930:26). De teksten vertonen geen vermeldenswaardige varianten.

Aanleiding tot dit gedicht vormt een uitspraak van minister van koloniën dr. J.C. Koningsberger (1867-1951), die dit ambt vervulde in het kabinet-De Geer (1926-1929). Een uitspraak van de minister in Tweede of Eerste Kamer van deze aard heb ik niet kunnen vinden in de *Handelingen*. Het dichtst er bij komt zijn uitspraak in de Tweede Kamer op 7 juni 1928 dat het zeker niet in het voornemen van de regering lag de internering van eeuwige duur te doen zijn. Zodra de omstandigheden – en dat was waarschijnlijk dan wel de inkeer – dat veroorloofden zou de internering geheel of deels worden beëindigd (*Handelingen Tweede Kamer 1927-1928:2253-4*). Lasts als letterlijk opgevoerde aanhaling is dus wellicht een eigen parafrase.

Last richt zich voornamelijk tot het passieve 'volk van de lage landen' dat de Digoelgeïnterneerden vergeet en wordt opgeroepen solidair in de strijd te zijn. In het voorlaatste vers verwijst 't beeld van den generaal' naar generaal (en gouverneur-generaal) J.B. van Heutsz. Van Heutsz was in juli 1924 in Zwitserland overleden en begraven. Een erecomité met de hoogste autoriteiten en belangrijkste vertegenwoordigers van het bedrijfsleven, met als erevoorzitter prins-gemaal Hendrik, zette zich in voor een plechtige herbegraving in Amsterdam en de oprichting van een monument in Batavia. Die bijzetting in een mausoleum op de Oosterbegraafplaats in juni 1927 werd een grootse manifestatie en demonstratie van militarisme, imperialisme en conservatisme, die Van Heutsz bijna voorgoed stempelde tot een symbool van deze krachten. In linkse kring werd hevig geageerd tegen deze demonstratie. Van de oprichting van een standbeeld in Amsterdam was, in tegenstelling tot Lasts bewering, niet concreet sprake, hoewel in de pers wel particuliere oproepen daartoe verschenen. Zo'n verzoek bij het Amsterdamse gemeentebestuur leverde een reactie op van de afdeling Amsterdam van de Liga tegen Imperialisme en Koloniale Overheersching, waarvan voorzitter Jef Last het gemeentebestuur opriep de plaatsing van een standbeeld van Van Heutsz niet toe te staan (*Recht en Vrijheid*, no. 14, 10-13-1928:5). Het monument in Batavia werd in augustus 1932 onthuld. Van het restant van het hiervoor ingezamelde geld kreeg Amsterdam in juni 1935 een eigen Van Heutsz-monument, niet tot grote vreugde van het linkse gemeentebestuur. Het monument werd, zoals verwacht, een omstreden symbool van het Nederlandse imperialisme (Witte 1976).

Het oude lied (p. 60)

Dit gedicht verscheen in *De Socialist* (no. 4, 27-10-1928:6) en werd herdrukt in *Onder den koperen ploert* (p. 7-8). De tweede versie bevatte enkele slordigheden en werd voorzien van de toevoeging 'opgedragen aan de leden der S.D.A.P.'. In *De Socialist* was zo'n opdracht overbodig en averechts; dit blad richtte zich immers op de SDAP en poogde die te radicaliseren. Voor het bundeltje vormde de toegevoegde opdracht een bevestiging van het reformisme en gebrek aan revolutionair elan van de SDAP en zijn leden.

Zoals in vele van zijn pennevruchten richt Last zich hier tot zijn landgenoten-geestverwanten, in de heruitgave exact en polemisch begrensd tot de SDAP-leden.

Kruisgesprek (p. 61)

De Socialist (no. 6, 10-11-1928:8) drukte dit gedicht af, dat werd overgenomen in *De wind speelt op het galgetouw* (no. 5).

Philips Radio verwijst naar de Philips Omroep Holland Indië (PHOHI) die sinds 1927 kortegolf-radio-uitzendingen naar Indië verzorgde. Voor de Vara, de omroepvereniging van de sociaal-democratische zuil, werden zo ook met enige regelmaat programma's naar Indië gerelayerd.

Van Kol kan slechts verwijzen naar H.H. van Kol (1852-1925), van 1897 tot 1909 Tweede-Kamerlid, van 1913 tot 1924 Eerste-Kamerlid voor de SDAP, en mede op basis van zijn langjarige werkkring als ingenieur in Indië, de koloniale specialist voor de sociaal-democraten. Van Kol was gematigd, geen principiële tegenstander van het kolonialisme, en steunde de Ethische politiek. Zijn kennis van zaken en gematigd-reformistische opstelling maakten hem ook buiten eigen kring tot een erkend expert in koloniale zaken. Voor Last was hij zonder twijfel een vertegenwoordiger van de te bestrijden SDAP-opstelling.

Met 'Instituut' wordt bedoeld het Instituut voor Arbeidersontwikkeling waar Last na een dienstverband van drie jaar (1925-1928) enkele maanden tevoren zijn ontslag had gekregen.

'Ons Volksraadlid' had zelfs in meervoud kunnen worden geschreven. Voor de Indische Sociaal-Democratische Partij (ISDP) zetelden twee leden in de Volksraad, waarin gekozen en door de overheid benoemde leden uit drie bevolkingsgroepen (Europeanen, Inlanders en Vreemde Oosterlingen) het gouvernement in Batavia en parlement en regering in Den Haag van advies dienden. Qua samenstelling en bevoegdheid was het geen volwaardig parlement; wel kreeg het als forum en overlegorgaan een belangrijke betekenis. Sinds 1923 was de journalist J.E. Stokvis (1875-1951) lid van de Volksraad, eerst gekozen, sinds 1924 benoemd. In mei 1927 kwam hier, door benoeming, de bestuursambtenaar W. Middendorp (1886-1976) bij.

De regel over bevolkingsrubber doelt op de succesvolle rubberproductie door de inheemse bevolking, die in staat was de concurrentie aan te gaan met de ondernemingsrubber. Bij de sinds 1926 ingezette prijsdaling was er regelmatig sprake van maatregelen als uitvoerbepaling en heffingen, mede bedoeld om de westerse producenten te beschermen. Tot deze maatregelen kwam het overigens pas in 1934.

In vergelijking met het vorige gedicht trekt Last hier wèl overduidelijk van leer tegen zijn SDAP-partijgenoten, in de meest krasse bewoordingen.

Het Digoel Wilhelmus (p. 63)

De Socialist (no. 9, 1-12-1928:7) publiceerde dit gedicht als eerste. De bundels *Liedjes op de maat van den rottan* (no. 8) en *Onder den koperen ploert* (p. 6) volgden. *Indische Letteren* herdrukte dit gedicht (jaargang 6, no. 3, september 1991:139). In *Onder den koperen ploert* ontbreekt de inleiding, waardoor het gedicht een groot deel van zijn zeggingskracht verliest en deels onbegrijpelijk wordt. *Indische Letteren* volgde dit verzuim.

In Digoel was sprake van twee afdelingen. De zogenaamde 'onverzoenlijken' werden apart gehuisvest in een nog verder de rivier stroomopwaarts gelegen kamp. Zij die zich onttrokken aan de hulde voor de koningin werden blijkbaar bedreigd met deze strengere afdeling (zie ook pp. 13-5).

'Rhemrev's regiment' in de duistere passage aan het einde van het tweede vers slaat op de kapitein der infanterie van het Indische leger W.V. Rhemrev (geboren 1878), die in uiterst conservatieve kring in Indië opereerde en werd belast met de onderdrukking van de opstand op West-Sumatra. Zijn regiment ging zich hierbij te buiten aan allerlei gruwelen. De zaak werd in de doofpot gestopt en Rhemrev werd als majoor met pensioen gestuurd. Hij belandde later in het Indische filiaal van de Nationaal Socialistische Beweging (NSB).

Eenheid! (p. 64)

Eerst verschenen in *Bevrijding* (no. 100, februari 1929:513) en opgenomen in *De wind speelt op het galgetouw* (no. 10). In *Bevrijding* luidt de titel 'Digoel'.

Hoewel in de gebundelde vorm elke exacte aanduiding ontbreekt, is hier sprake van 'zij' in Digoel en 'gij', de arbeiders in Holland. Ook zonder kennis van de titel die in *Bevrijding* boven het gedicht prijkte, is dit overduidelijk.

Bapa Tere heeft weer werk! (p. 65)

Eerste publikatie vond plaats in *De Socialist* (no. 24, 16-3-1929:5). Bundeling vond plaats in *Liedjes op de maat van den rottan* (no. 10) en *Onder den koperen ploert* (p. 5-6).

In *De Socialist* ontbreekt het motto, terwijl *Onder den koperen ploert* inleiding en motto weglaat. *De Socialist* geeft als titel 'En nog één..!' De naam van de ter dood veroordeelde Hadji Doelhadi wordt in *Liedjes* verbasterd tot Doelkaddi. In *De Socialist* opent elk vers met: 'En Kersten lacht'. Deze zin is onbegrijpelijk en zal niet verwijzen naar het Tweede-Kamerlid van de Staatkundig-Gereformeerde Partij, ds. G.H. Kersten.

De aanleiding voor dit gedicht is duidelijk. De regel 'zij schrijven mooie moties' slaat op SDAP-moties tegen de doodstraf, die door het confessionele kabinet-De Geer werden afgeraden en door de Tweede Kamer verworpen. De SDAP was principieel

gekant tegen de doodstraf. Na de communistische onlusten werd dit vraagstuk weer actueel. Koloniaal woordvoerder Cramer (zie over hem p. 102) en justitiedeskundige A.B. Kleerekoper (1880-1943) trokken uitvoerig tegen principe en koloniale praktijk van de doodstraf ten strijde. Kleerekoper diende op 25 oktober 1927 hierover een motie in, die hij aanhield tot 22 december 1927 en die tenslotte werd behandeld in maart 1928 en verworpen. Bij de Indische begrotingsbehandeling in december 1928 werd het onderwerp opnieuw aangesneden door Kleerekoper (Van der Zee 1929).

Het mes en de strop (p. 67)

Dit gedicht verscheen in *Liedjes op de maat van den rottan* (no. 15). Andere publikaties heb ik niet gevonden.

Last richt zich hier tegen de gunstige bespreking van de dichtbundel *'t Mes* van Ernest Michel, die op 23 maart 1929 in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* verscheen. Michel (1899-1960) was actief in de fascistische beweging en zou dat tot 1945 blijven. H. Marsman (1899-1940), door Last bij zijn slechts onder vrienden gebruikte voornaam Henny aangeduid, was een van de belangrijkste dichters tussen de wereldoorlogen en tevens actief als criticus.

Last legt hier verband tussen fascisme in Nederland en koloniaal bewind en grootkapitaal in Indië, die eens door de revolutie zullen worden vernietigd.

In het tweede vers is Poeloe Laoet de belangrijke steenkolenmijn op Zuidoost-Borneo. Celebes was geen belangrijke vindplaats van delfstoffen. Wellicht doelt Last op de goudwinning op het eiland.

'Het erts der Almanak' doelt op het *Letterkundig Jaarboek Erts* dat van 1926 tot 1930 jaarlijks verscheen en uit wijde kring een overzicht bracht van 'verzen, proza, drama, essay' uit de nieuwste literatuur. Ook Marsman werkte er aan mee.

De 'Statendam' was het in 1929 in de vaart gekomen vlaggeschip van de Holland-Amerika Lijn.

De poenale sanctie was onderdeel van de zogenaamde koelie-ordeonnantie, waarin de verhouding werd geregeld tussen de Europese grootlandbouwondernemingen in Oost-Sumatra en de in China en op Java vaak onder dubieuze omstandigheden geworven contractanten. De arbeidsomstandigheden waren zeer vaak slecht en de betaling altijd minimaal. Verbreking van het contract was echter voor de Javanen en Chinezen onmogelijk, wettelijk verboden en werd strafrechtelijk behandeld: de poenale sanctie. In feite was de contractant voor de contractperiode vast verbonden aan de onderneming en een bijna-slaaf. De SDAP heeft zich altijd ingezet voor de afschaffing van deze poenale sanctie, tevergeefs.

De opname van dit gedicht in *Liedjes* kan verbazen. De aanleiding is een literaire discussie in een krant en over een bundel, die de lezers van *Liedjes* niet kenden. De verwijzing naar *Erts* is ook slechts voor literair ingewijden. Maar wellicht is de militante tekst ook zonder deze kennis voldoende sprekend.

Waar blijft de Amnestie? (p. 68)

Een eerste tijdschriftpublicatie van dit gedicht heb ik niet gevonden. Het is opgenomen in *Liedjes op de maat van den rottan* (no. 16) en weer afgedrukt in *De Arbeid* (jaargang 25, no. 3, 18-1-1930:1), dat de ontlening aan *Liedjes* hierbij niet vermeldde.

Over de Volksraadleden Middendorp en Stokvis is al toelichting verschaft bij 'Kruisgesprek'. J.L. Vleming (1879-1965) was één van de koloniale deskundigen van de SDAP. Hij werkte in Indië als accountant in gouvernementdienst tot 1926 en stelde zijn financieel-economische kennis na terugkeer in Nederland ten dienste van de SDAP. Zijn zeer gematigde radiolezing voor de Vara, gehouden op 16 juli 1927, *Zonder tropen geen Europa*, werd eind 1927 als brochure uitgegeven. Wellicht doelt Last hierop.

De Tweede-Kamerwoordvoerder van de SDAP voor koloniale zaken ir. Ch.G. Cramer (1879-1976) diende tijdens de behandeling van de Indische begroting voor 1929 in december 1928 vier moties in. Daarin vroeg hij onder andere om amnestie voor politiek gestraften, opheffing van Boven-Digoel en vrijlating en terugzending van de geïnterneerden. Zij werden alle verworpen op 21 december 1928. Cramer werkte als ingenieur in Indië (1901-1923) en was daar de stuwende kracht van de Indische Sociaal-Democratische Partij. Hij was benoemd lid van de Volksraad (1918-1923) en na terugkeer in Nederland Eerste-Kamerlid (1923-1925) en Tweede-Kamerlid (1925-1937). Cramer was een radicaal en consequent criticus van de politieke rechteloosheid in Indonesië.

Dit gedicht zou kunnen slaan op de verwerping van Cramers moties, maar het ontbreken van een verwijzing naar Cramer, in tegenstelling tot drie andere SDAP-specialisten, maakt dit weer onwaarschijnlijk. Amnestie bleef een onderwerp op de agenda. Datering van dit gedicht is daarom moeilijk, maar gelet op het verschijnen van de bundel *Liedjes* kan het op zijn laatst omstreeks maart 1929 zijn geschreven.

Welk een zegen: alle negen! (p. 69)

Eerst verschenen in *De Socialist* (no. 63, 14-12-1929:3) en herdrukt in *De wind speelt op het galgetouw* (no. 8).

Het derde kabinet-Ruijs de Beerenbrouck, met negen bewindsmannen, trad aan op 10 augustus 1929 en zou tot mei 1933 in functie blijven.

Nieuwjaarsgebed der kapitalisten (p. 72)

De Socialist (no. 67, 10-1-1930:5) drukte dit als eerste af. *De wind speelt op het galgetouw* (no. 4) en *Onder den koperen ploert* (p. 7) bundelden het. *De Wapens Neder* (september 1930:5) nam het als *Gebed der kapitalisten* over uit *De wind*. Voor de bloemlezing *Het roode lied van heden* (1932:78) koos Last onder andere dit gedicht. Ook *Indische Letteren* (jaargang 6, no. 3, september 1991:140) herdrukte het.

Dit begrijpelijkerwijs populaire en toegankelijke gedicht behoeft geen toelichting.

Soebakat dood? (p. 73)

Dit gedicht verscheen eerst in *De Arbeid* (jaargang 25, no. 10, 8-3-1930:1) en daarna in *De wind speelt op het galgetouw* (no. 3).

De beide versies verschillen niet fundamenteel. In *De Arbeid* is 'heerscher' nog meervoud 'heerschers'. Vers 1: 'Dat spaart' is 'Wij spaarden'. Vers 2: 'strijder' is 'kerel'; 'werkt' en 'werken' zijn 'doodt' en 'dooden'.

Soebakat behoorde tot de leiding van de Partai Kommunist Indonesia (PKI). Door uit te wijken naar Singapore ontliet hij arrestatie in Indië in de nasleep van de opstanden van 1926-1927. Ook in Singapore werd de grond hem te heet onder de voeten en hij vestigde zich illegaal in Bangkok. In juni 1927 richtte hij hier met twee medestanders, onder wie de prominente PKI-leider Tan Malaka, de Partai Republik Indonesia (Pari) op. Hun motief was onvrede met de Moskouse opstelling ten opzichte van Indonesië, die naar hun oordeel werd gekenmerkt door onverschilligheid, onwetendheid en eigenbelang. De Pari werkte heel voorzichtig, in het diepste geheim en met weinig succes. In april 1929 ontdekte de politieke recherche in Batavia Soebakats verblijfplaats. Er was mogelijk sprake van verraad in Bangkok. Geheime diplomatieke contacten leidden tot bereidheid aan Siams zijde tot uitlevering van deze communist. In oktober werd Soebakat gearresteerd. Uit de vele in beslag genomen documenten werd de overheid pas voor het eerst het bestaan van de Pari duidelijk. Voor de krantenlezer en ook voor de communisten in Nederland en de Sovjet-Unie bleef dat nog onbekend. Toen het bestaan van de Pari enkele maanden later in de pers werd gemeld bleef het radicale doel en streven vaag omschreven. De anti-Moskougezindheid werd nergens gemeld.

Soebakat werd maar eenmaal verhoord, op 13 januari 1930. Op 2 februari hing hij zichzelf op in de gevangenis Glodok in Batavia. Slechts in de door Sneevliet geleide organisaties Nationaal Arbeids Secretariaat (NAS), waarvan *De Arbeid* het orgaan was, en Revolutionair Socialistische Partij (RSP) werd uitgebreid aandacht besteed aan Soebakats lot, waarop Last, inmiddels actief in deze groeperingen, inhaakte (Poeze 1976:354-60, 396-7, 400-4).

Makker, niet waar, gij wist het niet? (p. 74)

Bevrijding (jaargang 1, no. 12, februari 1930:189) had de primeur van dit gedicht. *De Indonesische Tribune* (12-4-1930), een bijvoegsel van het communistische dagblad *De Tribune*, nam het daaruit over. *De wind speelt op het galgetouw* (no. 2) en *Onder den koperen ploert* (p. 3-4) verzamelden het in gebundelde vorm. Pikant is in deze laatste bundel uit 1933 dit gedicht ter ere van Soebakat, die, als zijn opstelling bekend was geweest, door de Communistische Partij Holland (CPH) als Trotskistische renegaat op de mestvaalt der historie zou zijn gestort.

De diverse versies verschillen nauwelijks. Voor toelichting kan worden verwezen naar het vorige gedicht.

De cursieve verzen van dit gedicht verwijzen naar het officiële bezoek dat de keizer van Siam, Prachadiphok, van 5 augustus tot 3 oktober 1929 aan Indië bracht. Last

veroorlooft zich de dichterlijke vrijheid de vorst en Soebakat op hetzelfde schip te laten reizen. Dat contrast was er niet in werkelijkheid. Soebakats arrestatie vond plaats na terugkeer van de vorst in Bangkok. De gunstige indrukken opgedaan tijdens het bezoek hebben, men kan gissen, wellicht bijgedragen tot de vlotte uitlevering. Soebakats verzoek aan de vorst niet te worden uitgeleverd, werd in ieder geval afgewezen.

Een lied op den Meidag (p. 76)

De Baanbreker (jaargang 2, no. 1, 26-4-1930:1) drukte dit gedicht af in zijn 1-mei-nummer onder de titel 'Gedenk vandaag'. Bundeling geschiedde in de tweede bundel *Tijdsignalen* (1930:69), waaruit de bloemlezing *Het eeuwige vuur* (1933:343) het weer overnam. De versies verschillen nauwelijks.

In zijn 1-mei-gedicht raakt Last aan zijn bekende thema's: de koloniale wandaden, waaraan de Hollandse makers op deze dag moeten denken en naar moeten handelen.

Waar is de vonk? (p. 77)

Eerste publikatie vond plaats in *De Baanbreker* (jaargang 2, no. 46, 7-3-1931:1). Bundeling volgde in *Verleden tijd* (1932:40-1). In de bundel ontbreekt de inleiding.

Het CPH-Kamerlid L.L.H. (Louis) de Visser diende op 25 februari 1931 drie moties in bij de behandeling van de Indische begroting, die alle niet in behandeling kwamen door gebrek aan ondersteuning. De motie over Digoel vroeg dat 'alle interneeringsbesluiten moeten worden ingetrokken en het interneeringskamp aan den Boven-Digoel onmiddellijk en in zijn geheel moet worden opgeheven'. De Visser diende ook al op 21 oktober 1930 een soortgelijke motie in, die al even weinig ondersteuning verkreeg (*Handelingen Tweede Kamer* 1930-1931:1815, 183). De populaire De Visser (1878-1945), sinds 1918 als propagandist in dienst van de CPH, was Kamerlid van 1925 tot de Duitse bezetting en CPH-voorzitter van 1925 tot 1935.

Last bespeelt een vertrouwd thema: de onverschilligheid van de Nederlandse arbeiders – en hun grote organisatie, de SDAP – ten opzichte van het lot van de Digoelgeïnterneerden.

Digoel-Digoel (p. 79)

De Baanbreker (jaargang 2, no. 48, 21-3-1931:3) publiceerde dit gedicht onder de titel 'Alweer over Digoel?' *Verleden tijd* (1932:38-9) bundelde het en ook *Het rode lied van heden* (1932:76) nam het op. Tenslotte kozen *Vuur en vlam* (1958:24-5) en *Indische Letteren* (jaargang 6, no. 3, september 1991:141) voor dit populaire gedicht, dat als een beginselverklaring kan worden gelezen. De versie uit *Verleden tijd* verschilt nauwelijks van *De Baanbreker*; slechts in het vierde vers, vierde regel was 'toch' eerder 'nu'.

De versie door Last ingezonden voor *Het rode lied van heden* is nogal afwijkend. De titel is hier 'De werkeloze en de banneling'. De afwijkingen zijn: vers 2, regel 1:

daarginds slaat = ginds ranselt; regel 2: plantten = heschen – vers 5 wordt vers 3: regel 2: bittere = felle; regel 4: barre = bittere – vers 7 wordt vers 4: regel 3: lolletje = pretje – vers 8 wordt vers 5: regel 1: zie je = weet je – vers 6 blijft vers 6: regel 1 vervangen door 'Zij strooiden het kruid en ontstaken de lont'; regel 2: en = Maar – vers 4 wordt vers 7: regel 1 vervangen door: 'Wij zijn niet voor galgen en kogels en lood'; regel 2: dus = zoolang; regel 3: voorbarige = opstandige; regel 4: een = één; vers 9 wordt vers 8: regel 1: staat het = praat men; regel 4: in Holland, = hier in Holland. Het derde vers is dus geschrapt in deze versie.

Koningin Wilhelmina vierde in 1928 haar dertigjarig jubileum als vorstin. De inhoud behoeft verder geen commentaar. In een verantwoording van zijn poëtisch werk trekt Last van leer tegen de Hollandse 'stakkers' en kiest hij voor de Indische 'makkers'.

Het reisverslag der delegatie (p. 81)

De enige mij bekende publikatie vond plaats in *De Baanbreker* (jaargang 3, no. 9, 27-6-1931:4).

Van mei tot september 1931 bracht een zware delegatie van het Nederlandsch Verbond van Vakverenigingen (NVV) een bezoek aan Indië. E. Kupers, P. Moltmaker en P. Danz werden afgevaardigd. E. Kupers (1885-1965) kon bogen op een lange loopbaan in de vakbond die hem in 1927 de verkiezing tot NVV-voorzitter bracht. Sinds 1929 was hij ook lid van de Tweede Kamer voor de SDAP. In internationaal verband was hij al sinds 1922 afgevaardigde naar de jaarlijkse Internationale Arbeidsconferenties van de Volkenbond. P. Moltmaker (1882-1941) was sinds 1912 voorzitter van de Nederlandsche Vereeniging van Spoor- en Tramwegpersoneel, bestuurslid van het NVV en de Internationale Transportarbeiders Federatie en sinds 1923 Eerste-Kamerlid voor de SDAP. P. Danz (1876-1969) werd in 1916 voorzitter van de Algemeene Nederlandsche Metaalbewerkerbond en NVV-bestuurslid. Hij zetelde vanaf 1925 in de Eerste Kamer voor de SDAP. Dit zeer prominente drietal wilde contacten leggen met de Indonesische en Europese vakbeweging en zich van de arbeidstoestanden op de hoogte stellen. Via prominente ISDP-leden als Middendorp, Stokvis en Cramer waren contacten gelegd. Ook de bezoeken van Hadji Agoes Salim (1884-1954), vooraanstaand nationalistisch leider en actief in de grootste Islamitische partij en de vakbeweging, aan Europa in 1929 en 1930, waar hij op NVV-verzoek als adviseur optrad tijdens Volkenbondsconferenties in Genève over gedwongen arbeid, hadden hierbij positief gewerkt. Het bezoek van de NVV-delegatie was een groot succes. Zij werd overal met groot enthousiasme ontvangen, ook in Indonesische nationalistische kring.

Niet minder dan vier gedichten hebben dit bezoek tot onderwerp, waarin Last al zijn afkeer van de reformistische NVV naar buiten brengt. 'Een Wilhelmusrel' keert in alle vier terug. Moltmaker gaf in zijn *Indische reisbrieven* (1931:30-1) commentaar op de gang van zaken:

'We hebben ook weer een Wilhelmusrelletje te verduren! We zijn niet opgestaan tijdens het spelen van het Wilhelmus! De Europeesche pers spuwt weer gif. [...]

Nu is het gemeene van die pers, dat men ons eerst in hoofdzaak verweet onbeleefd,

onbeschoft, enz. te zijn geweest tegenover den Gouverneur-Generaal. We zouden niet zijn opgestaan bij zijn binnenkomen, bij het slot van zijn rede toen het heele gezelschap oprees en bij zijn vertrek. Aan al deze drie formaliteiten hebben we ten volle voldaan! Alleen toen vóór de opening en nà de sluiting ergens buiten door een muziekcórp's vóór de komst en nà het vertrek van den G.G. het Wilhelmus werd gespeeld, zijn wij blijven zitten.'

Het incident werd uitvoerig besproken, de Indische pers doopte de pen in vitriool en de voorzitter van de Volksraad legde aan zijn college voor hoe zulke toestanden voortaan te voorkomen.

Het Wilhelmusincident is voor Last slechts aanleiding om de NVV-delegatie aan te vallen, die zich in alle opzichten te veel met de heersende koloniale macht encanailleerde.

In het tweede vers is De Graeff de gouverneur-generaal jonkheer A.C.D. de Graeff (1872-1957), die van september 1926 tot september 1931 dit ambt vervulde, een periode waarin de communistische opstanden en felle nationalistische agitatie vielen, waartegen hij volgens een groot deel van de Indische publieke mening te slap optrad.

De opstandelingen (p. 83)

De Nieuwe Weg (jaargang 6, no. 7, juli 1931:193) publiceerde dit tezamen met de twee volgende gedichten. *Onder den koperen ploert* (p. 8-9) herdrukte het. De laatste versie verschilt in het eerste vers, regel 6, die in *De Nieuwe Weg* 'zij drongen niet door tot de cel' luidt, en waar in regel 8 eerder 'gehoerd' stond in plaats van 'geuifd'.

'Het winstje in Solo' in het tweede vers doelt op de aansluiting van de vakbondsfederatie van bonden van inheems overheidsperoneel, de Persatoean Vakbonden Pegawai Negeri (PVPN), bij het Internationaal Verbond van Vakvereenigingen, waartoe de PVPN besloot op 30 mei 1931 tijdens zijn congres in Solo. In juli ontvingen de sultan van Djokja en ook de soesoehoenan van Solo de NVV-delegatie.

Late Paschen (p. 84)

De Nieuwe Weg (jaargang 6, no. 7, juli 1931:194) drukte dit gedicht af, tezamen met het voorgaande en volgende. *Onder den koperen ploert* (p. 9) bundelde het.

Toelichting is al eerder verschaft. Met 'de beul van Buitenzorg' wordt de gouverneur-generaal bedoeld, jhr. De Graeff, in wiens naam de doodvonnissen tegen communistische opstandelingen werden uitgevoerd.

De drie wijzen uit het westen (p. 85)

De Nieuwe Weg (jaargang 6, no. 7, juli 1931:194) drukte, met de twee voorgaande, dit drieluik af over het bezoek van de NVV-delegatie. *Onder den koperen ploert* (p. 9-10) herdrukte het.

De bekende thema's worden weer opgevoerd. Met 'Ardjoeno's zoon' in de slotzin wordt de Indonesiër bedoeld, 'zoon' van de vereerde hoofdpersoon uit het Hindoeëpos Mahabharata.

Van onder op! (p. 86)

Dit gedicht opende de gelijknamige bundel die 'Links Richten' in januari 1932 uitgaf. Het boekje bevatte negen gedichten van negen auteurs. Naast Last droegen bij Willem van Iependaal, Karel Roosterman, Jan Post, Jo Groos, Geert van Oorscot, Lou Tieman, Bertus Meijer en Freek van Leeuwen. Deze bundel heb ik niet kunnen inzien. Herdruk vond plaats in *Verleden tijd* (1932:44-5).

Willem van Iependaal (1891-1971), pseudoniem van Willem van der Kulk, geboren in Rotterdam, diende in het Engelse leger tijdens de Eerste Wereldoorlog en zat diverse malen celstraffen uit na terugkeer in Rotterdam. De gevestigde SDAP-auteur A.M. de Jong ontdekte en begeleidde zijn literaire loopbaan, die een groot aantal sociaal-kritische gedichten ('liedjes') opleverde, vooral voor *De Notenkraker*. De anti-militarist en vrijdenker was kortstondig in Links Richten actief, maar bleef SDAP-aanhanger. Zijn vele romans, uit het volksleven, maakten hem na 1935 een zeer populair auteur. Groos was in die tijd boekhandelaar in Rotterdam, Post jeugdleider in Rotterdam en Roosterman schreef ook toneelkritieken in *Links Richten*. Verdere gegevens over hen ontbreken.

In deze periode was Last geroyeerd uit de Sneevlietbeweging en op weg naar aansluiting bij de CPH. De zelfde ontwikkeling maakte ook Links Richten door. De bundel *Van onderop* telde nog wel schrijvers uit diverse hoek, met anti-communisten als Van Iependaal en Van Oorscot, maar Lasts gedicht zette al de communistische toon. Niet alleen de lof voor de 'Sowjetstaat' maar ook de leuze 'Van onder op!' wijst daarop. Die leuze vormde het werkprogram van de CPH, die in actie van de basis, van onderop, de weg zag naar versterking van de communistische invloed. Met name de Roode Vakbewegings Oppositie werkte met die leuze binnen het NVV, tot grote ergernis van deze grote federatie en zijn bonden.

De nieuwe zevensprong (p. 87)

Dit gedicht besloot de bundel *Onder den koperen ploert* (p. 15-6). Ik vermoed dat het wel eerder in de communistische pers is verschenen, bijvoorbeeld in het dagblad *De Tribune*, maar heb deze vindplaats niet kunnen opsporen.

Op 4 februari 1933 brak er muiterij uit op het Nederlandse oorlogsschip 'De Zeven Provinciën' dat toen bij Noord-Sumatra voer. Op 10 februari maakte bij Straat Soenda een vliegtuigbom een einde aan deze gezagsaantasting zonder weerga. Onder de bemanning vielen 23 doden en vele gewonden. De muiters werden gearresteerd, overgezet op al uitgevaren loyale schepen van de marine, berecht en zwaar gestraft.

De muiterij schokte de Indische maatschappij, nog veel meer dan de communistische opstanden van 1926-1927. Nu was het het gezagsapparaat zelf dat onbetrouwbaar bleek. De onzekerheid vertaalde zich in de roep om harde maatregelen

en repressie. De onverdraagzaamheid groeide en de polarisatie nam toe. Zo verhardde de opstelling in Indië ten opzichte van het nationalisme zich definitief. In Nederland namen confessionelen en conservatieven de mouterij tot aanleiding voor een roep om tucht en orde. Het proces van ingroei in het gevestigde politieke bestel dat de SDAP doormaakte werd onderbroken. De aanvankelijke steun van de SDAP voor de eisen van de muiters en tegen het bommenwerpen werd de sociaal-democratie nagedragen. Voor nuances was geen ruimte. Rechts trok ten strijde tegen het SDAP-radicalisme; links veroordeelde de niet-onvoorwaardelijke steun aan de mouterij even fel. De tweede-Kamerverkiezingen van 1933 weerspiegelden de polarisatie. De Anti-Revolutionaire Partij van minister-president H. Colijn won twee zetels, de SDAP verloor vee zetels, de CPH verdubbelde tot vier zetels, en Sneevliet deed zijn intrede in de Kamer.

De mouterij op het oude, verouderde schip ('ons oude roest' in het tweede vers) dat nog slechts bruikbaar was voor oefendoeleinden, was een reactie op de salariskortingen van het marinepersoneel, waardoor al vele weken wijdverbreid onrust heerste. De onmin vertaalde zich in mouterijplannen waarbij Indonesische schepelingen, met J.K. Kawilarang als één van de twee leiders, het initiatief namen. Toen het schip voor de rede van het Atjehse Koetaradja lag werden de plannen uitgevoerd. De muiters wensten op te stomen naar de marinebasis van Soerabaja, als een soort demonstratie. De nog aanwezige officieren legden zich neer bij de machtsovername en Europese matrozen sloten zich geleidelijk en aarzelend aan, onder wie Maud Boshart (1905-1964).

Het gouvernement en de regering in Den Haag wensten geen bemiddeling of compromis, maar eisten onvoorwaardelijke overgave; anders zou gewelddadig optreden volgen. Dat laatste kwam er tot ongeloof van de muiters. Direct daarop capituleerden ze. In vijf groepen werden zij berecht van oktober 1933 tot juli 1934: 134 Indonesiërs en 31 Europeanen. Kawilarang kreeg 18 jaar, Boshart 10 jaar – in hun groepen de zwaarst gestraften. Eén beklagde werd vrijgesproken.

Er was sprake van vooral een salarisconflict. Communistische inspiratie was niet te bekennen en werd tijdens de mouterij in enkele verklaringen expliciet ontkend. De 'roode vlag' (vers 2) ging dus ook niet in top. Wel stonden de bonden van marinepersoneel, die het georganiseerde protest tegen de kortingen vorm gaven, dicht bij de sociaal-democratie. De mouterij was het gevolg van onvrede over salarismaatregelen in een werksfeer bij de marine die al langer ontevredenheid opleverde en die kon uitbarsten door de toevallige personele samenstelling van de bemanning van 'De Zeven Provinciën', zowel wat betreft officieren als manschappen.

Door de groeperingen links van de SDAP werd de mouterij gezien als een revolutieopgaving; een bewijs voor de revolutionaire geest in de kolonie, waarover al een aantal jaren slechts in mineur kon worden bericht. De CPH lijfde de mouterij ten onrechte in als een daad van sympathisanten, en zo ook lieten andere linkse radicalen de mouterij passen in hun uitgangspunten en idealen. In een weinig opwekkende fase voor uiterst links, met economische crisis en gebrek aan succes, kon nu weer een lichtpunt worden genoteerd, met een ook internationaal opzienbarend gebeuren. Actie werd gevoerd in woord en geschrift, een stortvloed aan publikaties verscheen en

comités zetten zich in voor de beklagden en, na hun veroordeling, voor hun amnestie.

Over de mouterij: Mollema 1934, *Roseboek* 1934, Boshart 1949, Sapija 1960, Boshart 1978, *Citra* 1980 en Blom 1983.

Ballade der 7-Provinciën (p. 90)

Deze ballade verscheen in *Links Front* (no. 1, januari 1934, p. 8-9), het orgaan van de Arbeiders Theater Bond Holland, de geheel onder CPH-invloed staande opvolger van *Links Richten*, dat aan een geschil tussen CPH-aanhangers en andere revolutionairen was bezwaken.

In dit gedicht, dat waarschijnlijk veel later dan het vorige werd geschreven, wordt de mouterij een inspiratiebron en voorbeeld op internationale schaal. Het verloop en de nasleep van de mouterij zijn beschreven in de toelichting bij het vorige gedicht.

In het eerste vers worden de namen Tsjumandrin en Kroeskop genoemd. In geen enkele bron komen deze of er op lijkende namen voor als deelnemers aan de mouterij. De in vers twee genoemde sabotage is niet door later onderzoek bevestigd en was een gerucht, zoals vele de ronde deden. De twee hier genoemde namen – Kawilarang en Boshart (Last spelde Bosschart) – behoorden aan de twee zwaarst gestrafte overlevende leiders.

In een derde vers wordt de verbinding gelegd met de machtsgreep van Hitler in Duitsland. De Rijksdagbrand in februari 1933 was de aanleiding voor een communistenjacht. Het proces (september-december 1933) dat de communistische nederlaag had moeten bezegelen, liep echter uit op een echec. De Bulgaarse communist Georgi Dimitroff (1882-1949), vertegenwoordiger van de Communistische Internationale (Komintern) in Berlijn en als medeplichtige van hoofddader Rinus van der Lubbe opgepakt, klaagde overtuigend zijn rechters en het nationaal-socialistische regime achter het proces aan. Hij moest worden vrijgesproken, werd na internationale druk begin 1934 uitgewezen en met zijn enorm persoonlijk prestige toen voorzitter van de Komintern in Moskou.

De onbekende proletariër (p. 92)

Dit gedicht verscheen in 1937 in Lasts bundel *Bloedkoraal* (p. 9-10) en werd herdrukt in *Vuur en Vlam* (1958:34-5). Het is van een algemener karakter dan de overige gedichten in de bundel en een waardig besluit van deze serie Indische gedichten. Een eerdere publikatie heb ik niet gevonden.

Last belijdt zijn solidariteit met de onbekende proletariërs die overal ter wereld naamloos de dood vinden: de slachtoffers van de massaslachtingen in China – door de rechtse generaals of de Japanse invasiemacht –, de Japanse communist en de Braziliaanse rebel. Slachtoffers zijn er in het fascistische Duitsland en Italië, onder de strijders tegen generaal Franco in de Spaanse Burgeroorlog en ook in het verre, toen bijna vergeten Digoel, aan het bestaan waarvan men al lang gewend was.

Het derde vers verwijst naar de hoge Sovjetonderscheiding, de Leninorde, en Alexei Stachanow, de mijnwerker die in augustus 1935 op één werkdag 102 ton steenkool

produceerde, dertien keer zoveel als normaal. Hij werd het voorbeeld waarmee arbeiders tot grote prestaties werden opgezweept en gedwongen. Stachanow zelf werd onder de hoogste eerbewijzen bedolven en een nationaal en internationaal fenomeen.

In het vierde vers is S.M. Boedjonny (1883-1973) de legendarische kozakkenleider, die in de burgeroorlog na de Russische Revolutie voor de communisten koos, en met zijn cavalerie grote successen boekte. Zijn loopbaan in het Rode Leger bracht hem in de topleiding; in 1936 werd hij tot maarschalk bevorderd.

De laatste verzen zijn optimistisch; hier en nu zal de onbekende proletariër de zege behalen. Last is hier nog volop communist, hoewel in 1937 de twijfel bij hem toenam over de communistische koers, onder invloed van de ontwikkelingen in Spanje en de Sovjet-Unie. Ook droegen daar toe bij zijn nauwe contacten met de beroemde Franse schrijver André Gide, die toen al door de communistische wereld fel werd bestreden na de publikatie van zijn negatieve reisverslag over de Sovjet-Unie, een reis in de zomer van 1936 waarop Last hem vergezelde. Maar wellicht dateert dit gedicht van vóór 1937.

Literatuuropgave

- Berg, Joop van den (red.)
1984 *Indië-Indonesië in honderd gedichten*. 's-Gravenhage: Nijgh en Van Ditmar.
- Beverluis, Martien
1935 *Verzamelen; Gedichten*. Amsterdam: Pegasus.
- Biografisch woordenboek*
1986-92 *Biografisch woordenboek van het socialisme en de arbeidersbeweging in Nederland*. Amsterdam: Stichting Beheer IISG. Vijf delen.
- Blom, J.C.H.
1983 *De mouterij op De Zeven Provinciën; Reacties en gevolgen in Nederland*. Tweede druk. Utrecht: Hes. [Eerste druk 1975.]
- Boshart, Maud
[1949] *Mouterij in de tropen; De eensgezinde strijd van blank en bruin op de 'Zeven Provinciën'*. Amsterdam: C.P.N. (De Waarheid).
- 1978 *De mouterij op de Zeven Provinciën*. Ingeleid door H.J.A. Hofland. Amsterdam: Bert Bakker.
- Boumans, Matthijs, Frans Debets en Ger Verlaan
1977 *A.M. de Jong, Merijntje Gijzens jeugd en het sociaal-democratie ontwikkelingswerk; Een materiaalverzameling*. [Doctoraalscriptie Katholieke Universiteit Nijmegen.]
- Braak, Menno ter en E. du Perron
1962-67 *Briefwisseling 1930-1940*. Amsterdam: Van Oorschot. Vier delen.
- Brinkman, Els
1991 *De Branding 1917-1926*. Rotterdam: Stichting Kunstpublicaties Rotterdam.
- Broersma, R.
1928 *Boven-Digoel*. Semarang: De Locomotief. [Overdruk artikelen De Locomotief, juni, juli, oktober 1928.]
- Citra*
1980 *Citra dan perjuangan perintis kemerdekaan; Pemberontakan di atas kapal Hr. Ms. De Zeven Provinciën*. Jakarta: Direktorat Jenderal Bantuan Sosial; Departemen Sosial RI.

- Cohen, H.F.
1974 *Om de vernieuwing van het socialisme; De politieke oriëntatie van de Nederlandse sociaal-democratie 1919-1930*. Leiden: Universitaire Pers.
- Donker, Anthonie
1932 *De schichtige Pegasus; Critiek der poëzie omstreeks 1930*. Brussel: Stols.
- Dijk, Rita van, Henk van Drunen, Piet Franssen en Cock van den Wijngaard
1983 'Jef Last, een strijdbaar schrijversleven, 1898-1972', *Bzzlletin* 11-104:12-9, 11.
- Engels, Jacq
1979 *Zestig jaar socialistische beweging*. Amsterdam: Van Gennep.
- Haghe, Adoif ter (pseudoniem van J.A. Koch)
1928 *Lit ravijnen omhoog*. Amsterdam: Van Kampen.
1939 *Hardnekkige monologen*. Santpoort: Mees.
- Heijmans, Tinus
1983 'Links Richten en Links Front, 1930-1934', in: *Kunst en communistische beweging '20-'40*, pp. 119-40. Amsterdam: Instituut voor Politiek en Sociaal Onderzoek. [Cahiers over de geschiedenis van de CPN 8.]
- Hulst, H. van
1969 'Tweede deel: 1920-1930', in: H. van Hulst, A. Pleysier en A. Scheffer, *Het node vaandel volgen wij*, pp. 87-177. 's-Gravenhage: Kruseman.
- Jacobs, Jan W.
1931 (red.) *Voor kamp en kouter; Gedichten verzameld door Jan W. Jacobs*. Z.p.: Jeugdbond voor Onthouding.
1934 (red.) *Van één wereld*. Amsterdam: eigen beheer.
- Kaft, J. de
1976 *Politieke herinneringen van een randfiguur*. Amsterdam: Van Oorschot.
- Kampen, Anthony van
1975 *Een kwestie van macht; Het bewogen leven van de arts dr. L.J.A. Schoonheydt in het voormalige Nederlandsch-Indië, Nieuw-Guinea, Suriname en Nederland*. Bussum: Van Holkema en Warendorf.
- Knegtmans, Peter Jan
1989 *Socialisme en democratie; De SDAP tussen klasse en natie (1929-1939)*. Amsterdam: Stichting Beheer IISG.
- Konrij, Gerrit (red.)
1979 *De Nederlandse poëzie van de negentiende en twintigste eeuw in duizend en enige gedichten*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Last, Jef
1926 *Bakboordslichten; Verzen*. Amsterdam: Ontwikkeling.
1930 *Kameraden!; Verzen*. Gekozen en ingeleid door Henriette Roland Holst. Rotterdam: Brusse.
1932 'Die proletarische Literatur Hollands', *Internationale Literatur* 2-4/5:170-6.

- 1932 *Verleden tijd; Verzen*. Rotterdam: Brusse.
- 1933 *Twee werelden; Verzen*. Rotterdam: Brusse.
- 1936 *De bevrijde Eros; Een ketter in Moorenland en andere gedichten*. Rotterdam: Brusse.
- 1937 *Bloedkoraal; Anti-fascistische verzen uit de Spaansche loopgraven en op het conflict 'Italië-Abessinië'*. Amsterdam: De Ploeg.
- 1941 *Van een jongen die een man werd*. Baarn: Nederlandsche Uitgeverij. Twee delen.
- 1956 *Zo zag ik Indonesië*. 's-Gravenhage/Bandung: Van Hoeve.
- 1958 *Vuur en vlam; Bloemlezing uit de gedichten*. Amsterdam: Arbeiderspers.
- Leeuwen, Freek van
- 1981 *De deur op een kier; Levensherinneringen*. Bewerking en nawoord Martin Mooij. 's-Gravenhage: BZZTôH.
- Links Richten
- 1973 *Links Richten; Volledige reprint 1932-1933*. Met een nawoord van Martin Mooij. Amsterdam: Van Gennep.
- Meijer, Bertus
- 1971 *Van onder op!; Vooroorlogse herinneringen van een Rotterdams arbeider; Een fragmentarisch geheel*, gekozen en ingeleid door Martin Mooij. Rotterdam: Rotterdamse Kunststichting.
- Michielse, H.C.M.
- 1980 *Socialistische vorming; Het Instituut voor Arbeidersontwikkeling (1924-1940) en het vormings- en scholingswerk van de Nederlandse sociaal-demokratie sinds 1900*. Nijmegen: Socialistische Uitgeverij Nijmegen.
- Mollema, J.C.
- 1934 *Rondom de muiterij op 'De Zeven Provinciën'*. Haarlem: Tjeenk Willink.
- Moltmaker, P.
- [1932] *Indische reisbrieven*. Utrecht: Nederlandsche Vereeniging van Spoor- en Tramwegpersoneel.
- Mooij, Martin en Aad G. Put
- [1963] *Jef Last*. Amsterdam: Heijnis.
- Nieuwenhuys, Rob
- 1978 *Oost-Indische Spiegel; Wat Nederlandse schrijvers en dichters over Indonesië hebben geschreven vanaf de eerste jaren der Compagnie tot op heden*. Derde bijgewerkte en herziene druk. Amsterdam: Querido. [Eerste druk 1972.]
- Oegema van der Wal, Th.
- 1969 *Van en over Jac. van Hattum*. Brussel/Den Haag: Manteau.
- Opdam, Johanna (red.)
- [1932] *Het roode lied van heden; Bloemlezing uit de moderne revolutionnaire poëzie*. Zandvoort: B.O.O.
- Pavert, Nieko van de
- 1982 *Jef Last tussen de partij en zichzelf*. Nijmegen: De Witte Studentenpers.

- Perron, E. du
1917-90 *Brieven*. Amsterdam: Van Oorscot. Negen delen.
- Perthus, Max
1976 *Henk Sneevliet, revolutionair-socialist in Europa en Azië*. Nijmegen: Socialistische Uitgeverij Nijmegen.
- Petrus Blumberger, J.Th.
1935 *De communistische beweging in Nederlandsch-Indië*. Tweede herziene en bijgewerkte druk. Haarlem: Tjeenk Willink. [Eerste druk 1928.]
- Poeze, Harry A.
1976 *Tan Malaka, strijder voor Indonesië's vrijheid; Levensloop van 1897 tot 1945*. 's-Gravenhage: Nijhoff. [KITLV, Verhandelingen 78.]
1983 (red.) *Politiek-Politieoneele Overzichten van Nederlandsch-Indië; Bronnenpublikatie; Deel II 1929-1930*. Dordrecht: Foris.
1986 *In het land van de overheerser; I Indonesiërs in Nederland 1600-1950*. Dordrecht/Cinnaminson: Foris. [KITLV, Verhandelingen 100.]
1988 (red.) *Politiek-Politieoneele Overzichten van Nederlandsch-Indië; Bronnenpublikatie; Deel III 1931-1934*. Dordrecht/Providence: Foris.
- Projektgroep 'Literatuursociologie' 1
1975 *Links Richten tussen partij en arbeidersstrijd; Materiaal voor een theorie over de verhouding tussen literatuur en arbeidersstrijd*. Nijmegen: eigen beheer. Twee delen.
- Proost, K.F.
1937 *Henriëtte Roland Holst in haar strijd om gemeenschap*. Arnhem: Van Loghum Slaterus.
- Roland Holst-van der Schalk, Henriette
1929 'Inleiding', in: *Tijdsignalen; Bloemlezing uit moderne revolutionnaire poëzie van Jan W. Jacobs, Jef Last, Freek van Leeuwen en Garnt Stuiveling*, pp. 5-21. Amsterdam: Ontwikkeling.
1933 'Inleiding', in: I. van der Velde (red.), *Het eeuwige vuur*, pp. 11-88. Amsterdam: Arbeiderspers.
1935 *Poëzie en maatschappelijke vernieuwing*. Arnhem: Van Loghum Slaterus. [Religieus-Socialistische Vragen V, 2.]
- Roseboek
1934 *Roseboek van de mouterij*; Samengesteld uit de bladen der N.V. De Arbeiderspers door den Persdienst van het Nationaal Jongeren Verbond. Den Haag: Haagsche Drukkerij en Uitgeversmaatschappij.
- Salim, I.F.M.
1980 *Vijftien jaar Boven-Digoel; Concentratiekamp in Nieuw-Guinea; Bakermat van de Indonesische onafhankelijkheid*. Tweede, vermeerderde uitgave. Hengelo: Smit. [Eerste druk 1973.]
- Sapija, M.
[1960] *Sedjarah pemberontakan di Kapal Tudjuh (Zeven Provinciën)*. Djakarta: Pemuda.

- Schmidt, Bertus
1981 *Rode jaren; Herinneringen van een anti-fascist*. Rotterdam: Rotterdamse Kunststichting.
- Schoonheydt, L.J.A.
1940 *Boven-Digoel; Het land van communisten en kannibalen*. Tweede, verbeterde en aangevulde druk. Amsterdam/Batavia: Kolff. [Eerste druk 1936.]
- Snoek, Kees
1990 *De Indische jaren van E. du Perron*. Amsterdam: Nijgh en Van Ditmar.
- Stufkens, André
1988 'De avant-garde rond Joris Ivens' eerste film', in: *Rondom Joris Ivens, wereldcineast; Het begin, 1898-1934*, pp. 49-76. Houten: Het Wereldvenster.
- Stuiveling, G.
1936 *Wegen der poëzie; Beknopte beschouwingen over de Nederlandse dichtkunst sinds de oorlog*. Amsterdam: Arbeiderspers.
- Tijdsignalen
1929 *Tijdsignalen; Bloemlezing uit moderne revolutionnaire poëzie van Jan W. Jacobs, Jef Last, Freek van Leeuwen en Garnt Stuiveling*. Verzameld en ingeleid door Henr. Roland Holst. Amsterdam: Ontwikkeling.
1930 *Tijdsignalen 1930; Bloemlezing uit moderne revolutionnaire poëzie; Tweede jaargang*. Amsterdam: Arbeiderspers.
- Velde, I. van der (red.)
1933 *Het eeuwige vuur*. Met een inleiding van Henr. Roland Holst-van der Schalk. Amsterdam: Arbeiderspers.
- Verslag
1930 *Verslag van het Koloniaal Congres der Sociaal-Democratische Arbeiderspartij in Nederland, gehouden op zaterdag 11 en zondag 12 januari 1930 te Utrecht*. Amsterdam: Arbeiderspers.
- Vos, Marie W.
[1928] *Roode geranium*. Amsterdam: Querido.
- Wiedijk, C.H.
1986 *Koos Vorrink; Gezindheid, veralgemening, integratie; Een biografische studie (1891-1940)*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Witte, J.C.
1976 *J.B. van Heutsz, leven en legende*. Bussum: Fibula-Van Dishoeck.
- Zee, Daan van der
[ca. 1923] *Luiende klokken; Een bundel verzen (Ontstaan tusschen de jaren 1910 en 1922)*. Amersfoort: Veen.
1929 *De S.D.A.P. en Indonesië*. Amsterdam: Ontwikkeling.

Periodieken die voor de relevante periode zijn geraadpleegd:

De Arbeid, De Baanbreker, Bevrijding, Den Gulden Winckel, Het Jonge Volk, Klassenstrijd, Links Front, Links Richten, De Nieuwe Weg, De Notenkraker, Opgang, Recht en Vrijheid, De Socialist, Socialistische Gids, De Toorts, De Tribune, De Vonk en De Vrijdenker.

Jef Last (1898-1972), rond 1930 voorman van de proletarisch-revolutionaire literatuur in Nederland, schreef van 1927 tot 1934 een dertigtal gedichten waarin hij op de scherpst mogelijke wijze van leer trok tegen het Nederlandse imperialisme in Nederlands-Indië. Hij werd daarbij vooral geïnspireerd door de vervolging van de Indonesische communisten na de opstanden van 1926-1927, die gepaard ging met executies en massainternering in Boven-Digoel, diep in het onherbergzame Nieuw-Guinea. Ook poogde hij de Nederlandse arbeiders te mobiliseren en hekelde hij de opstelling van de grote sociaal-democratische SDAP. Zowel naar aard als inhoud is deze poëzie, die in obscure bundeltjes en verspreide linkse periodieken verscheen, opmerkelijk.

In een inleiding worden de grillige politieke omzwervingen – van SDAP via Trotskistische beweging naar de Communistische Partij – van Jef Last in deze jaren beschreven, zijn poëtisch genre geanalyseerd en zijn plaats in de 'Indische poëzie' bepaald. Zo wordt een marginaal, maar boeiend stukje literaire, politieke en Indische historie aan de onverdiende vergetelheid ontrukkt en vastgelegd.

De historicus dr. Harry A. Poeze (1947), hoofd van de KITLV Uitgeverij, verzamelde deze poëzie en schreef de inleiding.

KITLV Uitgeverij
Leiden

ISBN 90 6718 069 6